

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА БІОЕТИКИ
ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА
НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ, ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ ПСИХОСІНЕРГЕТИКИ ТА АЛЬФОЛОГІЇ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ТА ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

МАТЕРІАЛИ ІV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

***ЛЮДИНА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ:
соціально-гуманітарний
та природничо-науковий полілог***

20 травня 2021 р.
м. Одеса, Україна

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА БІОЕТИКИ
ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА
НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ, ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ ПСИХОСІНЕРГЕТИКИ ТА АЛЬФОЛОГІЇ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ТА ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

МАТЕРІАЛИ ІV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

***ЛЮДИНА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ:
соціально-гуманітарний
та природничо-науковий полілог***

**20 травня 2021 р.
м. Одеса, Україна**

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Одеського національного медичного університету
(протокол № 12 від 25 червня 2021 р.)*

Редакційна колегія:

*Доннікова І.А. - доктор філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії
Національного університету «Одеська морська академія»;*

*Кривцова Н.В. - кандидат психологічних наук, генеральний директор ТОВ МАПА
керівник Психологічної служби та провідний спеціаліст Навчально-виробничого
комплексу інноваційних технологій навчання, інформатизації та безперервної освіти
Одеського національного медичного університету;*

*Ляшенко Д.М. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та
біоетики Одеського національного медичного університету;*

*Медянова О.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії та
біоетики Одеського національного медичного університету;*

*Терзі О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та
біоетики Одеського національного медичного університету.*

Відповідальний редактор:

*Ханжи В.Б. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та
біоетики Одеського національного медичного університету.*

Рецензенти:

*Райхерт К.В. - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського
національного університету імені І.І. Мечникова;*

*Родіна Н.В. - доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри
диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова.*

**Л 937 Людина як цілісність: соціально-гуманітарний та природничо-науковий
полілог :** Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції (20 травня 2021 р.,
м. Одеса) / Одеськ. нац. мед. ун-т, каф. філософії та біоетики , психологічна служба, НВК
ІТНІБО; Міжнародна академія психосінергетики та альфології та ін. ; ред. кол. : В. Б. Ханжи
(відп. ред.) та ін. – Одеса, 2021. – 249 с.

У збірнику матеріалів запропоновано міждисциплінарний погляд на актуальні
проблеми буття людини. Представлено результати осмислення людини як цілісності через
співставлення філософських, соціально-гуманітарних і природничо-наукових підходів. Для
дослідників питань людського існування та самовдосконалення.

Матеріали опубліковані в авторській редакції.

*Редакційна колегія не завжди поділяє позиції авторів. За точність та достовірність
викладеного матеріалу всю відповідальність несуть автори.*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ЗНАННЯ	
<i>Пунченко О.П.</i>	
ЗДРАВООХРАНЕНИЕ В СИСТЕМЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА.....	10
<i>Куценко В.Ю.</i>	
К НЕКЛАССИЧЕСКОМУ ПОНИМАНИЮ АСКЕТИКИ.....	23
<i>Петрушенко В.Л.</i>	
ЦЕЛОСТНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА: В ЧЕМ И КАК ОНА ПРОЯВЛЯЕТСЯ?.....	29
<i>Райхерт К.В.</i>	
ЩОДО ЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ «ВИЯВЛЕННЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ – РОЗВ’ЯЗАННЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ».....	33
<i>Ханжи В.Б.</i>	
«ВРЕМЯ-СОЗНАНИЕ» Э. ГУССЕРЛЯ И КОНЦЕПЦИЯ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ.....	38
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ПСИХОЛОГІЇ	
<i>Водопьянов П.А., Крисаченко В.С.</i>	
ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПАНДЕМИЧЕСКИХ БОЛЕЗНЕЙ.....	47
<i>Артемов А.В., Бурячковский Э.С.</i>	
РАЗУМ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ДВА ПРИНЦИПА ОРГАНИЗАЦИИ.....	59
<i>Грида Т.В., Пашенко А.В., Тихомирова Ф.А.</i>	
ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІКАРНЯНОЇ КЛОУНАДИ.....	64
<i>Голубович І.В., Рахім Амір Хуссейн</i>	
РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ «ДУХОВНОЇ МЕДИЦИНИ» АБУ БАКРА АР-РАЗІ: ЕТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	69
<i>Перевязко Л.П.</i>	
ЭМОЦИОНАЛЬНО-КОГНИТИВНАЯ ОЦЕНКА СНОВИДЕНИЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ.....	73
<i>Петрушенко О.П.</i>	
ТІЛЕСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРИВАТНОСТІ ЛЮДИНИ.....	76

Терзі О.О.

ЕТИКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ.....80

ПРОБЛЕМА ЦІЛОГО І ЦІЛІСНОСТІ У СФЕРАХ ФІЛОСОФІЇ, НАУКИ, РЕЛІГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

Медянова Е.В.

ВОПРОС ЦЕЛОСТНОСТИ ЧЕЛОВЕКА С ПОЗИЦИИ
ПСИХОГЕНЕАЛОГИИ, СИСТЕМНО-СЕМЕЙНЫХ РАССТАНОВОК
И РЕГРЕССИВНОГО ГИПНОЗА.....83

Бурак П.М.

КОЭВОЛЮЦИОННЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ
ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ЛИЧНОСТИ.....97

Васильєва І.В., Шевченко С.Л.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ХРИСТОЛОГІЯ І АНТРОПОЛОГІЯ М. БЕРДЯЄВА: СВЯТІСТЬ
ТА ГЕНІАЛЬНІСТЬ В ПОСТСЕКУЛЯРНУ ДОБУ103

Вергелес К.М., Школьнікова Т.Ю.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ В. СОЛОВ'ЙОВА:
ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ110

ТЕМПОРАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Кулачинський М.М., Сікорська О.О.

САЛЕРНСЬКА МЕДИЧНА ШКОЛА ТА ЇЇ РОЗКВІТ В ДОБУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....115

Спасков А.Н.

ТЕМПОРАЛЬНАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ В КВАНТОВОЙ ОНТОЛОГИИ
СОЗНАНИЯ.....128

СУСПІЛЬНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОМАТИЧНІ СКЛАДОВІ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Бова А.А.

СТРАХ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПЕРЕД ЕПІДЕМІЄЮ COVID-19.....135

Волкова О.О.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ПОДОЛАННЯ
СТРЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОРЯКІВ.....156

Ворнікова Л.К.

СОЦІАЛЬНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОМАТИЧНІ СКЛАДОВІ ЗДОРОВ'Я
ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ В ПЕРІОД ВІКОВИХ ЗМІН.....174

Родіна Н.В.

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ СИСТЕМНОГО МОДЕЛЮВАННЯ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ.....177

Родина Н.В., Фокин А.С.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ.....183

Шевчук О.М., Мельник Б.І.

СУЧАСНА ЛЮДИНА В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....190

ІНДИВІДУАЛЬНЕ І ТИПОВЕ В ДОСЛІДЖЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

Єрмакова А.С.

КОМУНІКАТИВНІ СКЛАДОВІ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ
ОСОБИСТОСТІ.....194

Чернявська Т.П.

СЕКСУАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ФЕНОМЕНА.....197

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, РЕСУРСИ І РЕЗЕРВИ САМОДІЙСНЕННЯ ОСВІЧЕНОЇ ЛЮДИНИ

Кривцова Н.В.

СТВОРЮЮЧИ СТИВОРЮЮЧІ СИЛИ СТИВОРЮВАЛЬНОГО ЗНАННЯ
ОСОБИСТОСТІ ДОСЛІДНИКА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ,
ЯКА САМОДІЙСНЮЄТЬСЯ.....201

Павлова О.С.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ
ТРАНСФЕСІОНАЛІЗМУ.....210

**ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ГАЛУЗЯХ ОСВІТИ,
МИСТЕЦТВА ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**

Olga V. Buchko

ACADEMIC WORKFORCE COMPETENCIES AND MUSIC EXPERIENCES:
IS THERE A CONNECTION?.....214

Гладир Я.С.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КРИВОРІЗЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ.....225

Марічерда В.Г., Борщ В.І.

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ
ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ229

**КРУГЛИЙ СТІЛ «ПРОБЛЕМА ХАОТИЗАЦІЇ, САМООРГАНІЗАЦІЇ,
ДИСИПАТИВНОСТІ - СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ І
ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ»
(ХІХ ПРИГОЖИНСЬКІ ЧИТАННЯ, ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ)**

Ершова-Бабенко І.В.

ПРОБЛЕМА ЕДИНСТВА ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ И НАУКЕ.....231

Козобродова Д.М.

КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ И ЯВЛЕНИЯ
САМООРГАНИЗАЦИИ В СОЦИО-ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ.
КОНЕЦ XX - НАЧАЛО XXI СТОЛЕТИЯ
(УКРАИНСКАЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ШКОЛА).....237

Селіверстова Г.С.

ПРОБЛЕМА ХАОТИЗАЦІЇ ПСИХОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
РЕАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ.....241

СПИСОК АВТОРІВ.....244

ПЕРЕДМОВА

Проблема людини та її буття є однією з таких, що в своїй актуальності та здатності безперервно генерувати нові способи її витлумачення, мабуть, не померкнуть ніколи. Щонайменше – поки існує саме людство, оскільки, рефлексуючи, людина прагне віднайти відповіді на сутнісно важливі для неї питання власної есенції та екзистенції.

В свій час Іммануїл Кант звернув увагу на обставину невідповідності старого метафізичного мудрування потребам осмислення бурхливого зростання природничого й соціального знання в Новий час. Принципова зміна наголосу щодо сфер інтересу вчених та філософів цього періоду вимагала пошуку нової форми метафізики як фундаментальної методологічної підстави їхніх досліджень. За задумом Канта, у новій своїй формі метафізика мала постати вже не стільки як вчення про першооснову буття, його природу та форми існування, скільки як постановка і вирішення проблеми підстав самої онтології, її можливостей і перспектив. І оскільки це вимагає звернення до теми єства людини та її пізнавальних здатностей, то метафізика німецького філософа виявилася антропологічною за самою своєю суттю. «Кантівський переворот», інтенційований ключовим для мислителя питанням *«Що таке людина?»*, тому й розглядається як одна з найвеличезніших віх в історії філософії, що в його рамках мислителем було ясно показано безперспективність вирішення будь-якого питання без розуміння ролі й місця суб'єкта в процесах становлення світобудови.

Наступний важливий етап фокусування філософського інтересу на темі людини ми бачимо в роботах екзистенціалістів. Один з основоположників цього напрямку, Серен К'єркегор, зазначав, що загальна тенденція філософської думки багатьох його попередників (наприклад, Г. В. Ф. Гегеля, чий лекції він слухав в юнацькому віці) вже не здатна цілком і повністю задовольняти вимогам існуючого на той час знання саме через її орієнтованість на об'єктивне буття. На противагу цій тенденції К'єркегор робить предметом свого дослідження сферу суб'єктивного, проблеми людської екзистенції.

Пізніше Мартін Гайдеггер наполягатиме на тому, що століттями філософська думка відрізнялася характеристикою «неприсутньорозмірності», іншими словами, ставлення людини до існування, що формується через її присутність в бутті (*Dasein*), було усунуто зі змісту філософського категоріального апарату (безпосередньо це було підкреслено щодо античної онтологічної думки, але ця характеристика простежується аж до XX ст.).

Кінець XIX ст. та XX ст. демонструють різноманітну палітру вчень антропологічної спрямованості. Історики філософії виділяють та відслідковують самобутній розвиток багатьох напрямків і течій, серед яких не можна не відзначити (не претендуючи на повноту списку) такі: інтуїтивізм та «філософію життя», прагматизм та інструменталізм, феноменологію, екзистенціалізм, персоналізм, філософську антропологію, філософську герменевтику, неотомізм, філософію традиціоналізму, культурну антропологію та філософію культури, фрейдомарксизм та неомарксизм, філософський структуралізм, постструктуралізм, деконструктивізм, філософію наративу, філософію буденної мови, філософію гуманістичної та трансперсональної течій глибинної психології, історичну школу філософії науки, соціологію знання та поствітгенштейніанську соціологію науки, трансцендентальну комунікативну філософію, системну та синергетичну філософію, філософію глибинної екології, фемінізму та біоетики, нову хвилю «втіленої» когнітивної філософії, енактивістську епістемологію, філософію радикального конструктивізму, нейрофеноменологію etc. Антропологічний дискурс початку XXI століття в цілому продовжує та розвиває багато з вищевказаних течій (серед «класичних» напрямів особливо популярними є феноменологія у різних варіаціях та філософія другої хвилі когнітивної науки). Парадоксально, що «логіка руху» деяких антропологічних напрямків (тієї ж феноменології, але що пройшла *per aspera* філософії постмодерну, та когнітивної філософії, правда, першої хвилі) конденсується у анти-антропологічну філософію спекулятивного реалізму та транс-гуманізму...

У збірнику матеріалів IV Міжнародної наукової конференції «Людина як цілісність: соціально-гуманітарний та природничо-науковий полілог» (20 травня 2021 р., м. Одеса) авторами здійснено посильний внесок у розвиток антропологічної лінії філософської та наукової думки – до уваги читачів запропоновано сучасні праці відповідної спрямованості. Організаційний комітет конференції та редакційна колегія збірника матеріалів висловлюють впевненість у перспективності подальшої співпраці з авторами, що вже взяли участь в роботі заходу, та запрошують нових дослідників долучитися до вельми важливої спільної справи – пошукової діяльності щодо вічних проблем людини, її сутності та існування.

Редколегія

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ЗНАННЯ

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ В СИСТЕМЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

УДК 1:502/504

Пунченко Олег Петрович

*доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры стандартизации,
оценки соответствия и образовательных
измерений Одесской государственной
академии технического регулирования и качества*

Аннотация. В статье анализируется развитие здравоохранения со становлением научной медицины. На фактологическом материале охарактеризованы задачи здравоохранения через борьбу с болезнями, эпидемиями, пандемиями. Раскрыта сущность Covid-19 как гео-, био-, социального кванта, негативно воздействующего на все сферы деятельности человечества. Обоснована необходимость введения здравоохранения в систему современных глобальных проблем человечества.

Ключевые слова: медицина, здравоохранение, болезни, эпидемии, пандемия, глобальные проблемы человечества.

HEALTHCARE IN THE SYSTEM OF GLOBAL PROBLEMS OF HUMANITY

Abstract. The article analyzes the development of healthcare with the formation of scientific medicine. Based on factual material the tasks of public health are characterized through the fight against diseases, epidemics, pandemics. The essence of Covid-19 as a geo-, bio-, social quantum that negatively affects all spheres of

human activity is revealed. The necessity of introducing healthcare into the system of modern global problems of mankind is substantiated.

Keywords: medicine, healthcare, diseases, epidemics, pandemic, global problems of mankind.

Экскурс в анналы цивилизационной истории человечества, которая предстает как океан неизведанного, непознанного, всегда волновал философскую мысль. Каждый этап этой истории характеризовался особым комплексом проблем, одни из которых впоследствии обнаруживали свой преходящий характер, другие же с той или иной степенью обоснованности входили и входят в структуру философского мышления любой эпохи. Это четко подтверждается через анализ глобальных проблем человечества. Только в XX веке философия выделила ряд проблем, которые стали судьбоносными для выживания человечества.

Однако, это не означает, что некоторые из них не обнаруживались ранее в их негативном воздействии на бытие человечества. Глобальные проблемы – результат предшествующего всемирно-исторического процесса во всей его противоречивости. Если построить систему глобальных проблем по ранжиру, то первенство принадлежит проблеме войны и мира. Какую бы форму цивилизационного устройства мы не анализировали, видно сразу, что данная проблема вначале отражала стратегию властвования сильных государств на Евроазиатском континенте. Это и подходы А. Македонского, и походы монголов к «последнему морю», и многочисленные войны между странами, и мечта Германии владеть Европой. Апофеозом в XX веке выступила Первая и Вторая мировые войны, развязанные Германией, в которых она потерпела поражение.

Казалось, что эта проблема нашла свое позитивное решение как для Европы, так и для всего мира в целом. Но это оказалось иллюзией. У. Черчилль в своей речи в Фултоне в 1946 г., положил начало новому противостоянию народов, разделив мир на две системы – капитализма и социализма. Он заявил,

что «от Штеттина на Балтике до Триеста на Адриатике опустился над Европейским континентом железный занавес» [6, с.284]. И. Сталин расценил эту речь как установку на войну, призыв к войне с СССР. И с апреля 1947 г. между двумя системами развернулась «холодная война», которую выиграла капиталистическая система, благодаря бездарному руководству и предательству М. Горбачева. Но именно с началом «холодной войны», проблема войны и мира стала глобальной.

Следующей по значимости является экологическая проблема. Первые сигналы она подала еще в середине XIX века, в связи с бурным развитием промышленности и ее потребностях в сырье, а также с разворачивающимся техническим прогрессом. Но необходим учет того факта, что природное начало универсально, оно во всех направлениях пронизывает общественную жизнь. И сугубо утилитарное отношение к природе, с позиций потребностей производства, опустошает и разрушает ее. Концепций взаимоотношения человека и природы в системе научного знания наработано много. Опасность потребительского взаимоотношения человека и природы обнаруживается у родоначальника русского космизма А. Федорова, который выдвинул идею онтологического равенства человека и природы. В. И. Вернадский и М. Н. Моисеев закладывают основы теории коэволюции, то есть взаимосвязи общества и биосферы. «Коэволюция» в широком смысле означает соразвитие, согласование, взаимозависимое или сбалансированное, сопряженное развитие... коэволюция выступает как механизм, обеспечивающий возникновение нового качества в становлении самоорганизации систем, их кооперирование в более общую целостность» [5, с. 78]. Новое отношение человечества к природе зафиксировано и в конвенции устойчивого развития, утвержденную ООН в 1992 г., однако, за почти 30 лет, кардинальных изменений в хищнической стратегии природопользования ничего не изменилось. Но человечество ощущает на себе негативный отклик природы, месть ему за такую стратегию по отношению к природе. Эта стратегия

углубляет противоречия между природой и обществом и превращает экологическую проблему в глобальную.

В послевоенные годы над мировым сообществом нависла новая, еще не вполне осознанная демографическая проблема. Она вызвала волну переселения значительных людских масс и в XXI веке предстала как планетарное цунами. Ареной взаимодействия людей стали не отдельные регионы, а все пространство Земли. Но человечество сегодня не имеет возможностей целенаправленно регулировать эти потоки, управлять ими. Великое переселение народов привело человечество к тому, что сегодня в мире 31 город имеет численность жителей более 10 млн человек, а в мире возникла первая агломерация – Шанхайская, насчитывающая более 100 млн человек, в нее вошли Нанкин, Ханчжоу и еще два десятка городов поменьше. Обеспечить работой такую массу населения практически невозможно. Еще в 2003 г. в докладе ООН «Вызов трудностей» было доказано, что из 6 млрд человек планеты 1 млрд – это трудящиеся люди, люди, не имеющие ни постоянной работы, ни жилья. И прогноз таков: к 2020 г. численность населения составит 8 млрд человек (не слишком ошиблись), а численность трудящихся людей – 2 млрд, то есть четверть населения планеты. Поэтому демографическая проблема уже во второй половине XX века, безусловно, стала глобальной.

В этот же период статус глобальной проблемы приобрел и терроризм. История человечества пестрит многочисленными фактами терроризма, заговоров, покушений и убийств. Методы и формы реализации своей задачи в терроризме различны. Можно вспомнить убийство Цезаря, покушение А. Ульянова на царя Александра III, убийство С. М. Кирова, американского Президента Д. Кеннеди и др. Всегда были групповые единомышленники террора и одиночки. Однако, в последней четверти XX века возникает ряд террористических группировок, которые распространяют свою нечеловеческую деятельность на весь мир. Расширился и спектр форм террора – угон самолетов, появление касты киллеров, захват школ, больниц, подрывы зданий и т. д. Несомненно, ни одна страна в одиночку не решит проблему терроризма, а

вместе решать трудно, мешают политические и финансово-экономические различия.

Но этот экскурс в историю глобальных проблем необходим. В нем четко, в различных ракурсах и ипостасях, фрактально обозначается человеческий фактор. А здравоохранение – отсутствует. И только в связи с развернувшейся пандемией коронавируса сегодня, по утверждению Чумакова А. Н., «проблема здравоохранения преодолела не только локальные, но и региональные границы и вышла на глобальный уровень» [7, с. 8]. Это означает, что здравоохранение переходит в ранг глобальной проблемы человечества, его главной задачей выступает поиск путей и стратегии выживания человечества, наряду с вышеуказанными глобальными проблемами. Оно выступает в качестве цементирующего начала взаимосвязи глобальных проблем человечества. Нельзя забывать, что здравоохранение, медицина, как отрасль научного знания, связана с формированием разума. Он воплощается в медицинских изысканиях человечества и должен быть атрибутивно-нравственным. Поскольку человек – это природно-общественное, телесно-духовное существо, обладающее атрибутивными и альтернативными свойствами, то через разум человек они выступают как единый сплав, отражающий качество и динамику его поведения и деятельности.

Процесс развития сферы человеческого разума выступает как несомненное благо, которое несет человечеству решение наиболее сложных проблем. «Однако социальная практика человечества XX – нач. XXI в. демонстрирует не только гармонию, сколько кризис отношений человека и природы и вынуждает критически оценивать достижения и перспективы человечества в сфере так называемых NBIC-технологий... кардинально меняющих не только био- и ноосферу, но и природу самого человека» [2, с. 222].

Введение здравоохранения в систему глобальных проблем человечества ставит перед исследователями вопрос: с чего начать процесс обоснования новой глобальной проблемы? Вопрос о здравоохранении такой же древний как и мир общественных отношений, в котором мы живем. Этот вопрос вставал

каждый раз, как только мировое сообщество в очередной раз переживало эпидемию или пандемию, вплотную приближаясь и сталкиваясь с ними.

Первые предпосылки развития здравоохранения связаны с религией и ведут отсчет от буддизма. Будда в своей проповеди в Бераресе провозгласил в качестве истины – страдание, которое предстало как рождение, старость, болезнь и смерть человека. Позже наука приступила к наименьшему по трудности из перечисленных четырех – к исследованию болезни. Буддизм увидел в этой составляющей просьбу Будды к отцу, чтобы он оставался всегда здоровым и чтобы его не настигла болезнь, на что отец ответил ему: «Ты просишь невозможного, сын мой, в этом я бессилён».

Начиная с буддизма все последующие религии занимались предупреждением болезней и их лечением. «Причиной последних, – отмечает И. И. Мечников, – они обыкновенно считали злых духов и гнев богов; как средства против них они предлагали жертвы, молитвы и все, что может успокоить божественный гнев. Для излечения необходимо принести жертву божеству» [3, с. 168].

В то же время религиозные наблюдения и опыты по предупреждению и лечению болезней, в конечном счете, оформлялись в различные разработки, правила, полезные указания использования в этих процессах различных трав, заложили начала народной медицины, а позже формированию фитогеографии (геоботаники). Народная медицина имеет свои достоинства, но ее нельзя сравнивать с научной медициной, основанной не только на наблюдении, но прежде всего на строгом опыте.

Что же касается научной медицины, то она развивалась медленно. Здесь можно выделить известных медиков, внесших большой вклад в систему здравоохранения. Это Гиппократ (IV в. до н.э.), которому приписывают более 70 работ, составляющих так называемый Гиппократов кодекс. Его заслугой явилось то, что он поставил медицину на научную основу, заложил основы медицинской этики. Сегодня идеи этой этики развивает профессор медицины Запорожан В. Н. в работах «Нооэтика в этическом кодексе медицины XXI

столетия», «Путь к ноэтике», «Этюды о нравственности» и др. Большой вклад в развитие медицины внесли: Авиценна (основная работа «Канон врачебной науки» – 5 книг); Парацельс – принц философии и медицины (основная работа «Большая хирургия»). Весомый вклад в хирургию внес А. Паре, разработавший в XVI веке методы лечения огнестрельных ран, а в XIX веке русский хирург Н. И. Пирогов стал основоположником военно-полевой хирургии и анатомо-экспериментального направления в этой отрасли медицины. Его экспериментальная практика оказалась мощным оружием врачей во Второй мировой войне. Мы знаем цифру 27,5 млн человек, погибших в этой войне, а сколько раненых, требующих лечения, мы не знаем, вернее эту цифру никто не оглашал.

Исследуя физиологию человека, И. П. Павлов писал, что человек вполне может жить до 100 лет, если не будет сильно вредить своему здоровью, следовательно, здоровый образ жизни и хорошее медицинское обслуживание – два основополагающих фактора долголетия человека. Но к этим факторам необходимо добавить и личностный, человеческий. «Если люди в состоянии находить в жизни смысл, сколько бы она не продолжалась, для чего есть объективные предпосылки, то им для длительной жизни потребуется не только продление физиологической молодости, но и сохранение молодости души. Хотя и говорят о душе, что она не стареет, на самом деле это не так. Она стареет не столько от физиологии, сколько от законов развития человека и общества» [4, с. 43]. Большой вклад в развитие медицинской науки внесли также Л. Пастер, И. И. Мечников, Н. Ф. Гамалей и многие другие.

Анализ медицинских исследований человека современной наукой дает право утверждать, что человек не просто совокупность атрибутивных и альтернативных свойств, раскрывающих его биопсихосоциальную природу, но что это целостный, неповторимый организм со своими специфическими медицинскими процессами, образующих неповторимое их смешение и взаимодействие и отражающих особенности его жизни, прежде всего, как биологического существа.

Однако, сколько бы не существовало человечество, главной задачей научной медицины остаются превентивность в лечении заболеваний. Но здесь обнаруживается тонкая связь медицины и философии через процесс формирования мировоззрения личности. Вера в медицинскую науку, сформировавшееся устойчивое материалистическое мировоззрение, вселяет в человека надежду, оптимизм в его выздоровление. В то же время «несомненно, – отмечает И. И. Мечников, – в пессимистическом мировоззрении большую роль играл страх болезней. На это указывают не одни вышеприведенные слова Будды, но и изучение пессимистических систем... Так Шопенгауэр из страха холеры в 1831 г. бежал из Берлина во Франкфурт. В обвинении, направленном против устройства вселенной, одним из главных доводов Шопенгауэра в пользу того, что мир этот – «наихудший из всевозможных миров», служит факт распространения эпидемических болезней» [3, с. 168]. С ним солидарен Э. Гартман, который также пессимистически высказывается о болезнях и медицине. «Он убежден, что несмотря на все успехи медицины, которые могут быть достигнуты человечеством, ему никогда не удастся не только избавиться от болезней, даже уменьшить их число» [3, с. 168]. Все болезни, считал Э. Гартман, особенно хронические и неопасные, будут развиваться быстрее медицины. С позиций сегодняшнего дня, Э. Гартману и не предвиделся колоссальный скачок, который совершила фармакология.

И все же главной задачей здравоохранения в цивилизационной истории человечества явилась и является борьба с болезнями, эпидемиями, пандемиями. Они висели и висят домokловым мечом над людьми и время от времени опускаются на их головы. На болезни оказывают влияние не только внешние факторы, но и самодеятельность человека. Когда речь идет о болезнях, следует в первую очередь учитывать обстоятельства возникновения возбудителей болезней. Известно, что «в качестве паразитирующих на человеке они появляются лишь в ходе самого антропогенеза. В настоящее время насчитывается около 1000 подобных болезнетворных видов – вирусов, бактерий, гельминтов, насекомых, причем от такого симбиоза человек получил

немало преимуществ и не только негативного характера. Оказывается, эволюционно отвечая на давление этой биоты человек изменился и сам» [1, с. 214]. Здравоохранение постоянно меняет свое содержание в борьбе с этой биотой. Примером здесь может служить практика использования антибиотиков, которые фармацевтика вынуждена каждые 4-5 лет разрабатывать новые, поскольку в конкретном промежутке времени эффективны лишь несколько сотен из тысяч ранее наработанных, к которым патогенные организмы уже приспособились, сформировав новые, устойчивые штаммы. «Человек приспособляется к возбудителям болезни. Его иммунная система как раз и является эволюционным ответом на их воздействие. От болезней... гибнут менее приспособленные организмы, а более устойчивые выживают, в течение тысячелетий таким способом формируется устойчивость к определенным патогенам, которые вследствие этого становятся менее опасными для людей» [1, с. 215].

Следовательно, и возбудители болезней, и сам человек находятся в устойчивой связи со свойственными им экосистемами, а наиболее рациональным методом борьбы с вредителями является прерывание его развития на промежуточной стадии, относительно безобидной для человека. Это и есть одна из детерминирующих задач здравоохранения.

К наиболее распространенным болезням, эпидемиям, пандемиям (эпидемия всепланетарного масштаба) необходимо отнести чуму, описания которой донесли нам шумерская и аккадская мифология. Позже, чума, как «морская болезнь» была описана в 430-435 гг. до н.э. историком Фукудимом; известна чума Юстиниана (531-580 гг. н.э.), а затем она «прокатилась» по Европе. Известна «танцевальная чума» 1518 г. как Страсбургская, запечатленная на картине Питера Брейгеля-старшего, а согласно «Летописи Самовидца на Украине она развернулась в 1738 г. в Киеве, затем в Запорожье, Умани, Нежине, а в 181, 1823, 1829, 1835 и 1837 гг. – в Одессе. Во время эпидемии умирал каждый 10 житель.

Тем не менее, медицина находила способы укрощения чумы, но на смену ей приходят другие болезни – оспа, холера, тиф, лихорадка, туберкулез, скарлатина, дизентерия, корь, коклюш и другие, – они поражали миллионы людей.

Однако, эпидемиологическим лидером XX века является грипп. Еще Гиппократ описал болезнь, симптомы которой идентичны с симптомами гриппа. Сегодня медициной установлено, что грипп вызывается различными видами вирусов, основные группы которых обозначаются латиницей – А, В, С. Из них пандемии вызывает вирус А. Вирус В – это пространство эпидемий, а вирус С заканчивается лишь слабым заболеванием верхних дыхательных путей. Вспышки первой пандемии гриппа относятся к XX веку, когда «испанка» (испанский грипп) «по современным оценкам, унесла жизни от 70 до 100 млн человек. На то время это составляло 5% населения земного шара; к тому же полмиллиарда человек было инфицировано» [7, с. 8]. Сегодня Всемирная организация охраны здоровья заявляет, что каждый третий житель Земли болеет гриппом с интервалами в пять лет и ежегодно от болезни умирает более 600 тысяч человек. К тому же легкие формы гриппа не учитываются.

В XX веке человечество получило новый «подарок» СПИД, который был описан и идентифицирован в 1981 г. Внедрившийся вирус разрушает иммунную систему, лишая организм всякой защиты перед другими инфекциями.

Анализ вышеотмеченных болезней, эпидемий, пандемий позволил П. А. Водопьянову и В. С. Крисаченко сделать вывод, что «эти и другие заболевания обусловлены нарастающим загрязнением окружающей среды, в результате чего меняются темпы и скорость биологической эволюции и потому можно предположить, что инфекционные заболевания будут нарастать экспонциальными темпами... Успехи медицины не могут заслонить того бесспорного факта, что человек не в состоянии без вреда для себя изменить законы эволюции биосферы. Вмешиваясь в естественный ход эволюционных процессов и становясь мощным агентом естественного отбора, человек тем не

менее не способен взять на себя поистине гигантскую геологическую работу биосферы, которая преподносит ему немало сюрпризов» [1, с. 224]. В этой работе, вышедшей ровно за год до Covid-19, авторы прогнозируют возможность новой пандемии для человечества.

В XXI веке человечество, наткнувшись на Covid-19, в условиях глобализации мира, резко снизился рост темпов всех сфер материального, духовного и информационного производства. Covid-19 предстал как глобальный гео-, био-, социальный «квант» негативного воздействия на социально-экономические, коэволюционные, медицинские процессы, как негативная стадия «стартапа» в социодинамике глобализирующего мира, как отклик природы по отношению к ней человека, как ее месть за хищническую стратегию природопользования. Понятие «квант» используется для исследования и понимания основы большинства биосоциальных макрообразований.

По заявлениям ВООЗ, Covid-19 – это природный патоген и борьбу с ним необходимо вести через тесное сотрудничество, видеть стремление ряда стран по преодолению пандемии и исходить в своем поведении из установки, что «в трудные времена мудрые наводят мосты, а глупцы строят стены». И нет смысла обвинять Китай в этом «подарке» человечеству (а сейчас в информационном пространстве обвиняют и США в разработке этого патогенна, несмотря на тот факт, что США 21.04.2021 г. заявило, что в стране заболевших на Covid-19 больше, чем знаменитой «испанкой»), почву для его возникновения человечество подготовило вместе. И если сегодня проигнорировать сотрудничество стран по борьбе с пандемией коронавируса, исходя из политических стремлений, то его «морское» шествие по планете Земля резко возрастет.

Covid-19 резко обострил ритм приспособленности людей к условиям бытия в глобализирующем мире. И в условиях распада обычных форм организации жизни, люди учатся как-то выживать и приспособливаться к нестабильному, неопределенному, негарантированному существованию. Эта адаптация стала

природной реакцией на пандемию, которая внесла не просто социальный страх, а переросла в социальный страх.

И сегодня в новой ипостаси встает проблема здравоохранения.

Во-первых, проанализировав прошлые болезни, эпидемии и пандемии, четко высвечивается роль научной медицины, здравоохранения в целом. Сегодня Covid-19, преодолев все межгосударственные границы, предстал как новая, ранее неизвестная человечеству, пандемия. В борьбе с ней природа дает очередной шанс «поумнеть» человечеству в ее преодолении, но сегодня в условиях быстрого обмена информацией, требуется сплоченность медицинских умов планеты, отброса политических и экономических амбиций, а необходимо поставить на первое место стратегию выживания человечества.

Во-вторых, Covid-19 дает шанс науке внести здравоохранение в число глобальных проблем человечества, как детерминирующую, связанную с человеческим фактором, без позитивного решения которой он не реализует себя, как творец материальных и духовных ценностей.

Несомненно, со временем Covid-19 уйдет в анналы истории человечества, оно его переживет, как пережило разные болезни, эпидемии, пандемии, войны. Но на его теле останутся рубцы как память о человеческих жертвах, финансово-экономическом кризисе, о спаде духовного мира человечества. Но поумнеет ли человечество, пережив Covid-19, в своих взаимоотношениях с природой, сменится ли хищническое отношение к ней и победит ли разум духовного богатства над материальным – вопрос будущего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Водопьянов П.А. Крисаченко В.С. Стратегия бытия человечества/ П.А. Водопьянов, В.С. Крисаченко. – Минск: Беларуская навука, 2018. – 306 с.
2. Запорожан В. Н., Донникова И. А., Ханжи В. Б. Между добром и злом: нравственное самоопределение человека/ А. Н. Запорожан и др. – Одесса: ОНмедУ, 2020. – 264 с.
3. Мечников И.И. Этюды о природе человека/И. И. Мечников. – М.: АН СССР, 1961. – 292 с.
4. Трибулев Б.С. Природа и сущность человека/Б. С. Трибулев. – Минск: ТЕХНОПРИНТ, 1999. – 256 с.

5. Философия / Под ред. проф. Кирвеля Ч.С. – Минск: Высшая школа, 2012. – 639 с.
6. Чумаков А.Н. Глобальный мир: столкновение интересов/ А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2018. – 512 с.
7. Чумаков А.Н. Глобалистика в контексте современности: испытание пандемией /А. Н. Чумаков// Век глобализации. – №3. – 2020. – С. 3-14.

К НЕКЛАССИЧЕСКОМУ ПОНИМАНИЮ АСКЕТИКИ

Куценко Виктория Юрьевна

кандидат философских наук

Одной из задач философской антропологии является стремление понять человека в многообразии его сложности. Принципиальное отличие человека от всего живого в том, что он способен определять и менять цели своей жизни в соответствии с представлениями о месте и своем предназначении в мире. «Смысл нашей собственной жизни определяется тем, – писал К. Ясперс, – как мы определяем свое место в рамках целого, как мы обретаем в нем основы истории и цель» [11, с. 271]. Человек как существо открытое и незавершенное постоянно меняет не только себя, но и окружающий мир, создает культуру и практики, которые вдохновляют и преображают его.

Цель этой статьи – выйти за границы традиционного понимания аскетики, которое сложилось в классической науке.

Неразвитость антропологического дискурса в античности ставила аскетику во второразрядные отделы философской мысли. В классических определениях аскетики определяющим является осознанный поступок, совершенный ради изменения физического тела и нравственных совершенств. Поэтому к аскетике философ классик относится, как к практическому дискурсу, направленному на рациональное постижение мира, путем собственного разума. Отсюда аскетика ставится в узкие этические рамки и возводится в разряд жизненных правил или доктрин, исполняя которые можно достигать определенных поставленных целей.

Например, на классической платформе стояла вся протестантская культура. Мир «предопределён и предустановлен», не допускается изменение предустановленной сущности человека, его модели поведения. Поэтому аскетика выражается в иной тип работы – в такую себе «дисциплинирующую

онтологию» человека, особый моральный, нравственный метод дисциплины души и тела.

Протестантизм выдвинул требование «мирского аскетизма» как особого способа поведения и образа жизни, заключающегося в максимальном воздержании от земных благ, соблазнов, сведения индивидуальных потребностей к минимуму, замещения их трудом, послушанием и молитвами с целью достижения морального и религиозного идеала.

Неклассическая философская антропология призывает к реконструкции всего накопленного комплекса антропологических идей, располагая к новым размышлениям об аскетике. Аскетика теперь получает положительные трактовки как «способ собирания человека» (С.С. Хоружий), «маршрутная карта жизненного пути» (О. Геннисаретский), «антропологическая навигация» (С.А.Смирнов), дорога к самому себе вместе с необходимой для этого самодисциплиной.

Французский философ П. Адо, один из первых философов середины XX века, выдвигает свою концепцию «духовных упражнений», где он максимально сближает аскетические практики античности и философию [1].

Ярким проявлением неклассических открытий становится феномен эстетизации аскетики. Междисциплинарный характер исследования, суть которого состоит во взаимопроникновении и соприкосновении, казалось бы, различных предметов исследования (аскетики и эстетики), создает условия для целостного видения антропологических процессов в человеческом бытии.

В 80-х годах 20 века французский философ Фуко занимается вопросом исследования субъективности. Размышляя о процессах эстетизации, Фуко видит в аскезе богатую историю, начинающуюся с античности и продолжающуюся в христианстве. Аскеза у Фуко сближается с «практиками себя» и с концептом «заботы о себе», непосредственно связанными с конституированием субъекта: «Аскеза... конституирует — в этом и состоит ее цель — субъекта, делает его субъектом истинного говорения» [8, с. 146].

Большое внимание к аскетико-эстетическому ракурсу было проявлено со стороны представителей русской религиозно-философской мысли XX ст. (С. Аверинцева, С. Булгакова, П. Флоренского, Г. Флоровского и др.).

П. Флоренский в «Столпе» восхваляет христианскую аскетику как деятельность, направленную к тому, чтобы созерцать «Духом Святым свет неприступный» [6, с. 99] Отец Павел соотносит свое восприятие аскетики со святоотеческим. Он использует эстетические термины, применяя их в духовном смысле. Аскестика – это «искусство из искусств», «художество из художеств», «любомудрие», «любовь к красоте», к «светоносной личности».

Для отца П. Флоренского аскестика – не просто набор технических упражнений, но «художество». Для него святой подвижник – не просто добрый старичок, а человек, стяжавший духовную красоту, святость. Философ описывает природу человека в эстетических категориях, сложнейшие характеристики человеческой природы осмысливаются через эстетику. В этом аспекте эстетическое является характеристикой целостного способа существования или образа жизни. Аскестика создает не «добротного» человека, а прекрасного [6, с. 99]. Красота человека рассматривается как один из факторов антропогенеза.

Обращаясь к аскетике, Флоренский осмысливает проблему красоты как красоты Бога, Высшей Красоты. Философ подчеркивает именно эстетический аспект аскетики, относя свои рассуждения к древнему смыслу слова «доброта». Изначально, термин "доброта", по- гречески (τό κάλλος,)", означает именно красоту [6, с. 668-669]. «Бог и есть высокая Красота, через причастие к Каковой все делается прекрасным» [6, с. 586] Целью аскетики является созидание прекрасного человека, отличие которого состоит не в делании добрых делах, но обладающего, прежде всего, красотой духовной.

Особый подход к изучению эстетики в свете аскетики античного и византийского периодов принадлежит С. Аверинцеву. Он выходит за рамки определения эстетики только как «теории чувственности и эмоций» (А. Баумгартен). Имплицитно эстетика всегда присутствовала еще с античного

времени в учениях греческих философов. Именно через посредство эстетики можно приблизиться к пониманию христианских символов, описанию божественной природы, пояснению и конкретизации антропологических глубинных оснований христианской веры. По мнению ученого, период античности и средневековья, это та эпоха, когда идея «эстетического» еще не получила обособления от других идей [3, с. 32], в том числе и от аскетических. «Эстетическая» семантика красоты и «этическая» семантика добра незаметно переходят друг в друга, подменяют друг друга [3, с. 32].

Его метод показывает широкую типологию моделей мировосприятия, исследователь погружается в сами эпохи, находится на пересечении онтологии и антропологии, патристического опыта, где содержится внутренний уклад духовной жизни средневековой эпохи и пластичной аскезы античного мировидения.

Осуществляя анализ эстетики византийского аскетизма, В. В. Бычков вводит в научный оборот понятие «православной эстетики», считая православную линию культурной истории самобытной. Одно из направлений им было обозначено как «эстетика аскетизма». Еще он называет ее «интериорной» или «внутренней эстетикой» [5, с. 93]. Основной идеей эстетики аскетизма являлось преобразования личности, а сам эстетический опыт относится к сущностным началам человеческого бытия. Эстетика аскетизма имела ярко выраженную этическую ориентацию, с одной стороны, и мистическую – с другой: «эстетика аскетизма – это прежде всего этическая эстетика, т. к. она ориентирована на формирование определённого образа жизни, ведущего к уподоблению Богу и прежде всего, к уподоблению Христу в Его земной жизни» [4, с. 94-95]. Здесь осуществляется осмысление проблемы красоты как Высшей красоты Бога. Автор обращается к аскетической парадигме как к определенному ориентиру и идеалу, без которого не могут быть правильно поняты и многие явления византийской культуры.

В рамках синергийной антропологии С. Хоружим впервые вырабатывается научная концепция аскезы. Суть синергетической парадигмы заключается в

том, что человек находится в постоянном потоке изменяющихся отношений с миром и с собой. Аскетика с точки зрения синергической установки предстает как механизм, становящаяся система, способствующая преодолению субъектно-объектной схемы познания, становится альтернативой классической антропологии, расширяет оптику восприятия антропологической реальности, по-новому конституирует субъективность человека [9].

Итак, в неклассической философии эстетизация аскетики становится одним из методологических инструментов анализа картины мира и человека, способная выразить специфику онтологической природы человека. Аскетика – не просто набор технических упражнений для морального и духовного совершенства; эстетизация аскетики становится её антропологизацией. Эстетизация аскетики позволяет наблюдать и формулировать сложнейшие антропологические процессы, происходящие в человеческой природе, а также дает возможность раскрытия самих метафизических оснований эстетики. Само переплетение аскетики и эстетики понимается как сложноорганизованная, динамическая антропологическая система человека, очень подвижная, изменчивая, многомерная и незавершенная, содержащая свою стратегию видения бытия мира и человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Адо П. Духовные упражнения и античная философия. М.; СПб. Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. 448 с.
2. Аверинцев С. С. Красота как святость / С. Аверинцев // Антология «Курьер Юнеско» за 30 лет. – М., 1990. – С. 188–190.
3. Аверинцев, С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
4. Бычков, В. В. Эстетический лик бытия (Умозрения Павла Флоренского) / В.В. Бычков // Новое в жизни, науке, технике. Сер. Эстетика. – 1990. – № 6. – 64 с.
5. Бычков, В. В. Малая история византийской эстетики / В. В. Бычков. – К. : Путь к Истине, 1991. – 407 с.
6. Флоренский Павел, священник. Столп и утверждение Истины / священник Павел Флоренский. Сочинения в 2-х томах Т. 1 (1). – М.: Правда, 1990. – 840 с.

7. Флоровский, Г., протоиерей. Восточные отцы Церкви / протоиерей Г. Флоровский. – М.: АСТ, 2005. – 633 с.
8. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981–1982 году / М. Фуко. – СПб.: Наука, 2007. – 677 с.
9. Хоружий С. С. Синергическая антропология: концепция и метод (выдержки из основных текстов). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/05/horuzhy_khrestomatia.pdf
10. Хоружий С. С. Фонарь Диогена. Критическая ретроспектива европейской антропологии / С. С. Хоружий. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010. – 688 с.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – 527 с.

ЦЕЛОСТНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА: В ЧЕМ И КАК ОНА ПРОЯВЛЯЕТСЯ?

Петрушенко Виктор Леонтьевич

доктор философских наук, профессор,

директор ОО «Институт философии, логики и социологии»

Казалось бы, целостность человека вряд ли можно поставить под сомнение: он, как и другие явления макромира, имеет пределы и очертания, внутри которых он, как представляется, является единым. Однако реальный опыт познания и понимания человека, и даже обыденный жизненный опыт, могут наставить нас на совсем иные выводы и суждения. Первый факт, который нельзя игнорировать: человек может потерять отдельные части и даже органы своего тела, но при этом не утратить своего специфического качества, как живого деятельного существа. В настоящее время идет речь о замене отдельных частей и единиц человеческого организма искусственными технологическими и биотехнологическими компонентами, о перспективах создания «гибридного» человека, а все это ставить под сомнение такое простое обозначение его, как целостности. Но, сделав шаг еще далее, мы сталкиваемся с еще более сложными явлениями и проблемами: давно известно и научно подтверждено, что новорожденный человек, оставленный вне или за пределами человеческого общения, человеческого сообщества, не приобретает никаких собственно человеческих качеств, то есть таких качеств, с которыми мы, собственно, и связываем сам феномен человека. Это означает, что генетические программы, работающие в организме человека, выстраивают именно этот организм с присущими ему свойствами и задатками, но совершенно не обеспечивают обретение человеком на их основе социально-культурных и особых интеллектуальных характеристик. Невольно возникает мысль об искусственности – по отношению к структуре и функциям организма – этих характеристик, вне которых нет человека как человека. Соответственно, под большой знак вопроса ставится это исходное понятие – целостность человека.

Следующий момент, на который также нельзя не обратить внимание, – это достаточно большая автономия духовной и телесной составляющих в человеке. Р. Декарт в своем трактате о человеке еще в XVII веке писал о том, что при изучении процессов, происходящих в организме человека, можно совершенно полностью игнорировать факт существования у человека души: «... Остальные функции человека (кроме мышления – В.П.), не содержащие в себе никакого мышления, вроде движения сердца и артерий, пищеварения и т. п., приписываемые некоторыми душе, являются движениями исключительно телесными. У нас очень мало оснований приписывать эти функции душе, а не телу, ибо гораздо естественнее допустить, что тело приводится в движение не душою, а другим телом» [1, с. 256]. Декартовское противопоставление тела и души в науке получило наименование психо-физической (или психо-физиологической) проблемы, над разрешением которой ряд направлений науки продолжает работать и по-сегодня, но важен сам факт того, что цельность человека при этом оказывается под вопросом. На примере, скажем, С. Хокинга мы можем говорить даже о некотором разрыве между телесными и духовными отправлениями человека, а факты самомумификации тибетских монахов демонстрирует нам восстание духа против тела и победу над последним.

Все эти факты говорят о том, что целостность человека на самом деле является проблемой, хотя, с другой стороны, мы можем вести речь и об обратном – о тесном, органическом союзе между ними и о диффузии их друг в друга. Давно уже в поле зрения ученых и медиков находится факт деформации некоторых интеллектуальных процессов человека под влиянием органических нарушений его мозга, не является секретом и влияния на сознание человека некоторых химических веществ. Известны также и факты обратного влияния. Например, сегодня имеется достаточно много исследований насчет влияния стресса на состояние и функционирование организма человека, а серьезные научные исследования говорят о том, что некоторые медитативные практики (в том числе – искренние и истовые молитвы) могут влиять на человеческий организм даже на уровне его клеточного строения. Как ни странно, но в

вопросе о целостности человека и сегодня вполне приемлемой и очень удачной является формула христианской патристики, в свое время описывающая соотношение в Иисусе Христе двух его природ: «нераздельно, но неслиянно». Она вполне точно передает то положение дел, которое нам сегодня известно относительно единства в человечке его духовной и телесных составляющих. В то же время вопросы целостности человеческого организма, при том, что науке, конечно, далеко не до конца известны все аспекты его функционирования, являются более или менее понятными и решаемыми. По крайней мере, об этом говорят многие факты, связанные с современной пандемией коронавируса Covid-19: в достаточно сжатые сроки многие лаборатории мира смогли найти способы и тестирования вируса, и его мутаций, опробировать целый ряд препаратов на предмет их эффективности при лечении заболевших и пр. Как быть с психо-физиологической проблемой? В разных регионах времен древних цивилизаций существовали практики согласования ментальных и физических состояний человека, но в настоящее время эта сфера либо отдается на откуп химическим препаратам, либо психотерапевтам. Основное и радикальное отличие практики последних от древних практик заключается в том, что древние практики вооружали каждого их адепта средствами саморегуляции, в то время как психотерапия, согласно канонам западного мира, является вполне и очевидно коммерческим предприятием, дающим возможность «предоставлять платные услуги» (как теперь любят выражаться и у нас применительно к самым тонким сферам жизни). Думается, что, опять же – в духе времени и по канонам западного мира, в скором времени эту проблему будут решать на основе инженерных технологий, а не на основе культивирования тех человеческих качеств, которые позволили человеку иметь особый статус в мире. А жаль!

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Декарт Р. Описание человеческого тела // Космогония. Два трактата: Трактат о свете. Описание человеческого тела и трактат об образовании животного. Пер. с фр. предисл. и вступ. ст. С.Ф. Васильева. Изд. 2-е. Москва. Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 328 с. (Классики науки).

**ЩОДО ЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
«ВИЯВЛЕННЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ – РОЗВ’ЯЗАННЯ
НЕВІДПОВІДНОСТІ»**

Райхерт Костянтин Вільгельмович

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

1. Логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності» передусім є елементом однієї з теорій гумору – загальної теорії вербального гумору (*general theory of verbal humor*), яку розробив американський лінгвіст Сальваторе Аттардо на базі семантичної теорії гумору, заснованої на скриптах (*script-based semantic theory of humor*), американського лінгвіста Віктора Раскіна.

2. Фактично вказаний логічний механізм – це спосіб перейти від одного лінгвістичного скрипту до іншого. Під «скриптом» (який іноді називають також «фреймом») тут розуміється «великий шматок семантичної інформації, що оточує слово та що викликає за допомоги цього слова когнітивну структуру, інтерналізовану носієм мови» [5, р. 46]. Ці скрипти містять повне знання мовцем реальних концептів. Таким чином, носії мови у змозі мати подібні, але не тотожні, скрипти для спільних слів.

3. В. Раскін вважає, що щоб створити вербальний жарт (анекдот), потрібно виконати дві умови: (1) Текст має бути сумісним, повністю або частково, з двома різними семантичними скриптами. (2) Два скрипти, з якими текст сумісний, мають бути протилежними. Два скрипти, з якими текст сумісний, мають накладатися, повністю чи частково, на текст [5, р. 99]. Гумор у такому жарті виникає тоді, коли тригер наприкінці жарту, «панчлайн», спричиняє в аудиторії різкий «зсув» з розуміння первинного (чи найочевиднішого) скрипту до розуміння вторинного скрипту, який протилежний первинному. С. Аттардо

вважає, що цей «зсув» досягається завдяки певному логічному механізму, названого ним «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності».

4. Якщо в основі «зсуву», переходу від первинного скрипту до вторинного скрипту, лежить, згідно з С. Аттардо, певний логічний механізм, то можна вербальний жарт розглядати як своєрідний умовивід, у якому первинний скрипт відіграє роль засновку, а вторинний скрипт – висновку. Сам цей логічний механізм може набувати форму інверсії схеми-основи (*figure-ground reversal*), паралогізму, хіазму, аналогії, хибного ґрунтування (*false priming*) (відомого також як «садова доріжка» (*garden path*)), двозначності чи омонімії [3, р. 303–307]. Мета вербального жарту як своєрідного умовиводу – логічне чи квазі- чи псевдологічне виправдання чи обґрунтування абсурду чи нереальності, що постулюються [3, р. 307].

5. Слідом за ізраїльським психологом Авнером Зівом [7, р. 90], С. Аттардо хибну логіку, яка використовується в ході створення вербального жарту, називає «локальною логікою» [3, р. 307], необхідність якої полягає в поясненні невідповідності між первинним і вторинним скриптами [Attardo & Raskin 1991, р. 307]. Сама ця локальна логіка не є очевидною: «Більшість жартів використовують маскування чи виправдання (Обен) невідповідності, “сенсу в нонсенсі” (Фрейд), хибної чи “локальної логіки” (Зів) у своєму сюжеті, що функціонує лише завдяки “добровільному призупиненню невіри” (Аттардо та Раскін)» [2, р. 5]. Важливо, що, на думку С. Аттардо, розв’язання невідповідності, яка виникає в жарті, неможливе без цієї локальної логіки, без вказаного логічного механізму [2, р. 5].

6. Сам логічний механізм С. Аттардо ототожнює з «протожартом» (*ur-joke*) американського фізика й інформатика Дугласа Гофстедтера. Протожарт – це «абстрактний кістяк більшості жартів» [4, р. 430]. Тобто логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності» прирівнюється до універсального механізму створення вербальних жартів.

7. У своїй статті «Логічний механізм «виявлення невідповідності – розв’язання невідповідності» в жарті, загадці та парадоксі» я показав, що

логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності» лежить в основі механіки загадок, а його інверсний варіант – в основі механіки парадоксів [Райхерт 2020]. При цьому я виходив з дослідження швейцарських когнітивних психологів Андреї К. Самсон та Штефана Циссета та австрійського когнітивного психолога Освальда Губера, в якому вони, зокрема, показали, що логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності», що використовується під час створення жартів, подібний до процесу розв’язання проблем (вирішення завдань) [6].

8. Отже, низка досліджень [1; 2; 6] вказує на те, що логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності» є «учасником» механік жартування, загадування (та розгадування) загадок, розв’язання проблем (вирішення завдань (задач)) та породження парадоксів. Однак що робить цей механізм «учасником» згаданих механік? Я припускаю, що це робить психологічний (у значенні той, що описується психологією) механізм «Виникнення напруження – Зняття напруження». Точніше психологічний механізм «Виникнення напруження – Зняття напруження» набуває певних символічних (навіть семіотизованих) форм залежно від поставлених цілей і завдань; однією з таких форм є логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності».

9. Так, подивіться, як це працює на прикладі наступного жарту: «Рене Декарт заходить до бару та замовляє кухоль пива. Коли він випиває все пиво в кухолі, бармен питає, чи не бажає Рене ще один кухоль пива. Декарт відповідає: “Не думаю” – та щезає». Тут є логічний механізм «Виявлення невідповідності – Розв’язання невідповідності» розгортається в два кроки. Перший крок має явний характер – зображується невідповідність. У жарті про Рене Декарта ця невідповідність дана у відповіді Декарта та його миттєвому зникненні після відповіді: невідповідність того, щойно сталося (зникнення), тому, що мало бути згідно з добрим розумом (у нашій повсякденній реальності люди просто так не щезають, просто сказавши «Не думаю»). Другий крок уже має прихований характер: адресат жарту розуміє, чому в самому жарті після слів «Не думаю»

Декарт зникає – тому що тут спрацьовує посилання до відомого висловлювання Рене Декарта: «Я думаю, отже, я існую». Після відповіді «Не думаю», Декарт діє згідно з цим висловлюванням – відсутність мислення є відсутністю існування. Розуміння, чому Декарт щезає наприкінці жарту, в такому випадку, є розв'язанням невідповідності. Саме розуміння, чому Декарт зникає, спричиняє сміх. Проте тут сміх не просто розв'язання невідповідності: виявлення невідповідності створює певне напруження (тобто дискомфорт), тому що немає узгодження з дійсністю, – і це напруження (дискомфорт) знімається за допомогою розуміння, що невідповідність ґрунтується на висловлюванні Рене Декарта, фактично, на (абсурдному) припущенні того, що коли припиняєш думати, то припиняєш фізично існувати. Таким чином, такого роду жарти (анекдоти) можна розглядати як спеціальні / навмисні артикуляції (тобто виражені засобами природної мови, мовлення, а, отже, певної системи знаків) психологічного механізму «Виникнення напруження – Зняття напруження», зображені у вигляді «Виявлення невідповідності – Розв'язання невідповідності». Те ж саме можна сказати про загадки, однак не про парадокси, які лише виявляють невідповідність, тобто фіксують напруження, але не розв'язують невідповідність, тобто не знімають напруження (всі намагання спеціалістів розв'язати парадокси в такому випадку виглядають як спроби «вилікувати логічний невроз»).

10. Я припускаю, що психологічний механізм «Виникнення напруження – Зняття напруження» може набувати інших артикульованих (семіотизованих) форм, наприклад, у вигляді логічного механізму переходу від невизначеності до визначеності, як це має місце в формальній логіці (наприклад, у визначенні поняття чи судженнях, побудованих з визначеної частини (предикату) та невизначеної частини (суб'єкта)) чи в концептуалізації (наприклад, у метафорах) – однак це потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Райхерт К. В. Логический механизм «обнаружение несоответствия – разрешение несоответствия» в шутке, загадке и парадоксе // Докса / Δοξα, 2020, № 2 (34): Смів та гумор: онтологія, семіотика, герменевтика, с. 78-86. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2020.2\(34\).218091](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2020.2(34).218091).
2. Attardo S., Hempelmann Ch. F., Di Maio S. Script oppositions and logical mechanisms: Modeling incongruities and their resolutions // Humor, 2002, no 1, pp. 3-46. DOI: <http://doi.org/10.1515/humr.2002.004>
3. Attardo S., Raskin V. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model // Humor, 1991, no 3-4, pp. 293-347. DOI: <https://doi.org/10.1515/humr.1991.4.3-4.293>.
4. Hofstadter, D., Gabora, L. (1989). Synopsis of a workshop on humor and cognition // Humor, 1989, no 2, pp. 417-440.
5. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht: Reidel, 1985. 284 p. DOI: <http://doi.org/10.1007/978-94-009-6472-3/>
6. Samson A. C., Zysset S, Huber O. Cognitive Humor Processing: Different Logical Mechanisms in Nonverbal Cartoons an fMRI Study, in Social Neuroscience // Social Neuroscience, 2008, no 2, pp. 125-140. DOI: <http://doi.org/10.1080/17470910701745858>.
7. Ziv A. Personality and Sense of Humor. New York: Springer, 1984. 189 p.

«ВРЕМЯ-СОЗНАНИЕ» Э. ГУССЕРЛЯ И КОНЦЕПЦИЯ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ*

Ханжи Владимир Борисович

доктор философских наук, профессор,

заведующий кафедрой философии и биоэтики

Одесского национального медицинского университета

В заключении монографии [5], где был подытожен первый этап разработки концепции антропного времени, в общей форме мной были обозначены пути дальнейшего развития заявленных идей. Среди исследовательских задач на обозримое будущее, помимо прочего, были выделены следующие: 1) дальнейший поиск и осмысление историко-философских предпосылок антропологической парадигмы времени вообще и концепции антропного времени в частности; 2) прояснение представленных сущностных характеристик антропного времени как сложной самоорганизующейся системы [5, с. 314]. Данная работа посвящена (пока – лишь в тезисной форме) изысканию вариантов решения сразу обеих задач.

В историко-философской части упомянутой монографии не было проанализировано учение о времени Эдмунда Гуссерля, поскольку концепция антропного времени выстраивалась на принципиально иных, нежели у немецкого философа-феноменолога, онтологических и методологических основаниях. Тем не менее, как это видится сегодня, идеи мыслителя способны катализировать разработку некоторых положений частного порядка, которые были предложены в рамках моей концепции в качестве представляемых, скорее, интуитивно. Можно сказать, что на данном этапе исследовательской работы вызрела возможность и необходимость более глубокого их рассмотрения. Итак, *целью* работы является осмысление феноменологии времени Гуссерля в аспекте

* Положення, представлені в даних тезах, автор розвиватиме в статті, яка буде подана в спецвипуск Міжнародного багатомовного науково-теоретичного видання "ИДЕИ. ФИЛОСОФСКО СПИСАНИЕ"

возможности использования интерпретированных форм ее идей в разработке концепции антропного времени.

Гуссерль изначально дистанцируется от исследования объективного времени. Его интересует не то время, которому соответствует определенный процесс, имеющий место в бытии, и не то, в котором определена длительность пролонгированного бытия, и даже не объективное время переживания, в том числе переживания, конституирующего время. Его не интересует и то, каким образом соотносится картина действительного времени, имеющая место быть в сознании, с самим объективным временем. Это все, по мнению немецкого мыслителя, не суть феноменологические задачи [1, с. 6]. Именно осмысление *сознания* времени, когда раскрывается временная сущность предметов восприятия, памяти, ожидания, есть смысл феноменологического подхода к проблеме темпоральности.

Поскольку человек всегда имеет дело в буквальном смысле лишь с переживаниями, фундирующими познание времени, то объективное время, как и пространство, и, следовательно, весь мир объективно сущих вещей и процессов, оказываются трансценденциями. Тем не менее, Гуссерль не стремится, в отличие от И. Канта, принципиально обособить трансцендентное время от его феномена – опытной данности. Если Кант противопоставляет «вещь в себе» «вещи для нас» [3], то для Гуссерля важнее различить феноменальное время и *переживание* этого феномена, причем, что особенно важно, ряд связей, обнаруживаемых в переживаниях, в том числе переживаниях времени, могут не присутствовать в эмпирической данности, в феноменах как таковых. Феноменологический интерес дистанцирован от поиска связей (как чисто психических, так и психофизических) между переживаниями и объективной действительностью. Специалиста-феноменолога интересуют, скорее, «переживания в их предметном смысле и их дескриптивном содержании» [1, с. 11]. Говоря непосредственно о переживании времени, Гуссерль принципиально настаивает на том, что для него важно не то, как эти переживания *определены* в объективном времени и в эмпирически данной

реальности в целом, а то, как данные акты *полагают* «объективно темпоральные» конкретности мира.

Одним из главных вопросов гуссерлианской концепции времени является следующий: «...каким образом, наряду с «временными объектами», имманентными и трансцендентными, конституируется само время, длительность и последовательность объектов?» [1, с. 25]. Ключевым в раскрытии этого вопроса является различие способностей сознания, обозначаемых философом понятиями *ретенции*, *воспоминания* и *восприятия*. Под первым он подразумевает некую первичную память, дающую возможность удерживать прошлое в настоящем. Когда тот или иной длящийся интервал истекает, то именно как ретенционный он продолжает осознаваться. Гуссерль, вероятно, настаивал бы на ошибочности недооценки обеих фаз ретенционного сознания, минувшего и теперешнего, которые удивительным образом в нем переплетены. С одной стороны, поскольку именно первичная память позволяет созерцать прошлое, в ней и осуществляется конституирование этой фазы. Причем, как подчеркивает немецкий автор, в ней прошлое дается не в виде репрезентации, а презентативно. «Только-что-бывшее, «Прежде», – находим у феноменолога, – в противоположность Теперь, может непосредственно усматриваться только в первичной памяти...» [1, с. 45]. С другой стороны, ретенция есть не прошлое само по себе, а *настоящее* «теперь» *бывшего* интервала. Например, если речь идет о длящемся какое-то время тоне, то определенная его временная точка, осознаваемая как «теперь-точка», становится точкой отсчета «погруженного» в ретенцию фрагмента длительности вплоть до исходного тона. Весь показанный фрагмент воспринимается как истекший, однако его прозрачность и пофазовая разграниченность теряют в своей выраженности по мере отдаления от «теперь-точки».

Следует обратить внимание еще на одну особенность возникновения ретенции. Ретенция, поскольку она соотнесена с конкретным «теперь», является актуально сущей. Однако ее содержанием выступает длительность,

ушедшая в прошлое. Далее, в результате соотнесения уходящего в прошлое «теперь» со сменившей его новой «точкой-источником», первая из рассмотренных конкретная ретенция сама трансформируется в содержание следующей за ней ретенции. Мы приходим, таким образом, к идее «ретенции ретенции» (или «метаретенции»). Более того, очередная ретенция есть не просто модификация предыдущей, а континуум модификаций всего ряда ретенций исходной точки («континуум ретенций»). У Гуссерля по этому поводу находим, что «...образуется такой устойчивый континуум ретенций, что каждая последующая точка есть ретенция для каждой предыдущей. И каждая ретенция есть уже континуум» [1, с. 32].

Переходя к разъяснению понятия воспоминания, Гуссерль резонно замечает, что так же, как благодаря способности ретенции осуществляется присоединение к настоящему восприятию ушедших в прошлое ощущений, в той же мере возможно и самодостаточное (без упомянутого присоединения) воспроизведение. Это и есть воспоминание или вторичная память (в противоположность первичной памяти – ретенции) [1, с. 38]. В то же время, стоит отметить и схожие черты первичного и вторичного воспроизведения. Так же, как и при непосредственном восприятии, конституирование в рамках воспоминания «инкрустируется» временной атрибутированностью посредством центрирования этих процессов «теперь-точкой». Воспроизводимая в сознании последовательность в конкретный момент находится одним своим фрагментом (например, определенным тоном мелодии) в точке этого условного Рубикона. При этом, как и в ретенционном конституировании, с одной стороны, в сознании какое-то время остаются, не тускнея, предшествующие, а с другой стороны – ожидаются последующие фрагменты (протенция). Способность памяти осуществлять непрерывное схватывание и сплетение получаемых континуумов в единое поле как раз и придает временное обрамление (*Zeithof*) получаемым образам.

Тем не менее, главным моментом отличия воспоминания от ретенции является следующий. Ретенция презентует воспринятую длительность как

«только-что-прошедшее бытие», как состоявшуюся самоданность, как *действительно* воспринятое. Воспоминание же есть именно *ре-презентация*, поскольку тот временной фрагмент, который является его содержанием, не дан в непосредственном восприятии, а вспомнен, воспроизведен из прошлого. Не следует, при этом, забывать, что в воспоминании конституируется определенная связь временных фаз прошлого и настоящего: в теперешнем, соответствующем акту воспоминания, осуществляется реконструкция минувшего, которая впоследствии также становится прошлой. Далее воспоминание вплетается в континуум исходных данных и последующих ретенций и осуществляет конституирование более высокого порядка, при котором вся предметная последовательность приобретает характер целостной, единой. Ретенция же, как пишет немецкий философ, не обладает функцией *производства* «...ни первично, ни репродуктивно, но только удерживает в сознании произведенное и придает ему характер “только что прошедшего”» [1, с. 40].

Наконец, размышляя о восприятии, Гуссерль поясняет, что схватывания как таковые интенционально устремлены только на восприятие непосредственного «теперь». В то же время, моменты, созерцаемые как прошлое, не входят в сферу непосредственно воспринятого. Каким же образом мы получаем не дискретные фрагменты, а континуальность, пролонгированность воспринимаемых образов? Ответ проясняется при детальном анализе самого «теперь». Граница, конституируемая «теперь» в схватывании, идеальна. На самом деле, корректнее говорить не о совокупности схватываний, а о едином континууме, который пребывает в непрерывном модифицировании. Каждое «теперь» сущностно представляет собой неоднородность (словами Гуссерля – является «грубым»), ибо в его сложной структуре выделяются «более тонкое Теперь и Прошлое» [1, с. 43]. Именно в силу идеальности упомянутой границы в познании темпоральной сущности восприятия не применима методология исследования, зиждущаяся на теоретико-множественном подходе. В противном случае можно было бы,

просто совокупирав импрессию, конституирующую чистое «теперь», и память, конституирующую прошлые фазы, получить исчерпывающую картину процессуальности восприятия. Но это, как уже было показано, невозможно, ибо «...Теперь не есть нечто *toto coelo* отличное от Не-Теперь, но непрерывно им опосредуется» [1, с. 44]. Идеальность границы «теперь» и его постоянное перетекание в «не-теперь» обеспечивают континуальную сущность процесса перехода образов непосредственного восприятия в «ретенциальный хвост» (первичную память).

В какой же мере возможно использование гуссерлианских идей (безусловно, подвергнутых интерпретации в должном ключе) в дальнейшей разработке концепции антропного времени? Напомню, что в предыдущих работах мною было предложено образно-схематически представить систему антропного времени, структура которой конституируется по вертикальной и горизонтальной осям в интеракциях темпоральных единиц на уровнях от конкретно-личностного до масштабно-социального, моделью матрешки [2, с. 127; 5, с. 220–221].

«Матрешечный» принцип можно узреть и в Гуссерлевых построениях. Во-первых, в определенном смысле он проявляется, когда философ пишет о том, что *ретенция* (первичная память), будучи актуально сущей и пребывающей в настоящем «теперь», удерживает в себе в качестве содержания некую прошедшую длительность. Уровень ретенционного систематизирования следующего порядка формируется, когда уходящая в прошлое ретенция становится содержанием сменяющей ее ретенции («континуум ретенций»). Во-вторых, в меньшей мере, но все же прослеживается подобный тип моделирования и в отношении *воспоминания*. Конституирование подобного плана позволяет в «матрешке», связанной с «теперь», воспроизводить (без присоединения прошлого к настоящему) и минувшие, и будущие фрагменты («временные матрешки»). Именно за счет синтезирования в сознании как предшествующих, так и ожидаемых длительностей достигается эффект «овременения» образов. В-третьих, проясняя темпоральные функции

восприятия, Гуссерль, опять же, прибегает к идее неоднородности сферы его непосредственного ориентирования – «теперь». В данном случае, о конституировании «матрешечного» типа говорить, пожалуй, можно со значительной натяжкой, поскольку немецкий философ принципиально настаивает на идеальности (и, следовательно, размытости) границы между «теперь» и «не-теперь». Тем не менее, привлекательной и потенцирующей возможность целой палитры интерпретаций является сама мысль о неоднородности и сложности структуры теперешнего, ибо именно за счет таковых во многом обеспечивается темпоральная связь восприятия и первичной памяти, как и континуально-временная сущность сознания в целом.

Гуссерлианские мотивы (с весьма существенными оговорками, о которых будет сказано в последующих публикациях) находят свой отклик в концепции антропного времени. Анализ становления человеческой темпоральности позволил, помимо всего прочего, рассмотреть такую характеристику антропного времени (обусловленную и подготовленную его многоуровневостью и сложностью структурных отношений), как неоднозначность фаз прошлого, настоящего и будущего [5, с. 231–232]. В предложенном контексте корректной, полагаю, является возможность говорить о соотношении антропо-временных модусов, по меньшей мере, в трех смыслах: 1) в рамках одной «временной матрешки»; 2) касательно темпоральных единиц одного уровня; 3) в комплексе «внутреннее-внешнее». Рассмотрим детальнее третий вариант. В силу принципиальной автономности «временных матрешек» в комплексе «внешняя-внутренняя матрешка» могут иметь место и вариант становления системы антропной темпоральности, когда более масштабная единица по критерию интенсивности совершающихся событий опережает менее масштабную, и вариант противоположный, когда в «состязании» разномасштабных «ячеек» лидерство захватывает менее масштабная темпоральная единица.

В первом случае наблюдаются следующие эффекты: 1) внутреннее переживает «прошлое» своего настоящего; 2) внешнее переживает

«настоящест» своего прошлого; 3) будущее внешнего для внутреннего становится отдаленным будущим. Во втором – такие: 1) внутреннее переживает «будущест» своего настоящего (в таком случае о человеке говорят как об опередившем свое время); 2) внешнее переживает «настоящест» своего будущего; 3) прошлое внешнего для внутреннего становится отдаленным прошлым.

Более подробный сравнительный анализ соотношения временных модусов в феноменологической концепции времени Гуссерля и в концепции антропного времени будет осуществлен в моих ближайших публикациях. Однако о фундаментальном отличии в истолковании времени во второй исследовательской модели на фоне первой следует сказать уже в данной работе. Гуссерля интересует *сознание* времени, внутриспсихические способности (первичная и вторичная память, восприятие, ожидание) раскрывать временную сущность объективных темпоральных объектов. В моей же концепции речь идет не о *субъективном*, а о *субъектном*, но *объективном* времени. Будучи потенцированным эссенциальными силами человека, в первую очередь, свободой воли (выступающей в качестве внутреннего движителя человеческой темпоральности), антропное время объективизируется по мере деятельностного вхождения человека в мир. Думаю, ближайшим ориентиром, в большей мере отвечающим в показанном отношении ключевым положениям концепции антропного времени, является учение М. Хайдеггера. Как известно, «присутвиеразмерность» бытия выражается мыслителем в категории *Dasein* (по сути, с рядом существенных оговорок, имеется в виду человеческое бытие). При этом Хайдеггер принципиально настаивает на том, что существование *Dasein* (как «существа, вовлеченного в мир», немислимого в отрыве от мира) является *объективно-онтологическим*. И поскольку «...бытийное устройство *Dasein* имеет своей основой временность» [4, с. 298], то есть некое время в исходном смысле, искони задающее единство и связанность временных фаз, то именно через человеческие «тогда», то есть прошедшее, «теперь» – настоящее и «потом» – будущее мир обретает временную характеристику.

Безусловно, позиции, предложенные в данных тезисах, требуют углубления и конкретизации – этому будет посвящена последующая исследовательская работа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Эдмунд Гуссерль ; пер. В. И. Молчанова // Собрание сочинений. — Т. 1 / Составл., вступ. статья, общ. ред. В. И. Молчанова. — М. : Гнозис, 1994 — 192 с.
2. Запорожан В. Н. Между добром и злом: нравственное самоопределение человека : монография / В. Н. Запорожан, И. А. Донникова, В. Б. Ханжи. — Одесса : ОНМедУ, 2020. — 264 с.
3. Кант И. Прелегомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в смысле науки / Иммануил Кант ; пер. с нем. В. Соловьева. — М. : Академический проект, 2008. — 174 с.
4. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии : Марбургские лекции летнего семестра 1927 года, изданные Фридрихом Вильгельмом фон Херманном / Мартин Хайдеггер ; пер. с нем. А. Г. Чернякова ; [ред. Б. В. Останин]. — СПб. : Высш. рел.-филос. школа, 2001. — 446 с.
5. Ханжи В.Б. Парадигмы времени: от онтологического к антропологическому пониманию: монография / В.Б. Ханжи. — Херсон: Гринь Д.С., 2014. — 360 с.

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПАНДЕМИЧЕСКИХ БОЛЕЗНЕЙ

УДК 616—036.21

Водопьянов Павел Александрович

*доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры философии*

*Белорусского государственного технологического университета,
член-корреспондент Национальной академии наук Беларуси,
академик Украинской академии политических наук*

Крисаченко Валентин Семенович

*доктор философских наук, профессор,
академик Академии наук высшей школы Украины,
академик Украинской академии политических наук*

Аннотация. В статье раскрыты причины возникновения пандемических заболеваний, показано, что в процессе эволюции вирусы и микроорганизмы оказывают полезное влияние на стимулирование иммунной системы и ее поддержание в гомеостатическом состоянии, обосновано положение о том, что возбудители болезней человека и он сам находятся в устойчивой связи со свойственными им экосистемами и потому эффективным способом борьбы с возбудителями болезней является их прерывание на промежуточной стадии развития, относительно безопасной для человека.

Ключевые слова: пандемические болезни, вакцинация, лекарственные препараты, иммунная система, болезнетворные виды, коронавирус, темпы и скорость эволюции, биосфера.

EVOLUTIONARY INTERPRETATION OF PANDEMIC DISEASES

Abstract. The article reveals the causes of pandemic diseases, it is shown that in the process of evolution, viruses and microorganisms have a beneficial effect on stimulating the immune system and maintaining it in a homeostatic state. The article substantiates the position that pathogens of human diseases and the person himself are in a stable connection with their characteristic ecosystems, therefore, an effective way to combat pathogens is their interruption at an intermediate stage of development, which is relatively safe for humans.

Keywords: pandemic diseases, vaccination, medicines, immune system, pathogenic species, coronavirus, rate and speed of evolution, biosphere.

Причинами возникновения пандемических болезней служат не только внешние факторы, но и зависят от влияния сообществ одних организмов взаимодействующих с другими, формирующихся коэволюционно, в процессе длительной эволюции.

Сами возбудители заболеваний при этом имеют свои предковые формы и в качестве паразитирующих на человеке они появляются лишь в более позднее время.

В настоящее время выделено несколько тысяч подобных болезнетворных видов-- вирусов, бактерий, гельминтов, насекомых, от симбиоза с которыми человек получил много полезных преимуществ, поскольку эволюционно отвечая на давление биоты, человек также изменился и сам. Более того в процессе эволюции вирусы и микроорганизмы оказывают полезное влияние на стимулирование иммунной системы и ее поддержание в рамках гомеостатических реакций. (1, С.21).

Эти теоретические положения свидетельствуют о том, что определенные возбудители болезней начинают проявляться на конкретном этапе человеческой истории, а с течением времени приводят к возникновению все новых и новых болезней. По этой причине следует ожидать появление все новых заболеваний, как это произошло в настоящее время с появлением

коронавируса, который представляет особую опасность для всего мирового сообщества. Подтверждением справедливости сказанного является использование антибиотиков, которые изменяются каждые четыре- пять лет, а также применение вакцинации, которая также будет способствовать появлению новых разновидностей пандемических заболеваний.

Из известных ныне существующих несколько тысяч препаратов, применяемых для уничтожения возбудителей болезней человека, в конкретном промежутке времени эффективны лишь их незначительное количество (по всей вероятности лишь несколько тысяч), а к остальным патогенные организмы уже приспособились путем естественного отбора, сформировав новые, устойчивые штаммы. Иммунная система человека является эволюционным ответом на воздействие патогенных организмов. В итоге от болезней, погибают менее приспособленные, а более устойчивые выживают, в течение тысячелетий таким способом формируя устойчивость к определенным патогенам, которые вследствие этого становятся менее опасными для людей. В случае с коронавирусом можно предположить, что наибольшие шансы на выживание получают наиболее приспособленные с устойчивой иммунной системой.

Важно при этом учитывать то обстоятельство, что скорость эволюции человека и микроорганизмов принципиально различна: если у людей смена поколений происходит за 20-25 лет, то у многих микроорганизмов это происходит гораздо быстрее, даже по нескольку раз в сутки. Подтверждением сказанного служит появление все новых и новых форм коронавируса, происшедших за незначительное время, а применение лекарственных средств еще более быстро ускорит данный процесс.

Следовательно, скорость биологической эволюции человека и микроорганизмов далеко не одинакова и, видимо, по этой причине большую роль в его жизни занимают средства защиты от вредных вирусов и микроорганизмов. При этом сами возбудители болезней человека, как правило, существуют не только в его организме, а большинство из них имеет сложный жизненный цикл, причем на разных стадиях носителем болезнетворного

организма могут быть различные виды, или же вид на данной стадии может быть даже безвредным. Однако на промежуточных стадиях такие организмы не оказывают вредного влияния, проявляя патогенные свойства лишь в отношении человека. Отсюда следует вывод, что возбудители болезней человека и сам человек находятся в устойчивой связи со свойственными им экосистемами, а наиболее рациональным методом борьбы с вредителями является прерывание его развития на промежуточной стадии, относительно безобидной для человека.

Эволюция эпидемий начинается с описания их появлений, точнее говоря с фиксации первых появлений возбудителя болезней, их интенсивного размножения и постепенного затухания. Причинами возникновения многих заболеваний во многих случаях выступает деятельность человека по их предупреждению, применению лекарственных средств, которые приводят к мутационному процессу и ускорению эволюции вирусов и микроорганизмов, формированию адаптивных реакций в последующих поколениях и изменению самих вирусов. При этом возникающие вирусы эволюционно пластичны и обладают свойством высокой вирулентности, причем возникают не просто новые формы, а формы более патогенные, более опасные для человека. Можно с высокой степенью предположить, что в подобной ситуации вступает в действие качественно новый механизм ответных действий биосферных процессов на человека темпов и скоростей эволюционных преобразований как результат эволюционных преобразований сопряженных с человеком видов и закономерностей культурной эволюции, включая социально-гигиенические мероприятия.

На возникновение болезней пандемического характера оказывает влияние и рост численности населения, достигшей в настоящее время более 7,5 млрд, человек, который оказывает давление на виды, обитающие в биосфере. Высокая численность населения, его концентрация в крупных городах, взаимосвязанность между различными странами вызывает ускоренную распространенность заболеваний, в том числе как это практически осуществилось с таким опасным заболеванием как коронавирус.

Возникновение пандемических заболеваний далеко не случайное явление, а следствие ускоренной эволюции простейших форм жизни- вирусов и микроорганизмов, изменяющих свои формы и разновидности в результате применения лекарственных препаратов, употребления некачественной пищи, нарастающего загрязнения окружающей среды, создания бактериологического оружия, создания микроорганизмов -деструкторов и возможно других далеко не учтенных факторов, оказывающих влияние на возникновение новых форм патогенных организмов.

В результате достижений современной медицины и обеспечения высоких уровней жизни в настоящее время резко возросла средняя продолжительность жизни, достигшая в отдельных странах более 84 лет. Вследствие снижения непосредственного действия естественного отбора, резко увеличилось своеобразное « поле деятельности болезнетворных вирусов», а тем самым и возникает число вариантов их адаптивных стратегий. Это обстоятельство приводит к повышению шансов «самореализации» вирусов, оказывая влияние на появление новых заболеваний.

Примерами такого рода заболеваний может служить лихорадка Эбола, число возбудителей которой настолько велико, что искоренить ее, сосредоточив внимание на одном виде, оказалось практически невозможным. В множественности форм возбудителя этого заболевания кроется одна из главных особенностей эпидемических болезней нашего времени. Если раньше человек имел дело с ограниченным числом видов болезней, довольно четко определившихся, то в настоящее время вариативность возбудителей болезней, родственных между собой, достигает значительных размеров. Естественно, в осознании этого факта свою роль сыграли и достижения науки, позволившие более адекватно описать различные формы тех или иных микроорганизмов.

Однако, несомненно, и то, что эволюционные преобразования групп болезнетворных организмов значительно ускорились и стали мультинаправленными, а это представляет реальную угрозу здоровью людей.

В качестве примера может служить лихорадка, причинами возникновения которой являются различные вирусы, которые переносятся комарами (желтая лихорадка, геморрагическая лихорадка денге, лихорадка Рифт-Валли), клещами (омская и крымская геморрагические лихорадки, болезнь Кьясанурского леса), грызунами (лихорадка Ласса, вирусы Хантаан, Хунин, Мачупо) и другими, в том числе неустановленными носителями (лихорадки Марбург, Эбола). Все эти вирусы принадлежат, по крайней мере, к четырем различным группам. Вред, нанесенный человеку лихорадками, столь значителен, что специалисты период 1967—1977 гг. даже назвали десятилетием геморрагических лихорадок. И до сих пор не найдено эффективных путей лечения данного заболевания. Более того, еще сравнительно недавно в Нигерии желтой лихорадкой заразились более 10 тыс. человек, из которых половина погибли, хотя эта страна отнюдь не самая отсталая в Африке.

В случае с геморрагическими лихорадками настораживает и вызывает особое беспокойство отсутствие надежных способов предупреждения и лечения болезни, последовательности в возникновении новых и распространении традиционных ее форм. Новые возбудители, как правило, завозятся из экваториальной Африки в Европу, США и т. д., где для них существуют благоприятные условия. Этот факт подтвердили и специальные исследования, проведенные в Мозамбике, гриппа, вирусы которого хорошо изучены в Зимбабве, Центрально-Африканской республике, в результате которых были выявлены новые формы возбудителей лихорадки. По всей вероятности, в данном случае мы имеем дело с весьма устойчивой к внешним влияниям, в том числе и иммунным ответам, чрезвычайно пластичной группой организмов. Район Африки, в данном случае, является своеобразным тропическим формообразовательным «котлом», все чаще беспокоящим человека своими новыми порождениями.

Впрочем, у заболеваний лихорадок есть очень грозный конкурент, под названием грипп, хорошо изученный и представляющий опасность для человека.

Еще в V в. до н. э. Гиппократ описал болезнь, симптомы и этиология которой сходны с гриппозными. Однако до настоящего времени грипп так и не получил широкого распространения, теснимый, очевидно, своими более грозными сородичами - чумой, оспой, холерой и в последнее время коронавирусом. Вспышки первой гриппозной пандемии - «испанки» произошли лишь в XX в., зародившись в Испании в 1917-1920 гг., от которой погибло более 20 млн. человек. Общее же количество больных в XX в. достигло астрономических показателей. Обычно человек переносит за свою жизнь несколько заражений вирусами гриппа. Как установлено, грипп вызывается различными видами вирусов, основные группы которых обозначаются латинскими буквами А, В, С. Из них пандемии вызывает вирус А, вирусом В обычно чреватые эпидемии, а вирус С заканчивается преимущественно лишь слабыми заболеваниями дыхательных путей. Известны и другие формы: например, видоизменения вируса А: H2N2 (обнаружен в 1957 г.), H3N3 (1968г., Гонконг), H1N1 (1977 г., Ляонин) и др. Естественно, против каждой из форм гриппа применяется специфическая сыворотка, и потому усилия, направленные на лечение в предыдущие годы, в последующем сводятся на нет, поскольку в тоже время появляются все новые формы вируса. И в этих случаях реакция человека оказывается, как правило, запоздалой.

Всемирная организация охраны здоровья пришла к неутешительному выводу, что каждый третий человек болеет гриппом с интервалом в пять лет, от которого ежегодно умирает более 600 тыс. человек. При этом легкие формы гриппа не фиксируются, хотя сами эти заболевания подрывают иммунную систему, поражают другие органы и системы.

Как и в случае с лихорадками, распространение и эволюция гриппа также вызывают серьезную тревогу и являются показательными в силу ряда обстоятельств. Так, существует своеобразный резерват (формообразовательный «котел»), где возникают новые варианты вируса. Это - юго-восточные районы Китая. Вирусы гриппа эволюционно очень пластичны, причем в дополнение к антигенной эволюции вирус гриппа также претерпевает и эволюцию

вирулентности. Это обстоятельство должно приниматься во внимание при интерпретации эпидемиологической и клинической эпидемий гриппа. (2.,С.38).

В этом случае возникают не просто новые формы, а формы, более патогенные, представляют угрозу для человека и приводят к тому, что опасность вируса возрастает.

И хотя человечество владеет эффективными средствами сдерживания вирусов-возбудителей болезней, а также обладает возможностями преобразования биосферы сообразно сложившимся ценностям общества, однако опасность возникновения новых форм заболеваний все еще существует. В условиях практически необратимого смещения равновесия в системе «человек - биосфера», последняя вырабатывает все новые и новые механизмы, направленные на устранение человека. Поэтому нарастание индустриального давления на биосферу объективно способствует появлению новых форм микроорганизмов, в результате чего нарастает противоречие между низшими и высшими формами жизни. Данное противоречие приводит к нарушению целостности биосферы, к рассогласованию приспособленности между различными видами.

Едва ли не самым весомым аргументом в пользу подобной точки зрения является, безусловно, возникновение и распространение вируса СПИДа, одного из опасных среди вирусов, поскольку он разрушает иммунную систему человека в целом. Подобная ситуация характерна и для коронавируса, который оказывает вредное влияние на иммунную систему человека.

Эвристичность эколого-эволюционного подхода к данной ситуации подтверждается тем, что задолго до появления первых больных и инфицированных вирусом СПИДа возможность возникновения подобного явления была предсказана именно на основе анализа закономерностей коэволюции человека и биосферы.

Впервые вирус СПИДа был описан и идентифицирован в 1981 г., хотя случаи заболеваний с соответствующими симптомами встречались и ранее. В настоящее время специфика этого заболевания хорошо известна, поэтому

важно иметь ввиду лишь то, что эпидемия СПИДа разворачивается подспудно, поскольку длительное время-годы - вирус себя не проявляет, и заболевание наступает через длительное время. Тем самым значительно облегчается миграция вируса, обмен им между людьми. Внедрившийся вирус разрушает иммунную систему, лишая организм всякой защиты перед другими инфекциями. Еще один тревожный штрих: количество больных и инфицированных вирусом удваивается быстрее, чем за год, а это означает, что эпидемия развивается экспоненциальными темпами.

В теоретическом плане появление СПИДа означает возникновение в биосфере еще одной стратегии антропоэлиминационного типа, т. е. направленной против человека. Суть этой стратегии состоит в том, что вирусы низших форм жизни поражают не отдельные клетки, ткани или даже организм, а разрушают соматические клетки представителей другого вида. СПИД направлен против вида в целом, внедряясь в его генетическую систему, он образует с геномом человека своеобразный кентавр. Тем самым вирус СПИДа подобен раку, поскольку последний - также порождение собственного генотипа.

И хотя заболевание СПИДом представляет серьезную опасность, однако это еще не самое наибольшее зло для человечества. Вполне возможен вариант, когда на базе вируса СПИДа либо независимо от него возникнет мутант со свойствами СПИДа, который будет передаваться воздушно-капельным путем. В таком случае его последствия станут весьма опасными для людей.

Отсутствие такого мутанта объясняют лишь тем, что до сих пор не найдено эффективных средств борьбы против СПИДа, в результате чего ослаблено давление среды на его популяцию. Тем самым данный вид подвержен действию стабилизирующего отбора, направленного на сохранение сложившейся организации. В случае изменения условий, когда вид окажется под угрозой уничтожения (а такое произойдет при открытии эффективных средств лечения), может начаться активный процесс формообразования и появится нежелательный мутант. Иначе говоря, как только люди найдут

эффективные средства борьбы против СПИДа, может появиться качественно новый вирус, еще более опасный и коварный.

В современной литературе по поводу причины происхождения СПИДа существуют различные версии. Одна из них связывается с переносом данного заболевания от африканских зеленых мартышек к людям, то ли в результате случайности, то ли противоестественным путем с приматами гоминид. А уже из Африки эта болезнь начала распространяться по всему земному шару. Другое объяснение связывается с искусственным биосинтезом на основе достижений генной инженерии, способной создать подобного рода вирус или наделить свойствами СПИДа или рака иные виды микроорганизмов. Так, еще в начале 1970-х гг. стало возможным осуществлять пересадку генов от одного вида к другому. В частности, широко известны методы пересадки генов шпороцевой лягушки в геном кишечной палочки, что позволяет получать нужные гены в неограниченном количестве. И хотя американские ученые еще в прошлом веке предложили мораторий на проведение подобного рода исследований, тем не менее не исключено, что опыты по пересадке генов проводятся в закрытых лабораториях.

Кстати, это свидетельствует, что адаптивная стратегия человечества уязвима и с этой стороны - со стороны его собственной эволюционно-направляющей деятельности.

Особую опасность в настоящее время представляет возникновение все новых инфекционных заболеваний в связи с нарушением законов эволюции низших форм жизни - вирусов и микроорганизмов в результате нарастающего загрязнения окружающей среды и применения лекарственных препаратов.

В различных регионах мира регистрируются все новые и новые заболевания. В мае 2017 г. в Республике Конго произошла новая вспышка болезни, вызванная вирусом Эбола. Эта болезнь передается при прямом или опосредованном контакте от заболевшего человека или от животного.

Широкое распространение в настоящее время получила и болезнь, вызванная холерой. Она охватила большинство стран Южной и Юго-

Восточной Азии и Африки. Крупнейшая вспышка этой болезни произошла на острове Гаити после землетрясения, которая унесла жизни более 4,5 тыс. человек.

В последнее время опасность представляет и лихорадка Зико, охватившая 48 стран Южноамериканского региона. В мире зарегистрировано более 8 тыс. завозных случаев лихорадки Зико в 62 странах, вирус которой переносится насекомыми, а также половым путем.

В январе 2007 г. объявлено о вспышке желтой лихорадки в Бразилии и Колумбии, где зарегистрировано более 1,5 тыс. случаев болезни, в том числе со смертельным исходом.

Особую опасность в настоящее время представляет заболевание коронавирусом, причины которого до сих пор не получили подтверждения. С позиций эволюционного подхода вытекает, что данное заболевание является результатом ускоренной эволюции вирусов, в результате возникновения их новых форм как следствие изменения темпов и скоростей биологической эволюции и потому можно предполагать, что инфекционные заболевания будут нарастать экспоненциальными темпами. Многочисленные данные о природе данного заболевания не исключают и того, что его появление может быть связано с искусственным созданием в бактериологических лабораториях.

О естественном происхождении коронавируса по всей вероятности можно судить на основании проведенных исследований экспертов ВОЗ, которые подчеркивают, что гипотеза об утечке вируса из лаборатории крайне маловероятна и что необходимо дальнейшее изучение источника происхождения вируса. По мнению ученых, наиболее вероятной причиной появления вируса является его передача от промежуточного животного, потенциально близкого к человеку и не исключена версия о передаче вируса через поверхность замороженных продуктов. До сих пор не найдено эффективных методов защиты от коронавируса, кроме вакцинации, которая способствует выработке естественных защитных механизмов для

формирования устойчивости к данному заболеванию за счет усиления иммунной системы организма.

Даже беглый и краткий экскурс в жизненно важные аспекты эпидемических болезней позволяет сделать вывод о том, что уже сегодня существует реальная угроза для человеческой цивилизации. Успехи медицины не могут заслонить того бесспорного факта, что человек не в состоянии без вреда для себя изменять законы эволюции биосферы. Вмешиваясь в естественный ход эволюционных процессов и становясь мощным агентом естественного отбора, человек тем не менее не способен взять на себя поистине гигантскую геологическую работу биосферы, которая преподносит ему немало сюрпризов. И только знание законов эволюции последней позволит человеку в будущем сознательно управлять природными процессами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бритов, В.А. Разум и природа: от «образа врага» -- к диалогу./В. А. Бритов//Экологическая безопасность: какие дороги ведут к цели. – М.,1990,-С..21.
2. Цзимин, Ч. Борьба с вирусными заболеваниями человека в Китае./Ч. Цзимин// Импакт. Наука и общество. – 1989,-№ 2 – С. 38.

РАЗУМ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ДВА ПРИНЦИПА ОРГАНИЗАЦИИ

Артемов Александр Валентинович

*кандидат медицинских наук, заведующий лабораторией
ГУ «Институт глазных болезней и тканевой терапии*

им. В.П. Филатова НАМН Украины»

Бурячковский Эдуард Станиславович

*кандидат медицинских наук, доцент,
декан международного факультета*

Одесского национального медицинского университета

Развитие информационных технологий привело к тому, что обсуждение проблемы разума в значительной мере переместилось из философской плоскости в научно-техническую. Однако такое поспешное изменение тренда вряд ли оправдано. Действительно, авантюрно ставить задачу создания искусственного разума без понимания того, что собой представляет разум.

Однако для сторонников разумного искусственного интеллекта (ИИ) такой проблемы не существует. Оптимизм основывается здесь на доктринальном положении классического когнитивизма: любое ментальное событие можно представить в виде последовательности логически связанных информационных символов. Развитие нейробиологии существенно не поколебало этот подход, опирающийся на известную идею А.Тьюринга. Основной спор сводится лишь к выбору оптимального подхода.

В основе одного из них лежит представление, что человеческий разум можно реализовать с помощью компьютера с центральным процессором, последовательно обрабатывающим единицы символьной информации. Другой, коннективистский подход опирается на данные нейробиологии и предполагает, что мыслящий (разумный) искусственный интеллект может быть реализован с

помощью искусственных нейронных сетей, в которых возможна параллельная обработка информации.

В последние десятилетия пропагандируется идея, что современная когнитивная нейробиология, использующая методы визуализации мозга, сможет найти материальную основу, связывающую ментальные феномены с физиологией мозга. Однако если обратиться к сути этих исследований, то можно увидеть, что здесь также эксплуатируется старая модель, в которой сознание (разум) рассматривается как цепь логически опосредованных событий, т.е. программа действий.

Но, можно ли найти разгадку разума через анализ того, что является его непосредственным проявлением? Конечно, современные технологии позволяют реализовать практически любые ментальные функции так, что за их проявлениями всё труднее найти различие между человеческим разумом и искусственным интеллектом в способности к творчеству, свободному общению и т.п. Вместе с тем, за всем этим пока не виднореальных свойств сильного искусственного интеллекта, выражающихся в способности к самостоятельному развитию, независимому мышлению и принятию решений.

Концепция отрицания сильного искусственного интеллекта, также имеющая немалое число сторонников, основывается на том, что процесс познания является исключительным свойством головного мозга, обусловленным особым взаимодействием с внешним миром и возможным только при получении чувственной информации. Однако предпочтение данного скептического подхода основывается в большей степени на интуиции, которая пока не подкрепляется вескими контраргументами. Более того, сторонники мыслящего искусственного интеллекта могут возразить: ведь взаимодействие с внешним миром доступно и в рамках искусственного интеллекта, а исключительность чувственного восприятия – неубедительный аргумент, если в конечном итоге все сводится к передаче информации.

Становится очевидным, что анализ данной проблемы неизбежно затрагивает такие базовые элементы *res cogitans* (объекта мыслящего) как память

и информация. Эти понятия появились задолго до компьютерной эры, поэтому более позднее их использование в сфере информационных технологий приобрело отпечаток антропоморфизма. Однако отождествление компьютерной и человеческой памяти ведет к искажению сути проблемы и само по себе создает иллюзию близости искусственного и человеческого интеллектов.

Вместе с тем очевидно, что вне биологической среды память, и информация могут появиться лишь тогда, когда есть третий участник, т.е. человек. - тот, для которого символичные паттерны являются проекцией физического мира. Человек как третий участник уже имеет память – информацию об окружающей среде. Так как память имеет символичный характер, ее паттерны можно отделить от физического мира и перенести на другой носитель. Таким образом, человек может информировать небологический объект о том, о чём знает сам. Противопоставляя каждому символу собственное представление о физическом мире, мы наделяем небологический объект таким же адекватным поведением, т.е. делаем его внешне разумным при отсутствии у него реального разума.

Почему же нельзя наделить разумом искусственный интеллект? Потому что разум не является информационной программой. Он не имеет алгоритма, хотя формируется такими же нейронами как те, что организованы в сети, передающие информацию. В этой двойственности организации биологического интеллекта надо искать принципиальное его отличие от интеллекта компьютерного.

Для того чтобы мыслить ИИ должен не просто воспроизводить разумные алгоритмы, у него должна быть структура, которая формирует и поддерживает эти алгоритмы и, таким образом, понимает, зачем они нужны. Иначе говоря, понимание - это не конкретное разумное действие, а структура, благодаря которой создаются алгоритмы разумного поведения. В ИИ алгоритмы создаются человеком, у которого есть разум. Поэтому сам ИИ всегда является слабым - лишенным сознания.

Итак, у разума нет алгоритмов, поэтому он не может быть создан с помощью информационной программы, несмотря на то, что структура разума представлена теми же физическими элементами - нейронами, которые обеспечивают алгоритмизированные программы. Разум физически первичен по отношению к информации, одним из главных показателей его присутствия являются эмоции. Их наличие указывает на то, что поведение объекта обусловлено не только логическими программами, но и реакцией на них. Внешние проявления эмоций можно запрограммировать и воспроизвести в ИИ – это ещё одна имитация разума при его отсутствии. Реальные эмоции не запускаются информационной программой.

Например, создав ИИ, способный на равных состязаться с сильнейшими шахматистами мира, нельзя «заставить» его переживать свои поражения. Но если нет переживаний, нет и стремлений, а, следовательно, ИИ сможет улучшить свою игру только на основе дополнительных программ, вводимых человеком. Иначе говоря, никакой конкуренции с человеческим разумом, способной привести к т.н. технологической сингулярности, не просматривается - ИИ остаётся послушным придатком человеческого разума.

Таким образом, создание сильного (мыслящего) ИИ - это создание физической системы, которая способна воспринять окружающий физический мир так же, как нервная система головного мозга, достигшая совершенства на пути биологической эволюции. Повторение и имитация работы нейронных сетей воссоздает только одну часть человеческого интеллекта – лишенной разума, т.е. понимания сути разумного поведения. Однако – это не разум, что, в частности, иллюстрирует такая патологическая ситуация как синдром деперсонализации. Одной из впечатляющих черт этого синдрома является сохранение приобретенных ранее навыков разумного поведения, при отсутствии понимания того, зачем это нужно. При этом исчезает эмоциональное отношение к окружению: любовь, гнев, ненависть, желания и т.п. Человек становится таким же разумным роботом, как и ИИ.

Следовательно, в основе разума лежит то, что обеспечивает

эмоциональное отношение к осуществляемым разумным актам. Следует заметить, что эмоциональная реакция выявляется у ребенка уже в момент рождения, хотя никакого понимания еще нет, но есть положительное или отрицательное отношение к воздействиям со стороны внутреннего и внешнего окружения. Анализируя все это, можно осознать, что нейроны в головном мозге осуществляют не только передачу информации, но и способны генерировать энергию. Причем это происходит задолго до того, как нейронные сети начнут поддерживать разумные действия.

Способность к генерации энергии и обеспечение своей нейронной деятельности отличает биологический интеллект от ИИ, который поддерживает алгоритмические процессы как машина Тьюринга, где выполнение разумного акта выступает как целевая задача. Напротив, генератор сам является целью. Так, при определенном воздействии на такие центры головного мозга можно получить бессмысленные действия. Примером этого является экспериментальная крыса с вживленным в головной мозг электродом, которая способна несколько тысяч раз повторять одно и то же действие, лишённое смысла. У ИИ нет подобных центров, возбуждение которых может привести к безумным действиям, равно как нет разумных (осознаваемых) действий.

В медицинской патологии генераторы изучаются как причина некоторых нейро-психических отклонений. Однако любая патология развивается на основе предсуществующих нормальных структур. Поэтому патологические ситуации лишь иллюстрируют крайние варианты того, что свойственно биологической нервной системе в норме, т.е. способность генерировать самостоятельные паттерны, становящиеся центрами активации других отделов – нейронных сетей, работающих на воспроизведение алгоритмических программ. Именно на этом принципиальном различии в организации человеческого и искусственного интеллекта, как мы полагаем, надо искать разгадку феномена разума.

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІКАРНЯНОЇ КЛОУНАДИ

Грида Тетяна Валентинівна

голова правління Харківського фонду психологічних досліджень

Пашенко Андрій Віталійович

кандидат медичних наук,

лікар ортопед-травматолог відділення дитячої ортопедії

ДУ «Інститут патології хребта та суглобів

імені проф. М. І. Ситенка НАМН України»

Тихомірова Фаріда Ахнявівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії Одеського національного

університету імені І.І. Мечникова

Лікарняна клоунада стає загальносвітовою практикою, рух лікарняних клоунів вже 25 років існує в багатьох країнах світу – Франції, Німеччині, США. У багатьох країнах вона стає професійною діяльністю [2]. Наприклад, в Ізраїлі існують спеціальні факультативи, медичний персонал навчають як лікарняних клоунів [4, с. 184]. У Берліні створена кафедра лікарняної клоунади. У Литві лікарняні клоуни – під патронатом президента, їх фінансують з адміністрації.

В Україні лікарняні клоуни – це волонтери, які бажають працювати з важкохворими дітьми за методикою реабілітації, адаптації, зняття стресу і страху при медичних процедурах. Адже діти в лікарнях рідко виходять з відділення, у них жорсткий графік, постійний нагляд, уколи, операції, батьки переживають – все це створює напругу.

Як відомо, клоун – архетипічний персонаж. Сучасні антропологи спостерігають у деяких племен традиційні практики на випадок хвороби, що схожі на сучасні клоунські історії. Клоуни певним чином стоять на межі життя і смерті. Людина без мистецтва, без розваг, без радощів просто згасає. І навпаки,

якщо дитина навіть у важких умовах може веселитися – життя набуває сенсу. Недарма карнавальна культура розквітає серед повного занепаду [3].

У звичайний час лікарняні клоуни самі приходять в дитячі відділення, відвідують і тих, хто готовий побігати, і тих, хто не може піднятися з ліжка, стають «трикстерами», порушниками кордонів, зачинателями змін, джерелом хаосу, радощів та достатку. В умовах карантину клоуни перейшли в дистанційний формат – спілкувалися із маленькими пацієнтами онлайн та під вікнами лікарень, або навіть через віконне скло, повиснувши ззовні на мотузках. Для дітей, засмучених довгим лікуванням і карантинном, клоун за вікном – це диво неймовірне, порівнянне хіба що з раптовим одужанням.

Лікарняні клоуни не приходять смішити, вони приходять приділити час, зазвичай здійснюючи свою діяльність в медичному або іншому закладі (інтернаті, хосписі). Своєю присутністю волонтери допомагають дітям відволікатися від болю, супроводжують на маніпуляції і зустрічають з операції, сидять з дитиною, коли не можуть батьки. Життя залишається життям і процес лікування не повинен видаляти дитину з нього. Гра та гумор допомагають дітям та їхнім родинам не тільки адаптуватися в лікарняних умовах, але й повернутися в нормальне середовище, після довгого перебування у лікарні.

Успішна робота лікарняних клоунів значною мірою залежить від ставлення медиків, від рекомендації головного лікаря. За свою діяльність клоун не отримує будь-якої винагороди або матеріального заохочення від батьків, дітей або кого-небудь з медичного персоналу лікарні або адміністрації. Лікарняний клоун здійснює тільки ті дії, які відповідають його кваліфікації. У кожному місті та в кожному відділенні ставлення медиків різне. Клоунам часто потрібно доводити, що їхня діяльність не шкодить роботі медичного персоналу, а навпаки допомагає. Коли лікарі починають прив'язувати дитину до крісла і робити укол, звичайно, це шок. Коли дитину в операційну супроводжує клоун, цього шоку легко позбавитись за допомогою спеціальних ігор. Лікарняний клоун не повинен дозволяти собі висловлювання щодо організації роботи, персоналу, дирекції медичного закладу.

Лікарняний клоун має працювати в парі, кожен несе відповідальність за свої дії. Клоун повинен утримуватися від будь-яких зауважень, які могли б бути некоректними, а також не висловлювати будь-яких суджень, які укорінені у власних звичаях, традиціях та переконаннях. Він виконує свої дії з професійною сумлінністю, незалежно від походження, статі, національності, релігії, звичаїв, сімейного стану, соціального середовища, освіти. Клоун не повинен вибудовувати «професійні» відносини з дитиною і його родиною, навпаки, волонтер повинен постаратися зробити все від нього залежне для того, щоб стати партнером сім'ї.

Клоун здійснює свою діяльність при дотриманні почуття власної гідності і поваги до особистості дитини та її родини. За кордоном трохи більше дистанція між клоуном і дітьми, особистий простір дитини чітко обмежений – клоуни не можуть дитину обійняти, доторкнутися до неї.

Лікарняний клоун має дотримуватися професійної таємниці. Інформація, що стала відома йому в результаті професійної діяльності, не може бути передана третім особам. У соцмережах часто виставляють яскраві і веселі світлини, де щось відбувається. Зараз потрібно враховувати, що публікації світлин з дітьми у соціальних мережах можливо робити лише за згоди батьків. Винятки складають випадки, коли фото передають самі діти або їхні батьки.

У лікарняного клоуна повинна вестися особиста санітарна книжка і він зобов'язаний регулярно здавати всі необхідні аналізи і проходити необхідні обстеження. Лікарняний клоун повинен вести здоровий спосіб життя, він не може курити пізніше, ніж за дві години до виходу в лікарню. Лікарняний клоун не може спізнюватися.

Лікарняний клоун завжди спостерігає за безпекою дитини. Він не повинен наражати на небезпеку в процесі ігор або при використанні ігрових аксесуарів. Лікарняний клоун має знати симптоми захворювань, розбиратися в медичних процедурах – як проходить лікування дитини і як вона себе після цього почуває.

Команда харківських клоунів працює в клініці дитячої ортопедії Інституту патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенка НАМН України. Волонтери

допомагають одужати після важких операцій травмованим та «кришталевим» дітям з вадами розвитку кісток [1, с. 33]. Тому потрібно продумати ігри, які будуть для них корисними та безпечними. Разом із лікарями та реабілітологами Харківського Інституту патології хребта та суглобів ім. проф. Ситенка лікарняні клоуни зробили відео веселої руханки.

Волонтер завжди діє в союзі з медичною командою і несе відповідальність за свої дії. Лікарняний клоун дотримується внутрішніх правил, правил техніки безпеки, режиму медичного закладу. Існує думка, що лікарняні клоуни працюють переважно із пацієнтами в онковідділеннях. Є набагато більше різних відділень, які вважаються «морально легшими». Але онкологію зараз успішно лікують, і в хоспісі перебувають не тільки паліативні діти, а й ті, хто просто проходить реабілітацію. Клоуни взагалі за те, щоб спілкуватися зі здоровою частиною дитини, з «хворою» мають справу лікарі.

Клоуни прагнуть покращувати і вдосконалювати свої знання та навички, теоретичні пізнання в психології. Це є гарантією якості їхньої діяльності. Крім того, потрібно враховувати особливості стану дітей, знати і психологію, і вікові особливості дітей; стануть в нагоді і навички акторської майстерності. Волонтери прагнуть включити гру, гумор та фантазію в повсякденне життя дітей.

Лікарняний клоун володіє спеціальними навичками і діє відповідно до правил лікарні і розпоряджень медичного персоналу. Він може робити тільки те, що дозволено режимом лікарні. Це означає, що клоуни зобов'язані розуміти і поважати атмосферу медичного закладу і максимально адаптувати до неї свою діяльність. Головне – забезпечити безпеку дитини, розважити її, щоб потім можна було заспокоїти. Важливо не говорити на лікарняні теми, не обговорювати діагнози. Нагальною необхідністю стає створення Кодексу професійної етики лікарняного клоуна. Цей кодекс доцільно пристосувати до іншої волонтерської діяльності у лікарнях та соціальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грида Т., Тихомірова Ф., Шевченко Н. Гра як інструмент лікарняної клоунади. Філософія та гуманізм. 2018. Вип. 1. С. 31–40.
2. Гурьева Е. С. Теоретические аспекты больничной клоунады – анализ отечественной и зарубежной литературы. Казанский педагогический журнал. 2016. С. 139–144.
3. Кирилюк О. С. «Ha-ha» said the clown: блазень як звір, тотем, цар, раб та жертва (Універсально-культурний стадіальний аналіз фігури циркового клоуна). Δόξα / Докса. Зб. наукових праць з філософії та філології. Вип. 9. Семантичні й герменевтичні виміри сміху. Одеса: ОНУ ім. І. Мечникова, 2006, С. 8–17.
4. Тихомірова Ф.А. Життя навчить сміятися крізь сльози (сміх у стінах лікарні). Δόξα / Докса. Збірник наук. праць з філософії та філології. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2016. Вип. 25. С. 171–194.

РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ «ДУХОВНОЇ МЕДИЦИНИ» АБУ БАКРА АР-РАЗІ: ЕТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Голубович Інна Володимирівна

доктор філософських наук, професор,

завідувачка кафедри філософії

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рахім Амір Хуссейн

здобувач кафедри філософії

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Глибинні філософські смисли духовно-інтелектуальної традиції середньовічного Сходу – періоду найвищого розквіту цієї культури, залишаються багато в чому непрочитаними. Історія філософії східного і арабомусульманського Середньовіччя часто сприймається як архів, а її відтворення – як археологія (навіть не в сенсі М. Фуко, але в достатньо традиційному значенні). Актуальним і нагальним представляється нам завдання живої реактуалізації, справжньої Зустрічі з цією традицією, коли смисли і зміст арабомусульманського Сходу зможуть вступити в істинно діалогічні, навіть драматичні й непередбачувані відношення зі смислами, змістами, викликами і запитамі сучасної західної культури. Ці загальні міркування у випадку зі спадщиною видатного персидського вченого-енциклопедиста, лікаря, теоретика медицини, філософа Абу Бакра ар-Разі (865 – 925 рр.) мають, безумовно, свої особливості.

Реактуалізація його проекту «Духовної медицини» [1], виявлення його універсальних загальнолюдських гуманістичних смислів буде сприяти розвитку сучасної філософії медицини та біоетичної парадигми в Україні і світі, усталеному діалогу з цієї тематики з мусульманською спільнотою, вплив якої на сучасні соціокультурні та політичні процеси зростає. Видатний лікар та філософ пропонує цілий комплекс вправ «духовної медицини», які гармонійно

єднають усі рівні існування людини – тілесний, духовно-душевний, інтелектуальний тощо. І ці рекомендації постають вкрай необхідними сучасній людині з її «розірваною» свідомістю, втратою відчуття внутрішньої єдності. Евдемоністична та гедоністична спрямованість «Духовної медицини» ар-Разі і одночасно визначення меж та ризиків такої спрямованості допоможе людині XXI ст. зорієнтуватися перед загрозами сучасного суспільства споживання, перед спокусами «цивілізації дозвілля».

В червні 2009 року Іран подарував відділу Організації Об'єднаних Націй у Відні «Павільйон персидських вчених», розміщений на центральній площі Меморіалу Віденського міжнародного центру. Цей павільйон включає в себе статуї чотирьох відомих персидських діячів науки: Авіценни, Абу Рейхана Біруні, Абу Бакра ар-Разі і Омара Хайяма. Ці генії Сходу зробили неоціненний внесок у розвиток різних наук, мистецтва і літератури. Світові інформагенції, які повідомили про визначну культурну подію, представили таку коротеньку біографічну довідку про філософа-медика: Закарія ар-Разі (приблизно 865-приблизно 925) персидський вчений-енциклопедист, лікар, алхімік, філософ. На наш погляд, ся, що з цієї «чудової четвірки» ім'я Абу Бакр ар-Разі найменше відомо широкому загалу. Це ще один додатковий привід звернутися до філософської спадщини «персидського Галена», повернути в актуальний соціокультурний культурний обіг його проект духовної медицини. На це ми звертали увагу в наших попередніх публікаціях [2].

Спробуємо стисло окреслити деякі концептуальні орієнтири реактуалізації філософських смислів «Духовної медицини» Абу Бакра ар-Разі. Одним з них є «арабський гуманізм». Саме такий термін використовують сучасні ісламські інтелектуали, доводячи, що даний тип гуманізму отримав розвиток і розповсюдився на всьому середземноморському просторі приблизно між 800 і 1300 роками, тобто набагато раніше гуманістичного руху в Італії. «Арабський гуманізм» об'єднує філософську думку Стародавньої Греції, епохи еллінізму, іудо-християнську теологію та гуманістичні ідеї європейського Відродження. Ще одна концептуальна настанова – антропологізм, антропологічна

інтенційність, що дозволяє досліджувати основну проблему, на якій зосереджувалася увага середньовічної ісламської філософії, – формування розумної, духовно активної, моральної і досконалої людини.

Завданням реактуалізації глибинних культурних смислів відповідає звернення до концепту «арабський розум» (Аль-Джабірі), в основі якого – уявлення про субстанцію мислення («фікр»), що притаманна усім сферам життя, релігії, моралі, соціально-політичним феноменам. Цей узагальнений тип розуму як епістемологічний базис арабської культури порівнюється з «розумом грецьким» та «сучасним європейським розумом». Див., наприклад, дослідження О. Фролової [3]. Саме лікування і виховання стриманості розуму, його гармонізація є найсуттєвішим завданням «духовної медицини», яка в цьому контексті може бути порівняна з європейським концептом Нового часу «*medicina mentis*». Співставлення цих концептів на рівні епістемологічних базисів культур виявляє їх філософські смисли: спрямованість на виховання «розумної» людини – досконалого члена суспільства, громадянина, відповідального за спільне благо.

Жанр «духовна медицина» не випадково був поширеним в східному Середньовіччі (твори Аль-Кінді, ар-Разі, Абу аль-Фараджа Ібн альДжаузі, Абу Ісхак Ібрахім аш-Ширазі та ін.). Він відповідає «духовній медицині» як світоглядній настанові, умонастрою, соціокультурній універсалії епохи. Базові характеристики цього комплексу ідей: принцип холізму; єдність та демаркація двох різновидів медицини: фізичної та духовної; філософський розум як головна рушійна сила «духовної медицини». Даний концепт постає динамічною єдністю раціоналізму, утилітаризму, гуманізму, евідемонізму, соціально-етичної спрямованості. «Розумна людина» – базова антропологема трактату ар-Разі, головний адресат і ідеальна мета «Духовної медицини», носій і гарант духовного й соціального здоров'я. Найвищою мірою всіх рис розумного чоловіка і розсудливої людини повинен бути наділений правитель. «Образ життя» – ключовий орієнтир цього проєкту. «Образ життя» представлений переважно в колективістському вимірі, як співжиття з іншими. «Духовна

медицина» в тексті Абу Бакра ар-Рази постає як соціокультурна універсалія якщо експлікуватимемо її базовий сенс в широкому діахронічному контексті суспільного розвитку, де долаються хронологічні й цивілізаційні кордони. Він виявляється співзвучним концепту «культури турботи/пеклування про себе», «духовних вправ» (М. Фуко) й базових засад сучасної біоетичної парадигми (з її базовими принципами – автономність, «інформована згода», справедливість, «роби благо» – «не нашкодь»).

Перспективою біоетичної реактуалізації середньовічного проєкту «духовної медицини» є сприяння діалогу європейської та ісламської біоетичних парадигм, їхніх аксіологічних засад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ар-Рази Абу Бакр. Духовная медицина / Пер. с арабского Т. Мардонова. Спецредактор М. Диноршоев. – Душанбе : Ирфон, 1990. – 88 с.
2. Рахім Амір Хуссейн «Духовна медицина» Абу Бакра ар-Рази у межкультурному діалозі : соціально-філософські сенси та орієнтири. *European philosophical and historical discourse*, 2020. – Volume 6. – Issue 1. – P. 120-126.
3. Фролова Е. А. Дискурс арабской философии / Отв. ред. А. В. Смирнов. – М. : ООО «Садра»: Языки славянской культуры, 2015. – 312 с.

ЭМОЦИОНАЛЬНО-КОГНИТИВНАЯ ОЦЕНКА СНОВИДЕНИЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

Перевязко Лилия Петровна

*кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры
дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

Психоанализ первый, кто обратил внимание на сновидения [3, 4, 5]. Теория З. Фрейда объясняет механизм формирования сновидений и обращает внимание на то, что «весь материал, составляющий содержание сновидения, так или иначе проходит от реальных переживаний, то есть воспроизводится, вспоминается во сне» [3]. Тесная связь между содержанием сновидения, которое видит человек, и его эмоциями и ощущениями, нередко представляет собой проблему, когда имеет место переход от сна к бодрствованию [1]. В свою очередь, сновидения часто рассматриваются личностью как источники смыслов, образов, формируя у личности как позитивный, так и негативный эмоциональный фон.

Изложение основного материала. Эмпирическое исследование проводилось на базе ОНУ им. И.И. Мечникова. Было анкетировано 200 студентов факультета Клинической психологии, из них 20 мужского пола и 180 лиц женского пола.

Инструментом для выявления искомых конструктов, явилась составленная нами анкета. Структура анкеты по изучению сновидений была образована пятью категориями, одна из которых - Эмоционально-когнитивная оценка сновидений [2].

Параметры эмоционально-когнитивной оценки сновидений позволяли разнопланово оценить психические переживания, с которыми связываются у респондентов сновидения. Согласно данным частотного анализа (табл. 1) тот факт, что сновидения имеют смысл, отрицает крайне малое число респондентов

(2,5 %). Частая повторяемость сновидений отмечается примерно у одной трети опрошенных. Также большая часть респондентов сообщает о яркости и насыщенности образов в сновидениях и об опыте эпизодических кошмарных сновидений.

Таблица 1

Частотный анализ параметров эмоционально-когнитивной оценки сновидений

Пункт анкеты	Вариант ответа	Количество	Доля в выборке
Я считаю, что сны имеют смысл	Да	168	84 %
	Нет	5	2,5 %
	Не знаю	27	13,5 %
Мне часто снится один и тот же сон	Да	65	32,5 %
	Нет	135	67,5 %
Мне снятся сновидения	Яркие и насыщенные	100	50 %
	Тусклые и обесцвеченные	3	1,5 %
	И те, и другие	97	48,5 %
Мне снятся кошмарные сновидения	Никогда	39	19,5 %
	Иногда	156	78 %
	Часто	5	2,5 %

Таким образом, эмоционально-когнитивная оценка сновидений показала, что сновидения рассматриваются респондентами как источники смыслов, образов, формируя у личности как позитивный, так и негативный эмоциональный фон.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Малкольм Н. Состояние сна / Н. Малкольм. – М.: Прогресс, 1993. – 175 с.
2. Перевязко Л. П. Сновидение как смысловой объект современной личности // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Philology. —2018. —Т. VI (30), вып. 184. — С. 80-84
3. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – М.: ООО. «Фирма СТД», 2005. – 682 с.
4. Фромм. Э. Забытый язык / Эрих Фромм. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 315 с.
5. Юнг К.Г. К вопросу о подсознании // Юнг К.Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы. М.: Серебряные нити 2002. С 14 — 91.

ТІЛЕСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРИВАТНОСТІ ЛЮДИНИ

Петрушенко Оксана Петрівна

доктор філософських наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

Львівського медичного інституту

Проблема сутності тілесності, її особливостей, ролі у житті окремої людини та певної культури останнім часом досить активно розглядається у спеціальній літературі з філософської антропології та філософської біоетики.

Розглядається феномен тілесності у контексті співвідношення тілесного та духовного, впливу тілесності на соціальні можливості людини, історичних змін тілесності (що останнім часом дозволяє фіксувати не лише археологія, а й кінематограф та фотографія). Тілесність людини може розглядатися у багатьох аспектах. Тілесність можна трактувати позитивно – як необхідну умову існування душі у цьому світі, як матеріального носія генетичної пам'яті, як принципову умову буття людини в цьому світі, як можливість наявності у нас свідомості, відчуттів, почуттів та переживань. Можливі і негативні трактування явища тілесності – як причини захворювань і страждань; як фактору, що створює вразливість людини через страждання від голоду, холоду, тощо; як те, що забирає час у духовного життя – нам доводиться спати, їсти, відпочивати. Заслуговує на особливу увагу ідея вдосконалення (enhancement) людського тіла, яка обговорюється у біоетиці, оскільки сучасна медицина дозволяє розглядати різні варіанти покращення тілесності за допомогою технологічних артефактів (штучні суглоби, очні кришталіки, металеві пластини для зламанних кісток, медичні препарати, що стимулюють діяльність мозку).

Проте на нашу думку, є ще один важливий аспект тілесності, вартий уваги сучасних дослідників – вплив тілесності на індивідальність людини та на її приватність.

Приватність трактується як недоторканість, закритість приватного життя, яка на законодавчому рівні забезпечується правом людини на захист особистого життя. На законодавчому рівні у більшості розвинутих країн тут передбачені закони про захист особистої та сімейної таємниці, захист персональних даних, недоторканість житла, збереження лікарської таємниці. Проте в умовах сучасного інформаційного суспільства навіть юридичні норми не забезпечують приватності. Так, у ваше житло стороння людина не має права зайти, проте через телевізор та інтернет до квартири можуть зайти воєнні дії, насильство, неприємний або неприйнятний сленг. І взагалі, залишається відкритим питання про те, чому взагалі виникає поняття приватності та на чому тримається наше прагнення до цієї вимріяної приватності.

Виділяють чотири види приватності: тілесна, просторова, комунікаційна та інформаційна.

На нашу думку, вихідним пунктом розмірковувань про приватність є наявність у людини тілесності та пов'язаної з нею необхідністю існувати в межах певного простору та часу. Так, якщо людина займає певний простір у кімнаті (наприклад, сидить на стільці), то зайняти це ж місце інша людина не може просто фізично (або потрібно зігнати дану людину зі стільця). Попри наївність даного прикладу стає очевидним, що початкові елементи уявлень про приватність пов'язані з тілесністю (що часто демонструють вперті маленькі діти). До тілесних аспектів приватності також можна віднести індивідуальні біологічні особливості людини (тип нервової системи, що може бути основою психологічної сумісності або несумісності; високий або низький больовий поріг; рівень фізичної витривалості; здатність сприймати світло або кольори як такі, дратують або є позитивними). Отже, тілесна приватність – це приватність, пов'язана з тілом. Йдеться про використання одягу щоб приховати певні частини тіла, необхідність використання санітарних кімнат та усамітнення у них, захист від небажаних дотиків та насилля.

До просторової приватності відносять ті території, які є особистим простором людини – дім, квартира, особисті полиці, автомобіль. В сучасних

умовах часто потенційною загрозою для просторової приватності є камери спостереження, квадрокоптери, приховані фото- та кінокамери.

Комунікаційна приватність захищає таємницю листування, телефонних розмов, електронного листування. З появою мобільного зв'язку та інтернету цей вид приватності також очевидно опиняється під загрозою.

Інформаційна приватність пов'язана з тією інформацією, яку про дану людину одержують інші члени суспільства, що на основі цієї інформації складають свою думку про дану людину, будуть підтримувати з нею звязки чи ні, тощо. Наявність інтернету робить доступнішою інформацію про родичів, предків людини, тому в межах Євросоюзу прийнято спеціальне законодавство про захист приватності.

З набуттям певного віку та певної освіти ми усвідомлюємо себе як неповторну особистість, і з'являються інтелектуальний та духовний аспекти приватності – ми маємо наші власні думки, почуття, переконання, і ступінь їх приватності певною мірою буде залежати від наших стосунків з оточуючими. Суспільство як правило прагне впливати на нашу інтелектуальну приватність через механізми соціалізації, і тут уже справа персонального вибору – приймати ці впливи чи максимально блокувати їх.

При цьому ми з більшим або меншим успіхом усвідомлюємо свою тілесну та психологічну неповторність, свою смертність, свої фізичні переваги та недоліки, і тут суспільство починає здійснювати другу хвилю втручання у нашу приватність – пропонувати нам медичні препарати для вирішення доволі інтимних проблем (часто на великих білл-бордах або по телебаченню у той час, коли інші члени сім'ї сидять біля екранів); закликати підтримувати певних політичних лідерів; переосмислювати історичні події під впливом нових фактів. Більше того – комп'ютерні ігри створюють ілюзію безпечності війни для її учасників, безпечності стрибання з одного поверху на інший; детективи привчають до споглядання мертвих тіл та вбивств; фільми привчають до легких та незвичних стосунків між статями (досить згадати останні вимоги до фільмів, які можуть номінуватися на «Оскар»). При цьому зауважимо, що все це – і

війна, і стрибки, і незвичні стосунки – ставлять під загрозу нашу тілесність та наше фізичне існування. Крім цього – вся ця інформація пливе до нас через органи чуття (або маємо право не хотіти все це чути і бачити), часто пропонує змінити нашу тілесність (нарощувати біцепси, змінювати стать).

Тому, на нашу думку, всі ці виклики сучасності потребують нової, осмисленої культури ставлення до людської тілесності, її захисту від непередуманих експериментів над собою, до чого схильні люди у різному віці – від дітей та підлітків (стрибати з даху) до літніх людей – приймати нові препарати завдяки телерекламі або починати займатися йогою, не знаючи можливих наслідків. Зневажливе ставлення до тілесності, яка не завжди виправдано протиставляється духовності як деякій вищій інстанції, не забезпечує нас від нових викликів сучасності, певним свідченням чого є власне тілесне зменшення чисельності населення сучасних європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. СПб.: Овента, Наука, 1999. С.460.
2. Попова О.В. Человек как артефакт биотехнологий. М.: Канон+ роои «Реабилитация», 2017. – 336 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть? Пер. М.Телятниковой. М.: АСТ, Астрель, 2010. – 320. С.
4. Что такое приватность? // Режим доступа: <https://data-privacy-office.com>

ЕТИКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ

Терзі Олена Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії та біоетики

Одеського національного медичного університету

Питання завершення життя є не менш дискусійним ніж початок його. Завершальна фаза життя має декілька визначень – біологічне, етичне, соціальне, правове. Евтаназія і є однією з завершальних стадій життєдіяльності людини. Однозначної етичної чи навіть правової відповіді щодо регулювання евтаназії не існує вже на протязі багатьох років. Етичне визначення евтаназії відображався в філософських ученнях, релігійних канонах. З давніх давен не існувало єдиного підходу до евтаназії. Так, Платон та Аристотель схвалювали евтаназію, як політичну доцільність. А в свою чергу Гіппократ у «Клятві», вимагав від лікаря зобов'язання: «Я ніколи не піддамся на прохання, хоч би хто мене про це просив, дати йому отруту або порадити прийняти її за подібних обставин» [1, с. 565].

Термін «евтаназія» має значення як «спокійна смерть», «смерть без страждань». Виокремлюють активну та пасивну евтаназію у залежності від способу її здійснення. Е. Згречча, А. Дж. Спаньйоло, М. Л. П'єтро виокремили наступні типи евтаназії, як евтаназія термінальна (застосовується до «безнадійно хворих» пацієнтів), неонатальна евтаназія (застосовується за тяжких патологій новонародженого), евтаназія соціальна (застосовується до пацієнтів, чиї патології тривають довгий період часу і надто дорого обходяться суспільству) [1, с. 565].

У правовому визначенні евтаназію можна розглядати через призму прав людини, а саме через соматичні права людини, або через призму прав пацієнтів. Основою концепції соматичних прав людини є константа на розпорядження своїм тілом, до якої належить і право на смерть. Проте дана концепція

критикується, перш за все, ґрунтуючись на релігійних канонах. Під правами пацієнта слід розуміти основні права людини, потреба медичної допомоги, охорона власного здоров'я з точки зору забезпечення доступу до медичного обслуговування, рівноправності, якості та ефективності такої допомоги [2, с. 37]. Н. В. Хендель виокремлює наступні права пацієнтів: як право на рівний і справедливий доступ до медичної допомоги; право на безпечну та якісну медичну допомогу; право на фізичну і психічну цілісність і недоторканність; право на отримання медичної інформації; право виражати згоду, що заснована на повній медичній інформації; право на вибір і відмову від медичного втручання; право на конфіденційність; право на недоторканність особистого життя пацієнта; право на дотримання норм медичної етики стосовно пацієнта; право на відшкодування шкоди для здоров'я, яка завдана при наданні медичної допомоги; право на подання скарги і захист своїх прав та ін. [2, с. 37]. В класифікації прав пацієнтів Н. В. Хендель не виокремлює право на смерть, як складову прав пацієнтів. Питання ідентифікації права на евтаназію має дискусійний характер та мабуть не буде ніколи вирішено остаточно через культурно-релігійний релятивізм.

Держави та міжнародне співтовариство намагалися знайти компроміс між правом та етикою, правом та релігією в регулюванні евтаназії. Ще у Давньому Римі існували норми, які регламентували добровільну смерть (*mors voluntaria*), яка дозволялася у двох випадках: перший - щодо солдата, у якого «нестерпне горе, хвороба, скорбота чи інша подібна причина», другий – «втома від життя, безумство чи сором» [3, с. 21]. Дані положення містилися у кодексі імператора Адріана.

Слід зазначити, що питання евтаназію регулюються, як і на національному рівні у деяких державах, так і на міжнародному.

20 травня 1997 році Конституційний суд Колумбії виніс рішення, яким схвалив евтаназію хворих у темпоральній стадії, якщо тільки вони дали на неї свою згоду. У 1995 році парламент австралійського штату Північна Територія прийняв законодавчий акт «Право вирішального третього акту», який набрав

чинності 1 червня 1996 року, відповідно до якого евтаназія розглядається, як громадянське право. Проте у 1997 році Федеральний парламент Австралії відмінив законодавчий акт «Право вирішального третього акту», ґрунтуючи позицію на етико-релігійному обґрунтуванні. У 1992 році Парламент Нідерландів прийняв закон, яким звільнив від кримінальної відповідальності лікарів, які заподіяли своїм пацієнтів смерті керуючись кодифікованою практикою.

Щодо міжнародного рівня, необхідно звернути увагу на рекомендацію 779/1976 Асамблеї Ради Європи про права хворих і вмираючих, яка не визнає за лікарем право умисно прискорювати природну смерть навіть щодо безнадійно хворих пацієнтів (ст. 7).

Європейський суд з прав людини у справах «Ламбер та інші проти Франції», а також «Гард та інші проти Сполученого Королівства» зіткнувся зі складними морально-етичними питаннями штучного підтримання життєвих функцій у пацієнтів, які перебувають у вегетативному стані. Європейський Суд з прав людини підкреслив, що в даних випадках питання стояло про припинення штучної підтримки життя, а не про евтаназію, і, отже, повинен був розглядатися з точки зору виконання державами-відповідачами своїх позитивних зобов'язань по ст. 2 Конвенції з прав людини та основоположних свобод [4, с. 30-31].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Згречча Е., Спаньоло А. Дж., П'єтро М. Л. ді та ін. Біоетика / Переклад з італійської В. Й. Шовкун: Підручник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007.
2. Хендель Н. В. Биомедицинские права человека: прошлое, настоящее, будущее / Н. В. Хендель / Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania. Tom 3. – Warszawa. – 2014.
3. Капинус О. С. Эвтаназия как социально-правовое явление. Монография. М.: ООО Издательский дом «Буквовед», 2006.
4. Прецеденты Европейского суда по правам человека. права человека и биомедицина. – № 9 [45] сентябрь / september 2017.

ПРОБЛЕМА ЦІЛОГО І ЦІЛІСНОСТІ У СФЕРАХ ФІЛОСОФІЇ, НАУКИ, РЕЛІГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

ВОПРОС ЦЕЛОСТНОСТИ ЧЕЛОВЕКА С ПОЗИЦИИ ПСИХОГЕНЕАЛОГИИ, СИСТЕМНО-СЕМЕЙНЫХ РАССТАНОВОК И РЕГРЕССИВНОГО ГИПНОЗА

УДК 159.96:98

Медянова Елена Владимировна

кандидат психологических наук,

доцент кафедры философии и биоэтики

Одесского национального медицинского университета

Аннотация. Статья посвящена расширению представлений о понятиях «целостность человека» и «целостность личности» с позиций современных психотерапевтических практик: системно-семейных расстановок, психогенеалогии и регрессивного гипноза. Также рассмотрены факторы, которые влияют на расщепление этой целостности с позиций теорий привязанности и травмы.

Ключевые слова: целостность человека, целостность личности, расстановки, травма, привязанность, регрессивный гипноз, эпигенетика.

THE ISSUE OF HUMAN INTEGRITY FROM THE POSITION OF PSYCHOGENEALOGY, SYSTEM-FAMILY ARRANGEMENTS AND REGRESSIVE HYPNOSIS

Abstract. The article is devoted to the expansion of ideas about the concepts of "human integrity" and "personality integrity" from the standpoint of modern psychotherapeutic practices: system-family constellations, psychogenealogy and regressive hypnosis. The factors that influence the splitting of this integrity are also considered from the standpoint of theories of attachment and trauma.

Keywords: human integrity, personality integrity, constellations, trauma, attachment, regressive hypnosis, epigenetics.

Вопрос целостности человека актуализирован сегодня как никогда. В связи с все более травматизирующими человеческую природу особенностями информационного этапа развития социума: 1) возросшими скоростями поступления и объемами информации, подлежащей переработке: и, соответственно, отсутствия сформированных психосберегающих технологий адаптации и выживания человека в информационном потоке с такими характеристиками [5, 6]; 2) возросшая хаотизация и плюрализм социально-политической жизни: и, соответственно, отсутствие у человека достаточного психической адаптивного потенциала к неопределенности, неустойчивости, быстрой смене входных требований социума и стандартов нормативного поведения в нем [3]; 3) нигилизация нравственных устоев, условность морали сегодняшней социума, которая больше зависит от модных тенденция ментальности или доминирования референтных групп со своей выживательной, а зачастую извращенной моралью: и, соответственно, к необходимости саморазвития в человеке способности к нравственности (способности к самостоятельному формированию нравственных норм и морали в изменившихся условиях), а не угодной социуму моральности (способности подчиняться диктуемой морали) [5]; 4) быстрая потеря актуальности многих традиционно востребованных профессий: и, соответственно, ставшая травматичной для человека самоидентификация себя как профессионала, необходимость и способность не только быстро и успешно переобучиться, но и принять стратегию транспрофессионализма [4], способность опираться не на внешние показатели самореализации, а на внутренние Я-состояния, способные к гармоничному развитию и вписыванию в поток развития социума без потери своей самоидентичности; 5) наслоение травматического воздействия исторического процесса развития социума (войн, революция, резких изменений направлений развития социума) на родовую систему [8-10], приводящая в

третьем – четвертом поколении семьи к потере понимания истоков травмы и соответственно к неспособности к автономии и адекватной самоидентификации индивида, включенного в родовую систему: и, соответственно, недостаточность и замкнутость профессиональных сообществ в социоэкономических областях знания, которое не только не способно помочь человеку в силу этого, но даже не готовы признать свою неэффективность и зачастую, по словам Ф. Рупперта, «Вместо помощи душевно травмированному человеку часто дело доходит до борьбы за власть между терапевтом и пациентом» [9, с.24]. Последнее вызвано произвольностью гипотез и противоречивостью медико-психиатрических теорий (по Ф. Рупперту) и психологических теорий понимания природы психики, личности человека и его целостности [2, 5], что актуализирует необходимость «искать альтернативные объяснения. Особенно ввиду беспомощности психиатрии, которая безуспешно лечит нейрорептиками «психически больных» людей. Если учесть, в какое безнадежное положение она повергает своим пониманием болезни людей с психическими проблемами, первостепенной заповедью гуманности должен стать поиск новых объяснений и лучших методов терапии» [9, с.22]. И по мнению Ф. Рупперта, первым шагом в решении данной проблемы является необходимость в «признание, что нам и по сей день неизвестны истинные причины многих так называемых психических нарушений...Следует набраться мужества усомниться в старых паттернах объяснений и отправиться на поиски новых теорий» [9, с.24].

На предыдущих этапах мы исследовали методологические основания рассмотрения концептов «целостность человека» и «целостность личности» в философии и психологии; реконструировали данные концепты в свете постнеклассической парадигмы; выявили влияние профессиональных и поколенческих различий на структуру и развитие целостности личности [6].

В этой же работе мне видится необходимым расширить структуру концепта за счет не только коллективного бессознательного цивилизации (К. Юнг), но и коллективного бессознательного Рода, в котором родился человек (Б. Хеллингер, Анна Шутценбергер). А также поискать новые теории

для рассмотрения структуры данного концепта с позиции таких направлений психотерапии как системно-родовая терапия (СРТ), психогенеалогия, полигенерационная системная психотравматология и регрессивный гипноз.

Берт Хеллингер в своей профессиональной позиции объединил опыт церкви (работа в католическом религиозном ордене Марианхилл 1944-1971 г.г.), современной психологии (прошел аттестацию как психоаналитик, обучался у А. Ялома, М. Эриксона, Э. Берна, Ф. Перлза) и даже эзотерические практики - ритуалы из традиционную культуру «примитивных» народов и то, как решаются семейные проблемы в племенах коренных жителей Африки (в период работы миссионером). В 1980-х годах кристаллизуется его собственный метод работы – семейная расстановка, как краткосрочная психотерапия. «Вокруг Хеллингера образуется группа увлеченных методом коллег, и они быстро развивают новые направления и техники расстановочной работы: структурные расстановки (Матиас Варга фон Кибед и Инзе Шпаррер), организационные расстановки (Ян-Якоб Стамм), расстановки с использованием фигурок (Зиглинда Шнайдер)... В 2007 году Хеллингер основал собственную школу, получившую название Hellinger Scientia_(scientia – старолатинское написание слова scientia, означающее «наука»))» [10].

Семью Б. Хеллингер рассматривал как единое целое – родовую систему: объединение не только отдельных личностей, но их опыта, стратегий выживания и проживания чувств, соединение духовного багажа группы родственников; как некую ноосферу семьи. Он пишет: «В семье, в широком смысле слова, включая весь род, все связаны друг с другом, как будто у них есть общая большая душа. Ее можно также назвать духовным полем. В большой душе присутствуют все, кто когда-то принадлежал к ней, в том числе все умершие... И все они находятся в этом поле во взаимном резонансе друг с другом» [11, с.57].

Б. Хеллингер разрабатывает законы существования этой родовой системы, нарушение которых приводит к возникновению в ней беспорядка, который и формирует особую судьбу каждой семьи, и проявляется в бессознательном

поведении ее членов как стремление системы восстановить порядок. В первую очередь автор говорит о нарушении закона принадлежности: каждый, кто относится к системе, имеет равное право на принадлежность к ней. И никто не может его произвольно исключить. «Беспорядок возникает из-за того, что не всех тех, кто принадлежит к семье, признают принадлежащими к ней. Но движение, действующее в семейном духовном поле, направлено на то, чтобы их снова признали. И тогда, находясь под давлением этого поля, рожденный позже ребенок должен замещать какого-то исключенного ранее члена семьи. И делает он это бессознательно» [11, с.61] и для того, чтобы родовая система увидела исключенного и признала его право быть включенным в единое родовое поле по праву рождения, а не по заслугам или разрешению кого-либо из членов семьи. Так же рассматриваются нарушения закона иерархии (тот, кто раньше (по времени) пришел в систему, имеет приоритет/ преимущество перед теми, кто пришел в систему позже. Однако новая система имеет преимущество/приоритет перед старой системой), закон баланса между «брать» и «давать» (в системе между «брать» и «давать» должен соблюдаться баланс (равновесие)).

Последний закон, например, проявляется в нескольких уровнях совести: личная («определяет принадлежность к системе на осознаваемом уровне, через правила» [1, с. 27]), коллективная (которая ««охраняет» целостность группы и принадлежность к ней всех членов группы независимо от того, насколько «хорошо» или «плохо» они действуют в контексте первого вида совести» [1, с. 27]) и духовная («определяет принадлежность всего и всех к единству с божественным как к самой большой системе» [1, с. 27]).

Сам Б. Хеллингер позиционировал себя как практика и философа, его книги и семинары носили скорее наглядный пример действий в рамках авторского метода [1]. Теоретическое развитие, дальнейшее обоснование и доказательную практику его эффективности метод получил в работах его последователей.

Так Франц Рупперт, анализируя преимущества и недостатки классических расстановок в терапии симбиотических отношений, констатирует, что «феномен расстановки до сих пор не имеет научного объяснения. Как он работает, пока останется открытым вопросом» [8, с.195]. Автор находит это объяснение, с точки зрения основополагающих принципов теории травмы и концепции привязанности (Дж. Боулби), и формирует принципы полигенерационной системной психотравматологии (ПСП) [8, 9]:

1) «пережившая травму мать неминуемо передает этот опыт в той или иной форме ребенку» [8, с.27]. Отцы также передают свою травму детям, но так как их активное взаимодействие с ребенком происходит в более позднем (зрелом) возрасте ребенка, то и травмы эти менее разрушительны, чем травмы матери, закрепляющиеся в психике ребенка еще в перинатальном периоде. Травмированные родители, формируют в ребенка травматичный опыт и нарушения привязанностей, и этот паттерн продолжается в дальнейшей его жизни: он попадает постоянно в подобные дисгармоничные отношения и ретравматизируется;

2) «человеческая психика – феномен, охватывающий несколько поколений» [8, с.29]. Тяжелые телесные и психические травмы возникают у человека как итог нарушений и хитросплетений привязанности трех-четырех поколений семьи. И соответственно, выход из травмы возможен только после осознания и разрешения всего узла травмирующей хаотизации в родовой системе;

3) «исцеление психического недуга должно происходить в контексте всех переплетений нарушенных привязанностей, в которые включен человек» [8, с.30], а для этого надо понять функцию травмы, заблокированные ею чувства и допустить возможность исцеления от нее не только самого пациента, но и всей его родовой системы. «В первую очередь любовь должна снова свободно циркулировать и ощущаться человеком, тогда и в душе вновь воцарится мир» [8, с.30];

4) «психические расстройства коренятся в первую очередь в нарушении привязанности между матерью и ребенком» [8, с.33]. Ибо чувства матери закладывают фундамент в эмоциональный мир и идентификацию ребенка. При этом ребенок, сенсорное восприятие которого постоянно сфокусировано на матери, впитывает и чувства, которые она скрывает от других, и даже от себя. Поэтому ребенок становится «зеркалом материнской души» [9, с.45]. и его поведение отражает специфику ее травмированности.

Травмированная, эмоционально или ментально заблокированная мать, в следствии того, что первичная фаза симбиоза ребенка с ней имеет характер неосознанного отпечатка, имплитинга, формирует искаженный фундамент его психической структуры. Также возможна травматизации психики ребенка еще в перинатальный период, когда между матерью и ребенком существует и биологическое единство, что как правило имеет очень значительные последствия, т.к. дестабилизирующие воздействие на ребенка происходит в период развития биологической основы его психики.

Таким образом, первая и глубочайшая привязанность ребенка – его мать. Но «травмированная мать не может сделать свою травму несуществующей, вытеснить ее. Аварийный механизм травмы приводит таких матерей к блокированию чувственных порывов, к онемению во всем теле» [8, с.100]. Их контакт с ребенком становится приглушенным, более функциональным и внутренне отстраненным, чем эмоциональным. Чувственный контакт ребенка с матерью становится фрустрированным, и для того, чтобы его расширить, ребенок еще более раскрывает навстречу матери (и соответственно ее травме) свои чувственные каналы, формируя чрезмерную симбиотическую связь. Но это таит в себе опасность для него, т. к. приводит к тому, что он начинает еще более чувствовать «отщепленные энергии травмы матери, и они начинают переполнять его, что, в свою очередь, вынуждает ребенка отдаляться от матери, если он не хочет погибнуть в водовороте ее травмированных энергий. Ребенок находится внутри конфликта двух противоположных потребностей: быть еще ближе к матери, чтобы разделить ее страдания, и быть дальше от нее, чтобы

защитится от перенапряжения. Этот конфликт он может разрешить только путем раскола» [8, с.100]. И у ребенка начинаются проблемы с собственной идентичностью – целостность ее уже нарушена симбиотической травмой.

Если бы мать была чувствительная, эмпатичная, она бы стала объективным зеркалом, в котором «ребенок себя узнает и мало-помалу начинает осознавать самого себя положительным образом» [8, с.37]. Если же мать травмирована, она более занята своими проблемами, чем ребенком, а то и переносит на него свои собственные потребности и расположения духа. Что в свою очередь приводит к неадекватной реакции на его собственные потребности (чрезмерно или недостаточно), и у ребенка складывается искаженное представление о своих потребностях и о своем существовании (его идентичности в последствии).

Таким образом, естественный симбиоз матери и ребенка, первичная реализация его привязанности становится невозможным, мучительным, но остается жизненно необходимым ребенку. Что приводит к возникновению симбиотических переплетений и соответственно его неспособности в будущем к автономии; искажению прообраза формирующейся самоидентичности ребенка, что закладываются предпосылки травмы притяжения на последующих этапах социализации.

Отец, по мнению Ф. Рупперти, сообщает ребенку вторую часть его самоидентификации, ибо является «другим зеркалом для ребенка, чем мать...Он дополняет и расширяет видение мира для ребенка, добавляя к женскому мироощущению мужское. Отец в игре открывает ребенку мир. ...Шаг за шагом он помогает ребенку высвободиться из симбиоза с матерью, отставив свое место рядом с женой» [9, с.47]. При эмоционально отстраненной матери, ребенок инстинктивно тянется к отцу, формируя с ним чрезмерную симбиотическую связь, идеализируя его образ.

Таким образом, взаимодействуя с родителями и приспосабливаясь к семейным динамикам, ребенок вырабатывает базовую стратегию выживания, которая становится первичным паттерном его личности, и в оптимальных динамиках формируется традиционная дифференциация, когда «женщины

чувствуют себя в ответе за эмоции и привязанности, а мужчины отвечают за внешний материальный мир» [9, с.52], а в фрустрационных динамиках у ребенка формируются искаженные идентификации, дисфункциональные стратегии, симбиотические переплетения, травмы связи и расщепления личности.

Эффективность расстановок, как психотерапевтического метода, начала отслеживаться только последние десятилетия, очевидно из-за того, что сам Б. Хеллингер рассматривал его как разовое воздействие, а не длительную терапию. Но сейчас появились работы, в которых на достаточном доказательном уровне, подтверждается его стабилизирующее воздействие на психику клиентов. С целью оценить имеющиеся свидетельства терапевтического воздействия системных расстановок в рамках специального исследовательского Гейдельбергского «ритуальная динамика» в институте медицинской психологии университета в Гейдельберге было проведено рандомизированное контролируемое испытание. 208 взрослых участников исследования были наугад распределены на две группы – экспериментальную группу (EG; $n = 104$) и контрольную группу из списка ожидания (WLKG, $n = 104$) с более поздней интервенцией. Оценивались изменения таких показателей, как психический настрой, психический стресс, несовместимость, качество жизни в социальных системах, а также степень достижения целей, поставленных самим человеком. «Показатели в подгруппе активных участников экспериментальной группы спустя две недели по сравнению с исходным уровнем свидетельствуют об улучшении психического самочувствия (различие общего балла OQ-45 между T1 и T2: $d = 0,53$, $p = 0,000$), уменьшении психического стресса (различие общего балла FEP между T1 и T2: $d = 0,48$, $p = 0,000$) и уменьшении несовместимости (различие общего балла K-INK между T1 и T2: $d = 0,42$, $p = 0,000$). Спустя 4 месяца после интервенции эти результаты также стабильны. Таким образом, различия в подгруппах экспериментальной группы можно считать результатом улучшения психического самочувствия, а также уменьшения психического стресса и несовместимости» [14].

Вторым аргументом за эффективность метода системных расстановок предоставлены эпигенетикой. Эта новая научная дисциплина отслеживает отдаленные последствия воздействия негативных внешних факторов на филогенез человека. Ею выявлены биологические механизмы воздействий данных факторов на геном человека: включение или выключение отдельных генов под воздействием эпигенетических ферментов, вырабатываемых в определенных стрессовых условиях [15]. Пока наиболее изучено воздействие на экспрессию генов влияние объективных внешних факторов (питание, среда обитания, стрессы). В перспективе изучение влияния и факторов дестабилизирующих первично именно психику, их влияния на геном, клеточную память и экспрессию генов.

Анна Шутценбергер разработала такое направление, как психогенеалогия и метод трансгенерационной терапии, в которых рассматривается контекст жизни человека, как основополагающий фактор его психологической стабильности. Ею были изучены такие феномены как: 1) синдром годовщины - частое повторение в семье (группе) однотипных событий в идентичные даты (травмы или болезни в одном возрасте в нескольких поколениях, ухудшение психического или физического состояния в годовщину трагических событий предыдущих поколений и пр.). В данном случае синдром шока одного поколения, накладывается на последующие, которые испытывая симптомы шока, не осознают их причины и истоки [13, с.43]; 2) синдром невидимой семейной (групповой) лояльности, когда неприятности от которых страдают люди – часто только их идентификация с незавершенным прошлым семьи. И если удастся «похоронить прошлое, оплакать его и «исправить» потери – по крайней мере, символически, - тогда мы сможем возобновить свою жизнь и не повторять травм предыдущих поколений» [12, с.41]. И выработка такой лояльности детерминирована историей семьи и типом справедливости, которым в этой семье придерживаются, а так же семейными мифами. Ее целью является сохранить саму группу/семью или ее историю [13, с.65-66]; 3) влияние семейной тайны (понятие «склепа» или «призрака») на целостность личности.

Когда детям доступна часть информации о семье, а часть ее сознательно замалчивается, то бессознательное знание просачивается через невербальные реакции, оговорки и ошибки. Это двойственное и противоречивое видение ситуации формирует у детей расщепление личности, которое поддается терапии только при понимании ими сути тайн и ее «обработке» - осмыслению, приятию как части истории своего рода, переоценки ее с сегодняшней исторической или возрастной позиции. В данном случае влияние трансгенерационных связей в группе (семья, группа единомышленников и пр.), где доминирует влияние семейного или группового со-бессознательного над со-сознательным (Я. Л. Морено) или по мнению автора «немедленным эффектом зеркальных нейронов» [12, с.26]. Когда понимание контекста происходит мгновенно и не проходит через сети когнитивного размышления; 4) отношения с двойным принуждением между матерью и ребенком – серьезные нарушения общения в семье, когда «вещи не называют своими именами, инструкции запутаны, противоречивы их запрещено обсуждать» [12, с.52; 13, с.27]. Чтобы не сделал ребенок – он не прав в точки зрения матери. Таким образом ребенок бессилен и заперт в себе, чтобы не выявить диссонанс между тем, что он видит (невербальным сигналом) и тем, что «должен был видеть» или испытывать. Так в нем формируется выбор – расщепление между недоверием к себе и своему восприятию или потерей семейной лояльности, и соответственно потеря приятия семьи.

Анна Шутценбергер успешно интегрирует в своем методе понятия концепции Бузормени-Надя: групповой лояльности и парентификация (инверсия заслуг и долгов, когда дети становятся родителями собственных родителей), и закономерности функционирования семейных систем (по Б. Хеллингеру) такие как три вида совести и закон баланса (см. выше). Она считает строго системный подход недостаточным и требующим дополнения контекстным подходом, и выходит «на антропологический подход, настаивающий на витальной значимости семейных правил и декодировании этих правил – чаще скрытых, чем явных» [13, с. 61].

Но как Б. Хеллингер, так Анна Шутценбергер рассматривают одни и те же закономерности, различаясь скорее терминологически, чем по сути. И оба они делают один и тот же вывод: наследуемые травмы, намного сильнее тех, что человек получает сам, впервые для своей родовой системы. Таким образом, расщепления личности, получаемые в результате личностных травм, часто являются отражением существующих расщеплений у предыдущих поколений семьи. И соответственно их терапия требует системного подхода.

Еще несколько теорий, заставляющей меня задуматься о влиянии факторов реинкарнационного опыта и их возможном влияющих на целостность человека, является регрессивный гипноз [7] и ченнелинг. В современных исследованиях этих направлений рассматривается влияние на психическую реальность человека опыта его прошлых воплощений (реинкарнации), жизни Души между воплощениями и процесса выбора испытаний на предстоящую жизнь. Душа, рассматривается как бессмертная часть человеческого существа, божественная по своей сути, проживающая много воплощений для осознанного принятия и совершенствования своей природы. Регрессивный гипноз, успешно применяемый в терапии посттравматических состояний, рядом авторов (М. Ньютон, Д. Кеннон, Р. Моуди и др.) расширен для коррекции не изжитого травматического опыта предыдущих воплощений и осознания сути и задач данного воплощения (экзистенциальная терапия, логотерапия).

В истории человечества достаточно фактов, заставляющих усомниться в нереальности этого влияния, но не так много действительно научных исследований около- и посмертного опыта души. Мне известны только работы С. Грофа. Но при этом теория реинкарнации и исследования методом регрессивного гипноза в ситуациях травмы потери или страха смерти весьма эффективны, снижают базальную тревожность и примеряют человека с неизбежностью конечности существования тела, при условии бессмертия души.

Таким образом, понятия «целостности человека» и «целостности личности» необходимо рассмотреть с позиции расширения их структуры за счет влияния Рода, как системы (ноосферы родовой системы), что позволит

диагностировать и корректировать расколы данных структур вследствие влияния семьи (травм предыдущих поколений, истории, традиции и тайны родовых систем) и контекста ситуации взросления индивиду на нескольких уровнях: и на уровне родительской семьи, и на уровне культурологическом (особенности национальной истории и культуры), и на уровне общечеловеческой истории (влияние мировых процессов на индивид). Концепт «целостность человека» требует дальнейшего рассмотрения философами и методологами науки в направлении возможного осмысления новых эмпирических данных о природе такого феномена, как человек, и его бессмертного ядра.

Данная работа мне видится больше как постановка вопроса о необходимости теоретической интеграции как эффективного практического опыта терапии травм, наследуемых от семейных систем (семейной ноосферы), и личностной ретравматизации человека, как их резонанса; так и понимания влияния на человека восприятия себя целостностью разных уровней (От Единого Духа до телесности) и других традиционно отрицаемых классической психологией воззрений на природу человеческой целостности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Веселаго Е. Метод системных Расстановок по Б. Хеллингеру: история, философия, технология: [Электронный ресурс]/ Елена Веселаго// Психотерапия. – № 7, 2010. – № 1, 2011.: – Режим доступа: <https://www.constellations.ru/paper.html>.
2. Ершова-Бабенко И. В. Целостность и исходная «гибридность» гиперсистемы «brain-psyche-mind/consiousness». методология исследования/ И. В. Ершова-Бабенко// Norwegian Journal of Development of the International Science. – № 31-2. – 2019. – С. 58-64.
3. Ершова-Бабенко И. В., Селиверстова А. С. Хаотизация психомерности социальной реальности: социально-философский и психосинергетический контекст: монография /И. В. Ершова-Бабенко, А. С. Селиверстова. – Одесса: Украинское снергетическое общ-во, 2020. – 196 с.
4. Кривцова Н.В. Трансфесіонал як суб'єкт інноваційної освіти: психологічний аспект / Н.В. Кривцова, І.А. Доннікова // Людина як цілісність: філософсько-методологічні, соматичні та суспільно-психологічні аспекти здоров'я: Збірник матеріалів наукової інтернет-

- конференції, м. Одеса, 21 червня 2018 року / Одеськ. Нац. Мед. Ун-т, каф. Філософії та біоетики ; Міжнародна академія психосінергетики та альфології. – 2018. – С. 11-23.
5. Медянова О. В. Сьогоднішні завдання вищої медичної освіти в контексті парадигми цілісності людини/ О. В. Медянова// Інтегративна антропологія. – №1. – 2019. – С.46-52.
 6. Медянова О. В. Реконструювання та апробація концептуальної моделі «цілісність особистості» в контексті постнекласичної наукової парадигми/О. В. Медянова// Intellektuelles kapital - die grundlage für innovative entwicklung: pädagogik, sport, psychologie, philosophie. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 3. Teil 6. 2020. – Karlsruhe, Germany: Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2020. – Pp. 77-102.
 7. Ньютон М. Путешествие души /М. Ньютон. – М.: «Будущее земли», 2011. – 328 с.
 8. Рупперт Ф. Симбиоз и автономность. Расстановка при травме. Симбиотическая травма и любовь по ту сторону семейных переплетений / Ф. Рупперт. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2016. – 280 с.
 9. Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки. Понятие и исцеление душевной раны / Ф. Рупперт. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2014. – 264 с.
 10. Сырица В. Биография Берта Хеллингера: [Электронный ресурс]/ В. Сырица. – 2010. – Режим доступа: <http://ruka-na-pulse.ru/advice/articles/detail.php?ID=1210>
 11. Хеллингер Б. Счастье, которое остается. Куда нас ведут семейные расстановки/ Б. Хеллингер. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2010. – 151 с.
 12. Шутценбергер А. А. Психигенеалогия: Как излечить семейные раны и обрести себя /А.А. Шутценбергер. – М.: Психотерапия, 2010. – 224 с.
 13. Шутценбергер А. А. Синдром предков: Трансгенерационны связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы /А.А. Шутценбергер. – М.: Психотерапия, 2020. – 254 с.
 14. Хунгер К., Вайнхольд Я., Борнхойзер А., Швайтцер Й. Системное исследование. Действенность системных расстановок: [Электронный ресурс]/К. Хунгер и др.// Системная практика и исследование. – Издание Ульрики Борст, Ганса Руди и Ариста фон Шлиппе. – №1 (38). – 2013. – Режим доступа: <http://www.rasstanovka.ru/stati/sistemnoe-issledovanie-dejstvennost-sistemnyh-rasstanovok>
 15. Эпигенетика: Как современная биология переписывает наши представления о генетике, заболеваниях и наследственности»/ Н. Кэрри: - Восток-на-Дону: Феникс, 2012. – 352 с.

КОЭВОЛЮЦИОННЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Бурак Петр Михайлович

кандидат философских наук, доцент,

и. о. заведующего кафедрой философии и права

Белорусского государственного технологического университета

Основная задача представленной работы заключается в кратком изложении актуальности, теоретической новизны и практической направленности коэволюционного подхода в формировании гуманистически активной целостности личности в соответствии с необходимостью снижения опасных рисков стихийного взаимодействия в складывающейся глобальной системе «человек – общество – природа (биосфера)». Анализ осуществляется с позиций единства мировоззренческой, методологической и регулятивной функций современной научной картины мира, важнейшей эвристической идеей которой являются универсальность глобальной эволюции, сопряженной с ростом автономной самоорганизации, с восходящим усложнением стихийного системообразования вплоть до человека. В объективно всеобщий процесс глобальной эволюции органически включена закономерно действующая тенденция формирования разнонаправленной активности растущего множества человеческих индивидов, что всегда проявлялось и проявляется в разнообразных способах относительно свободной упорядоченной детерминации созидательной человеческой деятельности и, одновременно, отражающей стихийно-катастрофические процессы и формы эволюциогенеза, включая и историческое движение общества к более совершенной гуманистической организации его бытия. История опрокидывает иллюзии о возможности полного опрокидывания, отделения от социального бытия человека опасных проявлений дезорганизующей катастрофичности его природы, что лишь доказывает его органическую принадлежность к

нашему миру в котором организующе-дезорганизирующим стержнем-аттрактором его целостного бытия является эволюционизм. Глобальные флуктуации, нестабильность и неопределенность в современном цивилизационном самоопределении, сопровождающимся фактическим тектоническим перетряхиванием всей истории миропорядка, что особенно трудно познавать, понимать и принимать. Опасность в том, что в стихийном алогичном миропредставлении искажаются и рушатся тысячелетние гуманистические установления, социальные отношения, обуславливающие устойчивую жизненную навигацию развития личности. Они заменяются кратковременными маркерами социокультурной ориентации на основе приоритетов обособления и безмерной релятивизации этических истин в условиях нового синтеза абстрактно-цифровых вариаций «братства» сугубо поведенческих программ потребительского характера, что по сути своей является лишь продолжением традиции препарирования истинного гуманизма, который состоит в формировании целостности личности на основе разносторонности как выражения сути социальности. У субъекта как инструмента ограниченной полезности и как потребляющего орудия доминируют непритязательные интересы погружения в среду тех социальных отношений где есть все готовое товарное разнообразие и множественные потребности, формируемые рыночным «театром» препарированного природного вещества и энергии. Эти условия представляются зыбкому, без царя в голове человеческому сознанию достаточным основанием для успешной жизни. В этом случае формируется весьма своеобразная квазицелостность личности и присущие ей атрибутивные черты гуманизма, сущность которых состоит в развитии адаптивной активности, направленной на взаимное сохранение системы отношений и их субъектов, формой выражения чего является свертывающаяся коэволюция до уровня сведения смысла человеческого бытия к функции удовольствия. Такая коэволюция влечет за собой исчезновение общей настроенности на участие в решении общих, жизненно важных проблем сохранения человечества от разрушительного действия противоположной доктрины потребительского

образа жизни, снижает и упрощает стратегическую подготовку больших масс людей к решению все более сложных задач по достижению стабильности в обществе и в его отношениях к природе. Иными словами, уменьшается сопротивляемость разрушительным тенденциям и воля к жизни, свертывается целенаправленная деятельность и затухает способность объективно, глубоко, разносторонне, масштабно и продуктивно на перспективу осмысливать грозящие человечеству проблемы, явившиеся результатом, неконтролируемого, стихийного развития социума. Приоритет и прагматизация инструментально-технологического знания в сравнении с недооцениваемым фундаментальным естественнонаучным и социальным, включая и глубокое понимание многомерной природы самого человека, является фактором формирования массового мировоззрения, ориентированного на актуально-утилитарное миропонимание и узкий, вплоть до примитивного, гуманизм приспособления, но не как утверждение гуманной стратегической установки на активное формирование целостного миропонимания и соответствующей созидательной деятельности. Противоречие между стратегическим предназначением гуманизма и его узкоутилитарной трансформацией существовало во все времена и соответствующими носителями приспособительного и продуктивного, преобразующего гуманизма были различные личности и социальные группы. В настоящее же время такого рода противоречие приобретает особую остроту и масштаб. Гуманизм общества потребления и квазицелостность личности потребителя, заточенного преимущественно на обладание веществом, энергией и информацией, относящегося к людям и природе как к источникам ресурсов и удовольствий, превращаются в факторы рисков и нестабильности в жизни самого человека, внутрисоциальных отношений и рассогласования экосистемной организации природы нашей планеты. Новый гуманизм потребность в котором в настоящее время заметна достаточно отчетливо заключается в формировании таких знаний, убеждений, ценностных ориентаций, направлений и практической организации деятельности человека, предвидения и достижения результатов, состоящих в

сохранении, долговременном сосуществовании и стабильном соразвитии системы «человек – общество – природа (биосфера)». Новая, первостепенная и масштабная функция человека обусловлена тем, что он является неотъемлемой частью данной системы и активным фактором, воспроизводящим каждую ее часть и всю ее в целом посредством самовоспроизводства. Он способен самосохраняться и существовать настолько долго насколько продолжительно и продуктивно он станет активно творить историю этой системы, т. е. будет активно соучаствовать в сохранении биосферы, общества и самого себя посредством соответствующего влияния на их взаимозависимое, сопряженное развитие. Три жизни будут сопрягаться в новой целостности человеческого бытия – его собственная жизнь, жизнь глобальной экосистемы – биосферы и жизнь общества. Но это неполный перечень составных частей новой гуманистической целостности его бытия. В его структуре должна присутствовать искусственная природа – техносфера или система – «техника жизни» (В. И. Вернадский). Это означает, что эволюция техники может и должна направляться не только на разупорядочение природы в целях добывания вещества, энергии и информации для целей сохранения и развития общества и человека, но и по пути взаимной адаптации всех составных частей системы, включая и эволюцию – коэволюцию самой техники как средства генерирования вещества, энергии и информации для человека, общества и биосферы. Значение техники определено будет возрастать в связи с необходимостью направлять отмеченные ресурсы на сопряженные продуктивные изменения в системе «человек – общество – природа (биосфера)» с целью ее сохранения и противодействия разрушительным рискам негативных изменений. Без такого рода функций техники ни новый сохраняющий гуманизм, ни глобально обусловленная гуманистическая целостность личности не могут состояться. Мы отдаем себе отчет в том, что людей готовых определить смысл своей жизни посвящением формированию и сохранению рассматриваемой системы как условия сохранения самого человека, первоначально будет не так уж много. Настраивает на оптимизм то обстоятельство, что первую попытку в

этом направлении человечество уже предприняло в форме разработки основ стратегии устойчивого развития еще в прошлом столетии и многие страны имеют соответствующие национальные концепции. Проблема в том, что новый уровень знаний о сопряженном существовании (коэволюции) различных по природе систем еще не в состоянии в должной мере подкреплять лишь определенным образом заявленное стремление к желаемым достижениям коэволюционного взаимодействия общества и природы, а поэтому теоретическое обоснование стратегии устойчивого развития должно совершенствоваться. Один из перспективных подходов в этом отношении заключается в выявлении коэволюционных тенденций формирования многомерной природы сложных систем к которым относятся биосфера, общество и сам человек. Бытие человека есть определенная историческая вершина процесса глобальной эволюции, а это означает, что преемственная связь исторических типов эволюции стихийно сформировала многомерную коэволюционную природу человека в которой сопряженно организуется кооперативное единство физической, химической, биологической, психической, социальной, духовной реальности. Именно по своим онтологическим основаниям жизни и деятельности, по-своему эволюционно – коэволюционному происхождению человек способен подняться до уровня познания и осознания практических возможностей реализации сопряженной, коэволюционной регуляции, гармонизации и сохранения формирующейся системы «человек – общество – природа». Все части данной системы в их интегративном единстве есть выражение его многомерной сущности, условие сохранения его природы, продуктивной деятельности и его исторической миссии перехода от развития лишь для себя потребляющего природу к превращению в глобальный гуманистический субъект, организующий сопряженное сохранение частей отмеченной системы и посредством осуществления такой стратегии сохраняющий себя. Нами выявлены и сформулированы ряд общих тенденций коэволюции связанных с главной направленностью прогрессивной эволюции: усложнением системной

организации, ростом автономной активности и увеличением адаптивной неравновесности, т.е. внутренней и внешней асимметричности, что позволяет все более высокоорганизованным системам наращивать потенциал развития за счет изменения внешней среды. Как и эволюция коэволюция есть глобальный процесс с нарастанием ее асимметричности. Коэволюция отражает, воспроизводит, сохраняет, трансформирует, интегрирует диалектические противоречия взаимодействующих систем и поэтому ее роль в самоорганизации биологических и социальных систем автором рассматривается как порождающая не только стабильные условия их существования, но и риски взаимосвязанных изменений. В контексте данного методологического положения рассматривается взаимосвязь восходящей (собственно коэволюционной) и нисходящей (коинволюционной) ветвей в сопряженном развитии социальных, природных систем и в бытии человека. Данное обстоятельство имеет существенное методологическое значение для раскрытия еще одной важной стороны формирования нового гуманизма, который должен опираться на овладение знаниями и компетенциями по организации продуктивного регулирования соотношения собственно коэволюции и ее иного направления – коинволюции, что принципиально важно для достижения необходимой безопасности формирующегося общества в современном, хаотизирующемся мире.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ХРИСТОЛОГІЯ І АНТРОПОЛОГІЯ М. БЕРДЯЄВА: СВЯТІСТЬ ТА ГЕНІАЛЬНІСТЬ В ПОСТСЕКУЛЯРНУ ДОБУ

Васильєва Ірина Василівна

*доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Шевченко Сергій Леонідович

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Інтерпретація М. Бердяєвим христології є дещо своєрідною, і ця своєрідність прослідковується радше не у контексті персоналізму, а у контексті екзистенціальної антропології. Так, він наголошує, що “через Христа – досконалого Бога і досконалу людину починається рух людини до Бога, одкровення людини у відповідь. Це одкровення у відповідь має стати одкровенням людської творчості, в якому людина стане співучасником Божого світотворення. Творіння світу не закінчилося. Воно закінчується в людині і через людину. Нове завершальне одкровення може бути одкровенням про людину як центр космосу. Його не можна чекати зверху, воно повинно спалахнути всередині людини, всередині духовної, а не душевної людини” [1, с. 180].

Критерієм реалізації феномену “одкровення у відповідь”, на думку М. Бердяєва, виступає свобода, яка “закладена в першооснові буття” (“Ungrund”). Для нього “релігійне питання про свободу не є традиційним, шкільним питанням про свободу волі, це питання незрівнянно більш глибоке”. “Я вільний, коли визначаюся з глибини свого я, коли не примушує мене ніщо, яке йде від не-Я. Христос повинен бути прийнятий вільно, віра в Христа є актом волі. Бог чекає від людини свободної любові. Не тільки людина чекає від Бога свободи, а й Бог чекає від людини свободи. Примусове звільнення неможливе” [1, с. 181].

Людська свобода для М. Бердяєва виступає передумовою віри. Адже “в основі віри лежить акт віри. Віра не може бути отримана від авторитету. Визнання авторитету є вже щось вторинне. Для того щоб хто-небудь і що-небудь було для мене авторитетом, я повинен визнати це авторитетом і прийняти це. Мій духовний досвід, моя санкція передує авторитету. Ухваленню авторитету передує акт свободи. Джерело авторитету насамперед у суб’єкті, а не в об’єкті. Благодать є таємничим примиренням людської свободи і божественної необхідності.

Релігія розіп’ятої правди є релігією свободи. Розіп’ята правда нікого не гвалтує і не примушує, вона не з’явилася в світ в образі сили, вона звернена до свободи людини. Свобідно, подвигом свободи повинна впізнати людина в Розіп’ятому, розтерзаному і приниженому свого Бога, свого Спасителя і Спокутувача. Цим навіки утверджена велика свобода духу. Нескінченна Божа любов виражена була в Голгофській жертві, але жодного силування до Істини не йшло від неї” [1, с. 182 – 183]. Тому християнство М. Бердяєв й витлумачує як релігію свободи.

Розмірковуючи над сутністю та призначенням “людини трансцендентальної”, М. Бердяєв, насамперед, звертається до Ісуса Христа. “Доля Христа втілює немовби людську долю, взяту у божественній її глибині. І догматичний розвиток може бути лише розкриттям христології людини. Людина – мікрокосм, не дрібна частина всесвіту, а цілий всесвіт, в неї закладені всі складові частини всесвіту. Людина є також мікротеос. Вона належить двом світам, двом порядкам: природному і божественному. Людина не тільки тілесна і душевна істота, але й духовна істота” [1, с. 187].

М. Бердяєв зауважує, що саме у Христі духовно відновлюється творча природа людини, а не в сучасних гуманізмі та гуманістичній антропології. “На шляхах гуманістичного самоодкровення людина відпала від духовного центру життя і прийшла до дурного самоствердження. Піднялася не духовна людина, а природна людина. І творити вона стала не в ім’я Боже, а в ім’я своє. Цим підірвала людина свої творчі сили, перестала черпати з духовного першоджерела творчості. У гуманізмі розкривається згубне самопротиріччя. Якщо немає Бога, немає буття вищого, аніж людина, то немає і людини, то людина розкладається, розпадається на частини, позбавлена начала, яке

організовує і сполучає. Людина спустошується. Вона може бути наповнена лише вмістом надлюдським, Божественним. Релігія людства, обожнення людини виявилось небезпечним і згубним для самого буття людини. Гуманістична антропологія не компенсувала християнського одкровення про людину. Якщо неповна, убога антропологія святоотцівська, то антропологія гуманістична ущербна, самосуперечлива і самозгубна. Не можна затвердити образ людини, виправдати і обґрунтувати її творче покликання, побачивши в ній лише скороминуще явище природного світу, відкинувши її духовну природу, відірвавши її від божественних джерел” [1, с. 188 – 189], – читаємо у М. Бердяєва.

Варто сказати й те, що і екзистенціальна христологія, і екзистенціальна антропологія М. Бердяєва принципово відрізняються від їхніх канонічних взірців. Покликання людини і завдання її життя, які вичерпуються лише спокутою гріха, порятунком від загибелі, М. Бердяєв категорично заперечує. Він не сприймає повернення людини лише до того первісного стану, в якому вона була до гріхопадіння. Це означало б, як зазначає Бердяєв, заперечувати онтологічний, космогонічний і антропологічний сенс з’явлення Христа. Акцентування церкви лише на спокуті, на його глибоке переконання, не є Божим планом світового процесу. Це уявлення, “пригніченої гріхом людської свідомості”, на думку мислителя, є застарілим. Адже світовий процес і розвиток людини в ньому не може відбуватися і сприйматися за взірцем “судового процесу між Богом і людиною”. Бердяєв, натомість, намагається довести, що “світовий процес є світотворенням, яке продовжується, восьмим днем творіння”. Адже, на його думку, “творіння світу не завершено, воно продовжується в людині і через людину. І з’явлення Боголюдини в осерді світового процесу є не тільки з’явленням Спасителя і Спокутувача, який прийняв на себе гріхи світу і жертвовною кров’ю своєю очистив від гріха”. Це, як стверджує мислитель, є також і “новий момент у творенні світу”, це – “з’явлення Нового Адама, одкровення благодатної любові, невідомої Першо-Адаму”. Таким чином, на його думку, саме й – “настає новий світовий еон. Творіння світу вступає у Христі в нову фазу” [1, с. 189].

Істина, на його думку, може відкритися і в мирському житті (творчій

геніальності, яка, на його глибоке переконання, крокує поряд зі святістю) – а істинна основа духовного життя, стверджує він у своїх працях – це не лише досвід смирення, але й досвід натхнення, екстазу (творча діяльність).

Виникнення “нової релігійної свідомості”, за М. Бердяєвим, передбачає спирання на містику як вияв вищої духовної свободи, підґрунтям нової церкви – проголошує нові духовні істини, а не нову церковну ієрархію, ритуали, організованість та впорядкованість, новий “соціоморфізм”. Постійне постулювання церквою того, що Бог вдихнув душу в людину під час її створення, як наголошує М. Бердяєв, не допускає християнства духа, утворення Церкви духу. У його екзистенціальній антропології центральне місце займає, з одного боку, людина, а, з іншого, – Ісус Христос. Тому часто його називають й філософом Нового Завіту.

Над християнством, як вважає М. Бердяєв, тяжіють старозавітні, юдаїстичні стереотипи, які постулюють рабське відношення сучасної йому людини до Бога. І тому, домінуючі сьогодні християнська антропологія і космологія, згідно з його визначенням, все ще залишаються старозавітними. Новозавітна ж антропологія та космологія, на думку мислителя, привідкриваються лише в містиці і в християнській теософії. Творчість стає засобом преображення людини гріховної в людину духовну. М. Бердяєв аргументує це наступним чином: “центральним для християнської свідомості нашої доби є запитання про взаємовідносини творчості і спокути. Релігійний, духовний досвід не вичерпується тільки досвідом спокути, досвідом смирення і покаяння. Досвід творчого підйому і екстазу є також духовним, релігійним досвідом. І шляхами цього досвіду людина прямує до Бога. Досвід спокути і досвід творчості – різні етапи одного і того ж духовного шляху. Таким чином, у традиційну теодицею він вносить суттєвий й надзвичайно важливий елемент – елемент творчої свободної діяльності людської істоти, яка вивищує її над світом та своїм існуванням, істоти, яка є абсолютно несхожою з традиційно-християнським уявленням щодо людського створіння, покійного й унеможливленого божественною силою до зміни своєї “рабської та гріховної” сутності.

Справжня духовна творчість, на думку М. Бердяєва, жертвна за своєю природою, вона є зреченням від благ цього світу, подоланням самовдоволення і

самообмеженням. У справжньому творчому екстазі людина виходить за межі свого обмеженого психологізму. Коли пройдено шлях покаяння, смирення і послуху, коли подальший рух на цьому шляху загрожує омертвінням і згасанням духу, тоді повинен розпочатися шлях творчості, переконаний М. Бердяєв. І в творчому потрясінні людської істоти – “згорає гріх”. Й релігійне питання про творчість, як стверджує він далі, не було ще поставлено у всій своїй гостроті історичною, релігійною думкою. Проте, “воно не є питанням щодо виправдання творчості, воно є питанням про виправдання творчістю” [1, с. 190].

У своїй філософсько-богословській концепції М. Бердяєв пояснює релігійну творчість як необхідну не людині для справи її спасіння, але, насамперед, Богу для “завершення справи творіння у свободі і любові”. Тому творчість, як стверджує він далі, далеко не призначена лише для спасіння. Філософ ставить питання таким чином: “Чи тільки спасіння хоче Бог від людини?” Й надає наступну відповідь: “Релігійний досвід не є тільки досвідом спасіння від загибелі, але є також досвідом творчого звернення до Бога, досвідом віддачі Богу творчого надлишку. Творчість є справою людською, але щоб реалізувати творчість у релігійному сенсі слова, в людині має пробудитися божественне начало, вона повинна стати духовною людиною. Справжня творчість можлива лише з глибин духу, з свободи, а не з необхідності. Творчість постає немовби творчістю з нічого, бо вона не є творчістю з чого-небудь детермінованого. Творчість стає приростом в бутті, а не перерозподілом світової енергії” [1, с. 191 – 192].

Виходячи з цього, поряд зі святістю як проявом найвищої духовної природи людини, М. Бердяєв пише про людську геніальність. Він запитує: “Якби всі йшли шляхом святості, то не було б у світі геніальності, не було б мистецтва, філософії, припинилася б будь-яка творчість. Виграла б від цього справа Божого Царства?” [1, с. 193].

Геніальність, як слушно зауважує С. А. Титаренко, М. Бердяєв “вважав рівнозначною святості”. Для того, щоби узгодити свою позицію з християнством, писав цей дослідник, М. Бердяєв й стверджував те, що “святість звернена на себе,

на самоперетворення, а геніальність – на навколишній світ. Отже, вона більш жертвна, а жертвність – головна християнська ознака” [3, с. 242].

Таким чином, М. Бердяєв спробував переглянути традиційну християнську ідеологію і в православ’ї, і в католицизмі, і, навіть, у протестантизмі, намагаючись “олюднити” її, протиставивши “догмату Христа” – “догмат людини” (таємницю її божественної природи¹), Богу-авторитету – Бога досконалої любові, христологічному одкровенню – антропологічне одкровення, зіпсованості та гріховності людини – зіпсованість та гріховність світу (“зло світу”), подоланню пристрастей в людині – ототожнення пристрасті з духом, як найвищого стану людської душі, занепалій вірі в людину – творчу силу людини, ідеї пекла – ідею всезагального спасіння², досвіду смирення – досвід натхнення, екстазу (творчої діяльності), новим церковній ієрархії, ритуалам, організованості та впорядкованості – “нову релігійну свідомість” з новими духовними істинами.

Переконаність М. Бердяєва у тому, що необхідно не пояснювати світ, а змінити його, насамперед внутрішньо, в духовному сенсі, змінивши себе, виступає лейтмотивом і його екзистенціальної етики. Заклики до відмови від “історичного православ’я” та здійснення революції в сферах моралі та релігії свідчать про приналежність мислителя до когорти тих філософів та теологів, які готували та передбачали ціннісну та релігійну реформацію у наш час.

¹ Не через дихотомію “Бог – людина”, а через екзистенціальний зв’язок “людина – Ісус Христос”. В екзистенціальній христології Бердяєва роль людини значно підвищується за рахунок розкриття її божественної природи (зокрема і в іпостасі святого та генія). Виходячи з цього, мислитель називає людину співтворцем “нового” духовного світу (як внутрішнього, так і навколишнього) поряд з Богом.

² С. Б. Кримський дуже виразно про це пише, вважаючи М. Бердяєва “першим європейським мислителем, який виступив проти ідеї Пекла, як уявлення про сумірність людських гріхів з вічними муками. ... Тут не оминати підозри, що прибічники Пекла – це ті, хто бажають пекла для інших. Однак такої підозри достатньо, щоб змінити традиційне тлумачення Старого Завіту, отримати новий стимул до формулювання етичних канонів духовності ХХ століття. Перспективу такого формулювання і розробляв М. Бердяєв” [2, с. 6-7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. А. Основы религиозной философии // Вестник русского христианского движения. – Париж-Нью-Йорк-Москва. – № 192. – I-2007. – С. 169-194.
2. Крымский С. Б. Ценностно-смысловой универсум Н. А. Бердяева // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 1. – К.: Вид. ПАРАПАН – 2003. – С. 6-2.
3. Титаренко С. А. Специфика религиозной философии Н. А. Бердяева. – Ростов на Дону: Изд-во Рост, ун-та, 2006. – 288 с.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ В. СОЛОВЙОВА: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Вергелес Костянтин Миколайович

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та суспільних наук

Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Школьнікова Тетяна Юріївна

старший викладач кафедри філософії та суспільних наук

Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Проблема природи, походження та сутності людини цікавила людство в усі часи і розглядалась з найрізноманітніших точок зору. До розв'язання зазначеної проблеми та пошуків відповідей на виникаючі питання долучались не тільки філософи, богослови, але й вчені різних «точних» та природничих наук. Людина є вінцем творіння Бога, вважали і вважають представники релігійної спільноти – вона є вершиною природної еволюції, всупереч їм, твердять філософи-матеріалісти і природознавці. Проте й сьогодні людина залишається великою таємницею і не менш великою загадкою, яку не так просто розгадати і яка не піддається логічному поясненню навіть відомим вченим світу. Відтак у питаннях антропології й понині робляться лише певні припущення щодо сутності людини, її природи, перспектив розвитку та космічного і соціально-історичного призначення.

У даній роботі ми хочемо зосередити свою увагу на деяких аспектах творчого здобутку відомого нам філософа, який досліджував людину з двох позицій, а саме – релігійної та філософської антропології – Володимира Соловйова.

Філософія В. Соловйова, за своєю суттю – антропоцентрична. У центрі уваги його роздумів стояла Людина як вершина творіння, як найвищий прояв Софії (Божественної мудрості).

Так, у творі «Читання про боголюдовство» (1878) В. Соловйов прагнув показати історію всього людства в контексті питань соціального буття. Він вважає, що боголюдина (надлюдина) виступає універсальною істотою і є по відношенню до всього існуючого в світі єдністю, благом, істиною і красою. І причиною цього є сама природа, яка ще задовго до появи людей прагнула до єдності, що є неодмінною умовою абсолютної досконалості. Але переважна більшість людей навіть і не намагається подолати розбіжності, які насправді ведуть до єдності і абсолютної досконалості. Деякі люди все більше і більше занурюються у сферу природознавчих досліджень, геть забуваючи про релігію, не усвідомлюючи, що вона є вищим аспектом буття. А інші, навпаки, надто захоплюються релігією, не помічаючи при цьому, жодних позитивних наслідків від отримуваних наукових знань [2]. Тому, А. В. Соловйов прагнув подолати існуючий розрив між наукою і релігією у розумінні людини та створити цілісне світобачення, яке складається з синтезу науки, філософії та релігії.

У творі «Сенс любові» В. Соловйов намагається підійти до тлумачення сутності людини через призму розуміння природи та сутності емоційної любові. Для цього він прагне віднайти відповідь на звичне людське запитання: «Для чого вона потрібна? Для того, щоб зробити людину сильнішою, чи навпаки – послабити її?». Розмірковуючи над даною проблемою, він робить припущення, що емоційна людська любов є надзвичайно складним явищем природного відбору, за допомогою якого вищі сили намагаються створити надлюдину, тобто наступну ланку еволюційного ланцюжка. Поряд з цим В. Соловйов в першій частині своєї книги стверджує, що має бути певний сенс для емоційної (чуттєвої) любовної пристрасті. Цю пристрасть інколи називають статевою, метою якої є просте продовження роду. Тому більшість пересічних людей вважає, що коли це почуття зникає, людина починає розуміти, що любов – це ніщо інше як ілюзія, потьмарення розуму, результатом якого є переростання почуття любові у розчарування.

В. Соловйов не погоджується з цією думкою та прагне відшукати справжню суть та значення статевої любові, показуючи для чого вона потрібна і

що існує вона не просто так. У протиріччя цьому він висуває іншу ідею, ідею про те, що статева любов людини не є лише основою для продовження роду, а має слугувати засобом для повної трансформації буття. Він стверджує, що почуття є вищим проявом людської сутності, і вони можуть відмежувати буденне життя від світу ілюзій. В. Соловйов статева любов вважає жертвою егоїзму, він показує, що основа егоїзму не в тому, що людина визнає у собі виняткову якість чи найвищу самооцінку, а в тому що кожна людина унікальна і має на це право. Егоїзм виявляється, коли людина не може визнати винятковості інших людей, бо «всі люди рівні». Але любов знищує цей егоїзм, оскільки люблячи, людина визнає винятковою іншу людину (об'єкт кохання) [1].

Шукаючи справжнього вияву любові, В. Соловйов у своїй книзі висуває гіпотезу про те, що без загальної трансформації світу ми не зможемо досягти загальної мети любові. Вона залишиться в житті людини коротким емоційним спалахом, енергія якого переходить у відтворення матеріальних тіл.

Подальші дослідження даної проблеми приводять В.Соловйова до спроби визначити кінцеву мету любові. На його думку, ця мета не може бути лише засобом єднання двох індивідуальностей, а й має стати засобом перетворення всього світу. Відтак це перетворення руйнує його матеріальні основи. Тому він отожднює матерію з Жінкою, а Бога з Чоловіком, демонструючи мету нашої любові у єднанні жіночої природи з чоловічою сутністю. Хоча після цього Соловйов «спускає нас на землю», вказуючи, що це лише ознака світла, яке змінюється на розчарування, з яким потрібно змиритися. Як бачимо, таке розуміння сутності істинної любові є чисто релігійним.

Проте, він прагнув осмислити сутність любові, не лише спираючись на релігійні її тлумачення, а й на свій власний життєвий досвід. Відомо, що в його особистому житті було багато жінок, в яких був закоханий і вважав це почуття любов'ю, ще й сподівався при цьому, що вони також відчувають до нього ті самі почуття. Але після багатьох відмов жінок він почав замислюватися над тим, що, можливо, не всім людям дано любити. Він стверджував, що в кожного

з нас закладена любов, але її потрібно вміти віддавати, це як замок і ключ, який потрібно підібрати, для того щоб відчинити [3, с. 501-508].

На розуміння людини та світу В. Соловйовим істотний вплив мав також християнський платонізм П. Юркевича, якого він зазнав на початку свого творчого шляху. Саме під впливом філософії П.Юркевича у нього сформувалася філософсько-релігійна установка, якою він керувався впродовж всього свого життя. Більш характерно він виклав свою релігійну позицію у творі «Духовні основи життя» 1882-1884рр. Тут він розкриває основні християнські поняття: молитва, піст, милостиня. В. Соловйов турбувався за свій народ, за його долю, за долю Європи та всього світу. Тому і вказував на небезпеки, які можуть виникнути, якщо віддалитися від Бога. Соловйов говорив: «Молися Богу, допомагай людям, стримуй свою природу, уподібнюйся внутрішньо до Живої Боголюдини Христа, признавай Його дійсну присутність у Церкві і постав собі за ціль вносити його Дух у всі ділянки людського і природного життя, щоб через нас з'єднався Боголюдський ланцюг творіння, щоб небо поєдналося із землею».

Окрім того, В. Соловйов розглядав і інші богословські концепти, через призму свого бачення Церкви, християнської держави та суспільства. Він намагався допомогти людям пізнати Істину, полегшити вибір людини на користь добра, сформувавши християнську філософію, віддавшись повністю на служіння Божому Царству. Це дуже важливо, адже питання релігії і досі актуальні. У думках Соловйова християнське покликання полягає у тому, щоб Христос був присутній у всіх і всьому. Адже, перед кожним своїм кроком людина запитує себе: «Чи міг би Христос так вчинити? Чи благословить Він мене на той вчинок.».

В. Соловйов не підтримував думку виключення Бога із матеріального буття та звести його присутність лиш до певних релігійних практик. Він називав це атеїзмом, підтверджуючи тим самим автентичне християнське вчення про те, що людина стає духовною завдяки участі Духа, а не через позбавлення та знищення тілесності. Він відкидає концепцію духовного за

природою як противагу матеріальному. Засобами досягнення духовного стану Соловйов називає молитву, піст, милостиню [1, с. 160-168].

Більшість філософів, такі як М. Бердяєв, О. Лосєв та інші, високо оцінювали його творчий внесок у розвиток світової філософії. Соловйов стверджував творче начало в людині, але попереджав про небезпеку триумфу сил зла і руйнування, про можливість перетворення суспільного життя в пекло. Проживши своє життя, Соловйов дав багато цікавих ідей, які актуальні і досі. Пропускаючи свої думки через сито релігійного світогляду, він показував, що кожна людина – це індивід, щось особливе, який не відповідає ніяким константам. Кожна людина унікальна і кожна людина несе щось своє, погане це чи, навпаки, добре. Але за допомогою цього світ міняється, ніщо не стоїть на місці і все що нам дається – все важливе, за щось воно відповідає. Без цього ми були б копією один одного і нічого не несли, не змінювали світ і не було б прогресу [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вергелес К. М. Антропологічні виміри православ'я: методологія дослідження, сутність та смисли: монографія / К. М. Вергелес. – Вінниця, 2017. – 300 с.
2. Соловйов В.С. Твори: У 2-х т. – М.: Думка, 1985.
3. Соловйов В. С. Сенс любові // Соч .: в 2т. Т. 2. М .: Думка, 1988. С. 501-508.
4. Соловйов В. С. Духовні основи життя: Ламартис, 2009.

ТЕМПОРАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

САЛЕРНСЬКА МЕДИЧНА ШКОЛА ТА ЇЇ РОЗКВІТ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ*

УДК 61 (477,74)(09) «1900/1924»

Кулачинський Микола Миколайович

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Одеського національного медичного університету

Сікорська Ольга Олександрівна

кандидат філологічних наук,

доцент, завідувачка кафедри суспільних наук

Одеського національного медичного університету

Анотація. В даній статті зроблена спроба розглянути етапи формування медичної науки в середньовічній Європі на прикладі медичної школи у місті Салерно на півдні Італії. Ми спромоглися показати синтез медичних знань з часів греко-римської цивілізації та арабської цивілізації, яка природно була близька територіально до Апеннінського півострова через Піренеї та Північну Африку, і завжди була проникаючою через арабських вчених-лікарів та їх плідну роботу по перекладам з давньогрецької та латинської мов авторів часів античності, а також збережених медичних знань абатств та сімей, які спеціалізувалися в галузі медичних знань та рецептів щодо запобігання різних хвороб. В розвитку медицини у місті Салерно простежується хоча й крихкий, але постійний ланцюжок між античністю й середньовіччям, який містами в часовому плані розривався, однак постійно при нагоді відновлювався через

* Положення, представлені в даній статті, автори розвиватимуть в статті, яка буде подана в спецвипуск Міжнародного багатомовного науково-теоретичного видання "ИДЕИ. ФИЛОСОФСКО СПИСАНИЕ"

різноманітні медичні праці та видатних лікарів-вчених, які за різних обставин прибували в це містечко.

Ключові слова: баланс, емпіризм, медична практика, покровитель, рецептура.

SALERN MEDICAL SCHOOL AND ITS PROSPERITY IN THE MIDDLE AGES

Abstract. This article attempts to consider the stages of formation of medical science in medieval Europe on the example of a medical school in the city of Salerno in Southern Italy. We were able to show a synthesis of medical knowledge from the Greco-Roman civilization, and Arab civilization that was naturally close territorially from the Apennine Peninsula through the Pyrenees and North Africa and has always penetrated Arab physicians and their fruitful work on translations from ancient greek and romans of Antiquity, as well as the preserved medical knowledge of abbeys and families specializing in medical knowledge and prescriptions for the prevention of various diseases. In the development of medicine in the city of Salerno there is a fragile but constant chain between Antiquity and the Middle Ages, which the cities in time, however, was constantly restored due to various medical works, and prominent doctors and scientists who came to the city under different circumstances.

Keywords: balance, empiricism, medical practice, patron, recipe.

Середні віки у Європі були не в кращому стані з точки зору розвитку медичних знань. В той час як на арабському Сході мало місце досить розвинене суспільство, яке містило в собі давній класичний спадок, який підтримувався ісламською концепцією життя, в якій давні тексти Античності перекладалися та коментувалися. Тобто коли на сході вивчалися праці Аристотеля, Платона, Ксенофонта у Європі дивилися на все це крізь призму мракобісництва та еретизму. Святим церкви та їх мощам приписувалися чудодійні сили. За такі реліквії велися нещадні війни, в тому числі й з арабами та турками-сельджукам,

які окупували домовину Господню, а євреї його просто зрадили. Саме під такими гаслами розпочиналися Хрестові походи Європи на Схід.

Середньовічні тексти довели до нашого відома таких святих, як Косма та Дам'яно, які були покровителями флорентійської сім'ї Медичі і приносили їм чудодійні ліки. Були також святі покровителі кожного органу тіла. Так, наприклад, Сент-Люсія була захисницею очей, Аполлонія – зубів, Бад'яджо – горла, Фіакр – геморою, Антоній – від прокази, Рох – від чуми [1].

Ієратична та емпірична медицини, які панували у середньовічній Європі, були тісно сплетені між собою, але разом з цим були спрощеними з відсутнім зв'язком з реальністю. Визначення, критерії та диференціація хвороб були досить умовними.

Так, основним принципом людського тіла є тепло, яке в свою чергу пом'якшується холодом. Людина протягом свого життя знаходиться в парадигмі балансу з природою. У підлітковому віці від 1 до 30 років балансує весна, якій притаманні тепло та вологість. Під час молодого віку від 30 до 40 років присутнє літо, якому притаманні спека та сухість. Зрілість від 40 до 60 років перебуває в періоді восени, для якої притаманні холод, сухість, і від 60 років це зима, а в ній холод і вологість [2].

Збиток або дефект охолодження впливає на настрій людини і викликає хвороби, в той час як здоров'я людини базується на гармонії протилежностей. Лікувалися тоді за «*contraria contrariis curentur*», використовуючи ліки тваринного, рослинного та мінерального походження, які й мають такі якості як холодний, спекотний, вологий та сухий [2]. Тобто за аналогією – між ліками рослинного, мінерального та тваринного походження і людським тілом присутня формальна схожість і тому панував механізм «противаги й балансу». Вся ця процедура лікування мала служити лише допоміжним знаряддям для вродженої здібності природи відновити здоров'я хворого. Хвороба мусила пройти чотири класичних етапи: *principium*, *augmentum*, *status*, *declinatio*. Зцілення проходило шляхом випалювання *materia peccans* з метою вигнання хвороби з тіла, звідси використання сечогінних, проносних, блювотних засобів і

кровопускання, що практикуються як з порізами для зливу крові, так і з п'явками, також використовуються для загоєння ран, які залишалися відкритими протягом тривалого часу [2].

Перші медичні заклади в ранні часи Середньовіччя були місцями для бідних, а не закладами для надання медичної допомоги. Там же, зокрема в жіночих лікарнях, можна було тримати тварин. Гігієнічні умови були доволі грубими, так, наприклад простирадла ніколи не міняли. Дуже часто хворі лежали в одному ліжку, а поряд з ними монахи виробляли домовини [3]. Та разом з тим образ Бога мав бути присутнім, оскільки лікарні були місцями, в яких мала бути зцілювальна присутність духу або святого.

На всьому цьому історичному фоні Салернський медичний заклад розглядався таким собі «чудодійним місцем» на фоні того медичного мраку, який вирував у середньовічній Європі.

За легендою цей заклад був заснований чотирма умовними докторами медицини, які були символічними персонажами: арабом Аделою, євреєм Хелінусом, греком Понтом та латинянином Салерном [2], що означає, що тут зійшлися медичні традиції чотирьох різних культур.

Без сумніву, тут був на самому початку заснування вплив абатства Монтекассіно, яке привнесло деякі медичні знання давнини. Однак школа Салерно була світською, навіть якщо складалася з віруючих. У неї було скромне ставлення до справи і воно усвідомлювало людську слабкість, як фізичну, так і психологічну, – принцип, який можна застосувати і до лікаря.

Лікар все ж таки залишався вторинною фігурою у процесі лікування, навіть під час Ренесансу в Італії, зокрема у праці Дж. Бокаччо «Декамерон».

Так, деякі епізоди цієї праці налаштовують нас на думку, що більшість описаних історій Бокаччо відносяться до психічного стану пацієнта, який часто погіршувався через бажання сексуального характеру або небажання, яке не повністю задовольнялося. За деякими випадками самогубства ставалися через емоційний зрив. Отрута тут грала вирішальну роль. Як у прикладі Гисмонди та Сімона [4]. Обидва випадки вказують, що в середньовічному світі знання про

виготовлення шкідливих наркотичних засобів були буденною справою для кожного, хто володів обізнаністю про властивості інгредієнтів рослинного, мінерального та тваринного походження. Це пояснює логіку Гисмонди, яка знається на отрутах і може їх приготувати сама. Випадок з самогубством Джироламо є вражаючим, однак дивним, оскільки йому вдається вбити себе, не дихаючи, можливо, передбачаючи, що такий результат може бути досягнутим, тобто сила самоліквідації через емоціональний відчай може перевищити інстинкт самозбереження. В тій же розповіді Сальвестра раптово вмирає, імовірно через зупинення серця.

Тобто лікарі в цих історіях хоч й не відсутні повністю, але й не є спасителями молодих персонажів Бокаччо. Таку постанову ситуації можна пояснити тим, що автор праці відчуває необхідність вказати на трагізм цих історій, а також показати невідворотність долі. В цих розповідях італійський гуманіст показує середньовічні вірування відносно хвороби та ролі медицини у середньовічному суспільстві, бо головним героям судилося вмерти, тому присутність тут лікаря не мала якогось вагомого значення, окрім випадка з маленьким хлопчиком Донни Джованни [4]. Більш того, у представників низького прошарку населення не було такого доступу до допомоги лікаря, це вважалося привілеєм знатних родових сімей, які могли собі дозволити такі витрати. Молодий лікар тут виступає в якості закоханого чоловіка з прискореним пульсом. Це дійсно те єдине, що ми маємо, коли лікар дійсно грає важливу роль. Його наполегливість і проникливість визначає його персону, як вченого і чітко відокремлюють його від панівних середньовічних стандартів. Саме ця історія ілюструє перехід від середньовічного духу до духу оновлення та прогресу.

Повертаючись щодо легенди виникнення медичної школи у Салерно, спробуємо визначити в ній історичний причинно-наслідковий характер. Отже, Салерно було розташоване біля Пестійського заливу, яке було захищене з півночі та сході високими гірськими ланцюгами. Завдяки такому вдалому розташуванню воно ще в часи існування Римської імперії слугувало місцем

відпочинку, а може й було свого роду кліматичним курортом, про що свідчить згадка Горація у п'ятнадцятому посланні до Валли [2]. Однак, відразу зазначимо, що про ці данні немає серйозних історичних свідчень, які б говорили, що вже в античності тут існувала вища або навіть медична школа. Та разом з цим в цьому місті були всі умови для розвитку медичної науки та мистецтва. Перед усім, як вже говорилося, розкішне місце розташування на березі широкого морського заливу, високі ланцюгові гори захищають це місто від північних та східних вітрів. В самих горах багато зелених лісних долин, в яких течуть струмки, а над усім цим південне небо. В гавані досить живий рух, якому сприяв старовинний звичай їздити туди молитися.

Багато хворих прибувало туди морем або спускалося з гір до місць, де можна було очікувати зцілення. Між духовенством та лікувальною операцією існували добрі стосунки, коло обов'язків одних і інших був чітко визначеним і це було моментом, який слугував на користь обох [2]. Та нагадаємо, що середньовічна церква не була прихильницею лікування тіла людського, яке було грішним від народження. Вона опікувалася духом людини, а не її тілом. Вочевидь дається в знаки дбайливість церкви у фінансових питаннях, про що яскраво згадував Еразм Роттердамський у своїй праці «Похвала глупоті».

Ми достовірно правда не знаємо, чи приймав Салерно участь у роботі по перекладу давньогрецьких авторів, хоча населення розуміло грецьку мову, оскільки цього вимагала торгівля з Візантією, бо ця торгівля у Салерно ніколи не була малою. Наприкінці XI століття почалися хрестові походи, то й торгівля набула збільшення. В цей же час мав місце розквіт літературної діяльності у Салерно, почали публікуватися праці Костянтина Африканського. Таке співпадіння (літературної традиції та хрестових походів) не було випадковим. Коріння такого співпадіння не лише пов'язані з початком хрестових походів, але й в інших моментах. Ще у IX, X, та в XI століттях Салерно хоч і не приймав безпосередньої участі в роботі по засвоєнню грецької медичної літератури шляхом її перекладу, однак, у всякому випадку це місто мало повну можливість скористатися плодами цієї праці.

На думку К. Зудгофа Салернська школа бачила своє завдання в тому, щоб зберігати, культивувати та передавати далі в патріархальній формі учням та партнерам по корпорації все те, що залишалося живим у лікувальному мистецтві від Стародавньої Греції та Риму, й те, що передавалося шляхом сімейної та корпоративної традиції. В Салерно лікарі відчували себе спадкоємцями античного лікувального мистецтва, античного вміння та гордилися почесним ім'ям «Civitas Hippocratica» [5]. Хоча така назва у нас викликає уявлення про академію Гіппократа «Academia Hippocratica» у Гондешапурі, тоді такої асоціації не існувало, однак, той же Кассіодор свої ідеї про університет привіз з Сирії, і, керуючись цим намагався поєднати західну медичну науку зі східною.

Салерно як медичний центр поживалось після падіння Гранади – останнього бастиону арабського халіфату в Іспанії. Тоді вчені мусульманських Піренеїв сховалися, перш за все, у Франції, в Монпельє і в Італії в Салерно, де існувала школа Салерно, єдина середньовічна медична школа, здатна протистояти арабам. На перших порах там діяли не стільки медичні, скільки релігійні організації, але з самих ранніх років вчителі-миряни цього містечка використовували цей заклад як сучасний дидактичний центр університетського типу. Медична школа Салерно була першим і найважливішим медичним закладом в Європі на початку XI століття; тому багато хто вважає її попередником сучасних університетів.

Хоча деякі вчені вважають, що медична школа Салерно виникла в IX столітті, однак, немає достовірних свідчень її існування. Слава про Салерно розповсюдилась з другої половини X століття, і, прийшла через присутність в місті відомих практикуючих лікарів, і продовжила зростати в наступному столітті: поет Альфано каже про цей період, що «медицина процвітала в Салерно». Це період, коли з'являються перші сліди медичної літератури, наприклад, *Passionarius of Garioponto* або *Practica Petrocelli* [5]. З'явилася вже праця в області фармацевтики Миколи Антидотарія, яку приписують Тротулі Салернітані, також датується XI століттям.

У «Антидотарії Миколи» перед нами пізніша редакція цього «Антрорарій», цілком або тільки частинами запозичені рецепти з давнини. У рукописному списку, який датується приблизно 1100 роком, він містить не більше 50-60 рецептних формул; пізніше їх число дійшло до 140-150; поряд з лікарськими формулами ми знаходимо в книзі вказівки і про спосіб дії ліків, і про спосіб їх застосування, з коментарями; цей список постійно розширювався і доповнювався приписами, в особливій обробці і порівняннях; у всякому разі нічого нового або оригінального в своєму першому «Антидотарії» не було створено. Подібні збірники рецептів практичного примінення були складені в багатьох містах, де займалися лікарським мистецтвом, тобто перш за все в далеких монастирях. Починаючи з VI і до X століть нам відома дюжина таких збірок рецептів, причому всі вони античного походження, часто складові їх частини одні й ті ж, але розподіл матеріалу в кожному збірнику різний. Основний «Антидотарій» Салернської школи протягом тривалого часу задовольняв, очевидно, щоденні потреби лікарської практики до тих пір, до поки в епоху після Костянтина Африканського він не був перероблений і охрещений ім'ям Миколи – «ego Nicolaus rogatus a quibusdam», про що свідчать вступні слова в середньовічному стилі, – можливо, нагадуючи нам про рецептурну книгу емпірика Гераклеїда з Тарента, яку автор назвав ім'ям свого попередника «Миколи»; так, принаймні, розповідає Целій в своїй книзі про гострі хвороби [5].

В якості практикуму для розпізнавання хвороб і визначення плану лікування, в Салерно, як і всюди в ранньому середньовіччі, поряд з рецептурою був у використанні також пассіонарій, причому, мабуть, в цій іпостасі користувалися вищезгаданим «Passionarius Galeni». В цій ситуації ми побачили підставу для твердження того, що автором цього Пассіонарія був один південно-італійський лангобард. Скоріш за все це був Гарріопонт або Варімпот, якого вважали автором Пассіонарія, літературна діяльність якого відноситься до раннього періоду Салерно. Однак, припускають, що не він був автором Пассіонарія бо за формою і змістом пассіонарій відноситься до VIII століття,

тоді як, за повідомленням Петра Дам'яна в його листах, близько 1050 року тобто до кінця раннього часу середніх віків у Салерно, жив якийсь «Гуарімпотус Сенека», вчений і лікар, колишній сучасник Костянтина Африканського і належав, очевидно, до духовного стану (*apprime literis eruditus ac medicus*) [5].

Однак до XII століття не можна сказати, що в Салерно медицина викладалася науковими методами і на основі навчальної програми. З появою нових перекладів Костянтина Африканського, ченця з абатства Монтекассіно, арабських медичних текстів греко-римської традиції і з формуванням корпусу текстів для навчання (ймовірно, за французькою моделлю), справжня школа, де навчання засноване на читанні і коментуванні медичних текстів, особливо античних авторів.

В ті часи, навіть на короткі періоди не існувало ліків, що не містять тільки магічно-релігійні формули, без фармакології, навіть мало хто цікавився зміцненням тіла, або чисто емпіричною медициною, тобто існували грубі і теоретично бідні, байдужі до духовного виміру способи лікування. Оскільки кожна медична думка завжди мала дуже складну культурну основу, іноді навіть космологію і богослов'я з дуже багатим змістом. У кращому випадку можна помітити, що в ті часи існували певні медичні підходи терапевтичного характеру, та вони не були першочерговими, це був скоріш за все виняток, ніж правило.

В результаті хрестових походів та Реконквісти в Іспанії до салернської школи хлинув потік грецьких і арабських рукописів; тому відбулося повернення до грецької і класичної культури і до медицини Гіппократа. У цей період велике значення надавалося поміркованості в харчуванні і вини. Мало того, були сформульовані поради про те, що можна робити, а чого не можна. Наприклад, не можна перебільшувати в любовних практиках, не можна читати при свічках, не можна дуже старатися при дефекації, не можна перевищувати у вині. Повернулися принципи гігієни, мали бути випрані речі та здорове повітря. Велике значення надавалося поняттю темпераменту: їх виділили чотири:

веселий темперамент, любовний темперамент, холеричний і флегматичний темпераменти.

Теоретичною основою школи Салерно, була система навчального процесу, розроблена ще Гіппократом і Галеном, проте справжнім навчально-науковим процесом був досвід, отриманий при щоденному догляді за хворими. З перекладом арабських текстів до цього досвіду додалася велика фітотерапевтична і фармакологічна культури.

Навчальний план Салернської школи складався з:

- 3 років вивчення логіки;
- 5 років вивчення медицини, включаючи хірургію і анатомію);
- 1 року медичної практики у літнього лікаря [6].

За наказом германського імператора Фрідріха II в школі дозволялося раз у п'ять років розтинати тіло мертвої людини.

Слід зазначити й те що, до викладання та навчання у цьому медичному закладі допускалися жінки, як в якості викладачів, так і в якості студентів. Окрім дисциплін суто медичного характеру можна було прослухати курси філософії, теології і права. За наявності цих курсів деякі дослідники вважають її першим університетом Європи. Однак слід зазначити й те, що Салерно ніколи не мав назву університету, а використовувалася назва школи Салерно.

За часів Фрідріха II головними центрами медичної культури були Салерно (вже з IX століття) та університети Болоньї (заснований в 1088 році) і, в другу чергу, Падуї (заснований в 1222 році).

Салерно прагнула зробити своїх учнів в медичній школі «*docti istius professions artifices*», – цим підкреслювався практичний характер медичної освіти, але визнавалася також необхідність вченості. В епоху раннього Салерно, до Костянтина Африканського, ерудиція була відмінною рисою тодішнього лікаря; від нього вимагалася лікарське вміння, мистецтво, або, у крайньому випадку те, що тоді розуміли під поняттям «мистецтво». Так, той же Варбод-Гаріопонт, як ми бачили, в першій половині XI століття користувався званням: «*litteris eruditus ac medicus*». Після Костянтина Африканського становище

змінюється; прагнення до вченості, до науковості мало-помалу зростає і з ім'ям салернського лікаря Урсо ми близькі вже до експериментальної медицини, до обґрунтування тих чи інших положень за допомогою досвіду і перевірки шляхом досвіду.

У Салерно серйозно думали про можливість наукового поглиблення простої медицини, розвиток якої йшов лише у практичному ракурсі. Про це говорить скромна спроба розробки в «Civitas Hippocratica» анатомії, причому спочатку в ній бачили тільки практичне допоміжне знання щодо лікарського мистецтва. Роль тут грало нове вчення в Theorica Pantegni Костянтина Африканського. Перед нами – анатомія тварин, яка в своїй прадавній формі являє найвне перерахування і опис нутрощів, з постійними екскурсами в область фізіології, патології та семіотики. В якості найдавнішого твору з анатомії у Салерно довгий час вважали анатомію свиней лікаря Кофо; слід вважати, однак, що ім'я цього великого клініциста дано невеликій роботі з анатомії без будь-яких підстав. Практичний навчальний текст ми знаходимо в Бреславському кодексі, який являє собою лекцію в школі, прочитану з ілюстрацією трупа тварини і обґрунтовану Костянтином Африканським. Та разом з тим, потрібно відзначити, що в цій роботі ми бачимо прагнення дати живе, підкріплене посиланнями описування, яке часом призводить автора до невеликих вільностей у висловлюваннях, як, наприклад, у вступі, часто збігається з думками Костянтина Африканського. Цій праці з повною підставою дали анонімну назву «Demonstratio anatomica», і, можливо, в цьому потрібно бачити одну з ранніх робіт одного з арабських лікарів, який пізніше склав короткий нарис анатомії [5].

Та разом з тим задаємося питанням, чи не пішли в Салерно далі розтину тварин? Ані наукова література, ані історичні документи Салерно не дають, на жаль, чіткої відповіді на це питання. Хоча й не можна заперечувати можливості, що приблизно в середині XIII століття час від часу в медичній школі Салерно проводилися розтини трупів злочинців з метою їх демонстрації. На жаль, впевненості в цьому у нас немає. Хоча згаданий нами раніше наказ

Фрідріха II від 1238 року показує, що раз на п'ять років відбувався розтин людського трупа в присутності лікарів і хірургів. Крім того, потрібно сказати, що оперативна хірургія, ще з античних часів, практикувалася на Апенінському півострові і, була певним мистецтвом, і мала характер сімейної традиції. У Калабрії, наприклад, пластика і каменерозсікання були розроблені пізніше дуже ретельно і проводилися з великим успіхом; в горах Умбрії багато сімей мали спеціалізацію видалення грижі та спеціалізацію по зняттю катаракти. Неподалік від Болоньї, існували старі сім'ї лікарів, які займалися хірургією і навчали їй [7]. Простежити чітку історичну лінію, коли почала широко використовуватись хірургія вкрай важко, вона носить не постійний, скоріш випадковий характер. До хірургічного втручання у Салерно в ранні часи середньовіччя лікарі приступали лише у крайньому, екстраординарному випадку. Наприклад, коли хрестоносці поверталися з походів і потребували оперативного втручання після отримання ними поранень, або хвороб на Сході. Принаймні такі подробиці зберігалися у таємниці і вважалися професійною таємницею лікаря.

Згадки про справжнього хірурга салернської школи Роджера Фругарді ми знаходимо у праці Гвідо фон Ареццо від 1170 року, за якою сам Роджер походив з лангобардської дворянської сім'ї і був не лише лікарем практиком, але й викладачем салернської школи. На основі свідчень учнів та колег Роджера Гвідо фон Ареццо склав посібник-практикум по використанню хірургії. Сам посібник складався з чотирьох розділів та п'ятдесяти глав, який у досить стислій формі розповідає про хірургічну терапію, починаючи з голови і закінчуючи ногами. Такий посібник нам також показує, що знання Роджера Фругарді ґрунтувалися на багатому досвіді і на великій хірургічній діяльності.

Отже, з впевненістю можна сказати, що салернська школа була створена на синтезі греко-латинської традиції, доповненої уявленнями арабської і єврейської культур. Вона представляє собою фундаментальний пласт в історії медицини через нововведення, які вона вносить в методи і умови профілактики. В основі підходу лежала практика і отриманий досвід, що відкривали шлях до емпіричного методу і культури запобігання хвороб. Особливе значення з

культурної точки зору мав також внесок жінок-лікарів у практику та викладання медицини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Susan Brunn Puett, J. David Puett The Florentine Renaissance apothecary // Hektoen Institute of Medicine Fall 2014 – Volume 6, Issue 4 / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <https://hekint.org/2017/01/30/the-florentine-renaissance-apothecary/>.
2. Giovanni Monastra La cultura medica nell'età di Federico II / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <http://saggezzaatemporale.altervista.org/estovest.net/tradizione/index.html>.
3. Santa Maria Nuova: curing and caring // Hektoen Institute of Medicine Volume 12, Issue 1 – Winter 2020 / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <https://hekint.org/2019/08/05/santa-maria-nuova-curing-and-caring/>.
4. Maria Sgouridou Doctors and illness in Boccaccio's Decameron // Hektoen Institute of Medicine Winter 2013 – Volume 5, Issue 1 / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <https://hekint.org/2017/01/27/doctors-and-illness-in-boccaccios-decameron>.
5. Зудгоф К. Медицина средних веков и эпохи Возрождения. Развитие медицины во второй половине средних веков / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <http://Annales.info/evrope/med/index.htm>.
6. Katrin Med's Blog / La Medicina Nel Medioevo / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: <https://katrinmed.wordpress.com/2009/03/09/la-medicina-nel-medioevo/>.
7. Воронов Ф.Д., Ружинская И.Н. Салернская школа европейской медицины: теория, практика. От прошлого – к настоящему / Электронный сборник статей по материалам IV студенческой международной заочной научно-практической конференции. — Москва: Изд. «МЦНО». — 2013. — № 4 (4) / [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: [http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_nature/4\(4\).pdf](http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_nature/4(4).pdf).

ТЕМПОРАЛЬНАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ В КВАНТОВОЙ ОНТОЛОГИИ СОЗНАНИЯ¹

Спасков Александр Николаевич

кандидат философских наук, доцент,

заведующий отделом теории познания и методологии науки

ГНУ «Институт философии Национальной академии наук Беларуси»

Субъективная темпоральность коренным образом отличается от объективного времени в физике, представляемого как числовой параметр, измеряемый равномерно идущими часами. Для лучшего прояснения этого отличия рассмотрим, как мы измеряем длительность между произвольными событиями, считая их мгновенными. Так как для измерения этой длительности мы используем часы, то нам нужно, прежде всего, точно фиксировать события в соответствии с определенным состоянием часов. Иначе говоря, мы должны непосредственно связать событие с состоянием часов, а это значит – сделать эти разные события тождественными в едином времени. Но это как раз и достигается в психологическом акте одновременного восприятия двух событий одним и тем же наблюдателем. То есть здесь связующим звеном является наблюдатель с синхронным восприятием зрительной информации о разных событиях. Следовательно события, объективно не связанные друг с другом, становятся субъективно одним событием зрительного восприятия объективного мира.

Таким образом, можно сказать, что мир представляет собой многосвязное единство в субъективном восприятии наблюдателя. Другими словами, объективный мир становится связным единством благодаря активной роли наблюдателя, собирающего этот мир в своем субъективном восприятии. Это означает, что наблюдатель является необходимым посредником, связующим

¹ Публикация подготовлена при поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований (договор № Г20МС-031).

Вселенную в единство. А множество наблюдателей образуют, с этой точки зрения, базовую структуру, связывающую Вселенную в единое целое.

Согласно нашей гипотезе о квантовой природе сознания, собственное субъективное *Я* сосредоточено в монаде, которая представляет собой квантовый субъект [3]. Впервые идею множественности индивидуальных субстанций или монад высказал Г. В. Лейбниц: «*Монада*, о которой мы будем здесь говорить, есть не что иное, как *простая* субстанция, которая входит в состав сложных; простая, значит, не имеющая частей» [1, с. 413].

Русский религиозный философ Н. Лосский ввёл для монад особое название – «субстанциальный деятель». Это идеальная сущность, находящаяся вне времени и пространства, но своим действием он творит как психические, так и материальные события. Согласно метафизической системе Лосского, которую он назвал *идеал-реализмом*, «сверхвременные и сверхпространственные деятели творят свои проявления, придавая им логическое (согласно логически-онтологическим законам мышления), временное и пространственное оформление» [2, с. 161].

Мы полагаем, что множество простейших индивидуальных монад образует базовую пространственно-временную структуру Вселенной и является, таким образом, онтологическим основанием её существования. Эти простейшие монады (пространственно-временные примитивы) находятся изначально в состоянии квантовой сцепленности (нелокальная связь) и образуют пространственно-временную сеть планковских масштабов. Это значит, что они могут локализоваться с вероятностью равной 1 в пределах планковских пространственноподобных и времениподобных интервалов, задавая, таким образом, дискретную структуру пространства и дискретный ход времени. Таким образом, в этой модели изначально задается квантованное пространство-время с вероятностной мерой и псевдоевклидовой метрикой Минковского, что открывает некоторый альтернативный подход к построению теории квантовой гравитации.

Что касается психофизической природы пространства-времени, то в данной модели это значит, что элементарная длина возникает в представлении монад как чувство удаленности друг от друга, а элементарная длительность – как чувство изменения собственных ментальных состояний. Таким образом, мы подводим под понятия пространства и времени новую психофизическую онтологию.

Вероятностные закономерности квантовых наблюдений мы интерпретируем как проявление спонтанного поведения квантовых объектов, а это означает, что они обладают внутренней субъективной свободой и элементарными зачатками сознания. К такому выводу приходит и известный специалист по проблемам сознания Дэвид Чалмерс: «...Возможно, у фотонов есть некий элемент примитивного субъективного ощущения, некий примитивный предшественник сознания» [5, с. 380].

Появление какого-либо образа в нашем сознании можно объяснить как результат квантового наблюдения. Любое качество и свойство, которое мы принимаем за характеристику объективной реальности, – это результат взаимодействия нашего сознания и другого объекта, который в то же время является субъектом, вступающим с нами в коммуникационную связь.

Качество (квалиа) измеряется и переживается только нашим сознанием. Его нельзя зарегистрировать каким-то физическим прибором. По сути – это задача на собственные значения в квантовой теории. В результате нашего интенционального акта (наблюдения) проявляется экзистенциальное качество в нашем сознании как собственное значение волновой функции. А волновая функция описывает спутанное квантовое состояние нашего сознания (активного квантового субъекта) и наблюдаемого объекта (пассивного квантового субъекта).

Восприятие пространства и времени тоже возникает в сознании как свойство удаленности и порядка относительных положений разных субъектов. Таким образом, пространство и время – это качество, возникающее в сознающей себя нелокальной и единой Вселенной как свойство представления

единого и нелокального в множественности индивидуальных сознаний и их разделенности.

Время – это порядок сосуществования различных внутренних состояний, связанных с одним и тем же онтологически самотождественным субъектом.

Пространство – это порядок сосуществования онтологически различных субъектов (объектов).

В отличие от классической онтологии, в которой пространство-время является некоторым онтологическим эквивалентом пустоты и вместилищем тел и событий, в новой онтологии физические тела и события, а также и психические феномены, возникающие в сознании, представляют собой не самостоятельные онтологически сущности, а квантовые состояния универсального носителя этих феноменов – хронотопса. Таким образом, хронотопс представляет собой форму существования как материи, так и психики.

Мы можем представить себе субстанцию как некую нелокальную и единую сущность, которая проявляется локально в сингулярных точках-моментах пространства-времени (нульмерный хронотопс). Эта модель пространства-времени аналогична понятиям абсолютного пространства и времени Ньютона, который считал их «сенсориумом Бога»: «...Не становится ли ясным из явлений, что есть бестелесное Существо, живое, разумное, всемогущее, которое в бесконечном пространстве, как бы в своем чувствилище, видит все вещи вблизи, прозревает их насквозь и понимает их вполне благодаря их непосредственной близости к нему?» [6, с. 280-281].

Но в отличие от непрерывного пространства и времени Ньютона, в нашей модели нелокальная и единая субстанция локализуется во множестве сингулярных точек-моментов, на базе которых и определяется сеть пространства-времени. Мы полагаем, что наше сознание имеет квантовую природу и работает как квантовый генератор мыследеятельности. Субъективное «Я» – это квантовый субъект, проявляющий себя в объективном физическом мире как нелинейный квантовый осциллятор, генерирующий

последовательность физических действий и комплементарных им внутренних ментальных состояний.

То, что мы называем объективной реальностью, является макроскопическим миром, представленным в нашем сознании субъективной моделью. Но макроскопический мир, по современным научным представлениям, – это лишь поверхностный слой реальности, под которым скрыт более фундаментальный квантовый мир. Аналогично и о нашей субъективной реальности, представленной в нашем сознательном опыте, мы можем сказать как о поверхностном слое, под которым скрыта более глубокая реальность подсознания. И здесь, на уровне квантового мира и подсознания, мы, по всей видимости, и имеем единство субъекта и объекта и единую темпоральную реальность, в которой нет еще разделения на субъективное и объективное время.

В работе «Число и время» было показано, что элементарный когнитивный процесс обладает темпоральной целостностью; там же для описания этого процесса была впервые предложена математическая модель кванта времени, сформулированная в терминах расслоенных пространств [4]. Квант времени представляет собой неделимую квантовую систему нелокально связанных трёх временных слоев. Таким образом, возможность синтетических умозаключений основана на субстанциальном единстве трёх временных циклов, относящихся к модусам прошлого, настоящего и будущего в целостном кванте времени и, соответственно, к модусам памяти, внимания и воображения в целостном представлении. Это позволяет предположить, что как сознание, так и время имеют квантовую природу, а квант времени входит в структуру нашего сознания как врожденная идея, которая представляет собой элементарную динамическую матрицу, на основе которой производится генезис и синтез понятий.

В этой модели каждой идее (слову, эйдосу, мыслеобразу) соответствует определенный фрейм сознания, а сами фреймы представлены во внутренних

хрональных слоях, которые заданы на базе линейного одномерного времени. Сознание в этой модели нелокально и сконцентрировано в трёх соседних слоях.

Структура фрейма и разбиение его на четыре внутренние фазы представлена в модели расслоённого времени. Особенностью этой модели является динамическое представление фрейма во внутреннем временном слое, в рамках которого фрейм осмыслен как непрерывное течение фазового времени, соответствующее непрерывному потоку сознания и, вместе с тем, как дискретная смена фаз во временном слое с характерным изменением фазы на величину $\Delta\varphi = \pm \frac{\pi}{2}$. И тогда процесс смены одной идеи другой идеей будет выглядеть как непрерывный процесс, имеющий волновую природу в сознании, при котором происходит постепенное вытеснение сознания из одного слоя в другой.

Таким образом, система трёх связанных хрональных слоев (квант времени) представляет собой модель элементарного сознания или систему трёх функционально связанных фреймов сознания, соответствующих трём модусам мышления в их темпоральной целостности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лейбниц Г. В. Монадология / Г. В. Лейбниц ; пер. с франц. Е. Н. Боброва // Сочинения в четырех томах : Т. 1 / Ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В. В. Соколов. – М. : Мысль, 1982. – С. 13–29. – Серия «Философское наследие» (Т. 84).
2. Лосский Н. О. Воспоминания. Жизнь и философский путь / Н. О. Лосский / Институт философии НАН Беларуси ; предисл. Б. Н. Лосский ; вступ. статья А. А. Лазаревич. – Минск : Право и экономика, 2012. – 278 с.
3. Спасков А. Н., Субстанциально-информационная модель квантового субъекта / А. Н. Спасков, А. О. Карасевич // Постнеклассический дискурс: пути развития философии и методологии науки : Материалы XIII Международных Пригожинских чтений (14 сентября 2016 г. – 26 января 2017 г. – 2 июня 2017 г., г. Одесса) / Одесск. нац. мед. ун-т и др. ; ред. кол. : докт. филос. наук В. Б. Ханжи (отв. ред.) и др. – Одесса : Печатный дом, 2017. – С. 222–232. – (Труды Одесского отделения Украинского синергетического общества).

4. Спасков А. Н. Число и время. Часть I. Элементарная идея числа и квант времени / А. Н. Спасков // *Философия науки*. – 2015. – № 4 (67). – С. 48–69.
5. Чалмерс Д. Сознательный ум: В поисках фундаментальной теории / Д. Чалмерс ; пер. с англ. В. В. Васильева. – М. : УРСС: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 512 с. – (Философия сознания).
6. Hall A. R. Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton. A Selection from the Portsmouth Collection in the University Library Cambridge / A. R. Hall, B. M. Hall. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1962. – 416 p.

СУСПІЛЬНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОМАТИЧНІ СКЛАДОВІ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

СТРАХ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПЕРЕД ЕПІДЕМІЄЮ COVID-19

УДК 316.6(477)

Бова Андрій Андрійович

кандидат соціологічних наук,

старший науковий співробітник,

начальник науково-дослідного відділу

Державного науково-дослідного інституту МВС України

Анотація. Дослідження сприйняття населенням України страху перед епідемією COVID-19 ґрунтується на результатах соціологічного опитування ($n = 1800$), що проведене Інститутом соціології НАН України з 19 вересня по 9 жовтня 2020 року. Три запитання (дихотомізована змінна та окремі бінарні альтернативи двох змінних) щодо занепокоєння проблемою епідемії коронавірусу та страху перед нею було включено до конфігураційно-частотного аналізу. У багатовимірній таблиці сполучення з восьми конфігурацій виявлено сім локальних взаємодій – два типи та п'ять антитипів.

Для узагальнення інформації сконструйовано адитивний індекс страху перед епідемією COVID-19 (альфа Кронбаха, розрахована на тетрагоричних коефіцієнтах кореляції, становила 0,77) та встановлено статистично-значущі зв'язки ($p < 0,001$) між його значеннями та соціально-демографічними категоріями: наявністю в респондента хронічних захворювань (індекс Коена $w = 0,132$); наявністю близьких, серед яких був хтось, хто захворів на коронавірус ($w = 0,121$); статтю опитаних ($w = 0,141$); належністю до певної вікової групи ($w = 0,126$); місцем проживання ($w = 0,155$); статусом економічної зайнятості ($w = 0,110$); локусом контролю ($w = 0,138$); різноманітними економічними проявами коронакризи. Соціологічний індекс взаємопов'язаний

із суб'єктивною оцінкою ризику захворіти на коронавірус ($w = 0,364$), а також із підтримуванням або відсутністю підтримування продовження обмежувальних заходів у країні ($w = 0,377$).

Ключові слова: індекс страху перед епідемією COVID-19, підтримування проти епідеміологічних заходів, соціологічне опитування, Україна.

UKRAINIAN POPULATION FEAR OF THE COVID-19 EPIDEMIC

Abstract. The study of the Ukrainian population's perception of fear of the COVID-19 epidemic is based on the results of the survey ($n = 1800$) conducted by the Institute of Sociology NAS of Ukraine from September 19 to October 9, 2020. Three questions (dichotomized variable and binary alternatives of two variables) regarding problem worrying and the fear of the coronavirus epidemic were included in the configuration-frequency analysis. In the multi-way contingency table from eight configurations, seven local relationships were revealed (two types and five antitypes).

To summarize the information, the COVID-19 epidemic fear index (Cronbach's alpha on tetrachoric correlations was 0,77) was constructed and a statistically significant relationship by Chi-square test ($p < 0,001$) between its scores and socio-demographic categories was established: some chronic medical conditions by respondents (Cohen's index $w = 0,132$); any relatives, among whom was someone who had a coronavirus disease ($w = 0,121$); gender of respondents ($w = 0,141$); belonging to an age group ($w = 0,126$); place of residence ($w = 0,155$); economic/employment position ($w = 0,110$); locus of control ($w = 0,138$); various economic manifestations of Corona crisis. Sociological index is interrelated to subjective assessment of the risk of coronavirus disease ($w = 0,364$), as well as with the support or lack of support for the continuation of restrictive measures in the country ($w = 0,377$).

Keywords: COVID-19 epidemic fear index, support of anti-epidemic measures, survey, Ukraine.

У 2020 році увесь світ стикнувся з новим викликом – пандемією гострого респіраторного захворювання COVID-19, спричиненого коронавірусом SARS-CoV-2. Для запобігання поширенню в Україні цієї інфекційної хвороби на всій території країни з 12 березня до 11 травня 2020 року було запроваджено жорсткий карантин. Унаслідок карантинних обмежень виникли серйозні соціальні та економічні проблеми. Економічні втрати держави від коронакризи мали вираження в падінні ВВП, послабленні ділової активності суб'єктів господарювання, зростанні рівня безробіття. Відбулося скорочення пасажирських перевезень громадським транспортом, порушення ланцюжків постачання продукції, змінилися правила роботи закладів сфери послуг тощо. Зменшення заробітної плати окремих категорій працівників під час локдауну слугували передумовами підвищення соціального невдоволення та песимізму населення. У результаті епідемії зазнали змін повсякденні практики, стався частковий розрив соціальних зв'язків.

Наративи, пов'язані протидією епідемії, заповнили медіапростір, на тривалий час стали політичним порядком денним. У населення сформувалося різне ставлення до епідемії COVID-19 та заходів держави із запобігання захворюваності у вигляді дотримання соціальної дистанції, маскового режиму, нових правил роботи закладів громадського харчування, обмеження пасажирських перевезень, готовності до вакцинації тощо (так звані «ковід-дисиденти» та «ковід-активісти»).

Одним із яскравих проявів панічних настроїв полягав у масових заворушеннях та зіткненнях із поліцією, що мали місце 19 – 20 лютого 2020 року в селищі міського типу Нові Санжари під час евакуації громадян України та громадян інших країн із китайського міста Ухань. Наприкінці 2020 та на початку 2021 року відбулися масові акції підприємців SAVEФОП, одна з вимог яких полягала в скасуванні заборон, пов'язаних із підприємницькою діяльністю в період карантинних обмежень. Отже, страхи як суто емоційні реакції індивідів можуть переходити в площину масової свідомості та суспільно-політичної активності.

У різних країнах наслідки епідемії COVID-19 стали предметом медико-біологічних та соціальних досліджень, спрямованих, зокрема, на вивчення проявів страху перед новою інфекційною хворобою та чинників, що його зумовлюють. Для вияву негативно забарвлених емоційних реакцій, які пов'язані з COVID-19, використовується традиційний інструментарій медичної (клінічної) психології, наприклад, опитувальник із генералізованого тривожного розладу (*General Anxiety Disorder-7, GAD-7*), опитувальник здоров'я пацієнтів (*Patient Health Questionnaire-2, PHQ-2/Patient Health Questionnaire-9, PHQ-9*), субшкала страху шкали депресії, тривоги та стресу (*Depression, Anxiety and Stress Scale, DASS-21*), різноманітні опитувальники щодо виявлення психологічного дистресу [15 с. 327, 12, с. 627], госпітальна шкала тривоги та депресії (*Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS*) [13], окремі запитання, а також низка нещодавно розроблених одно- та багатовимірних психометричних шкал.

Соціологічне опитування, проведене в США в березні 2020 року ($n = 10368$), містило одне запитання щодо страху перед COVID-19, шкалу депресії (*Center for Epidemiologic Studies Depression Scale, CES-D scale*) та опитувальник із генералізованого тривожного розладу (*GAD-7*). У результаті дослідження з'ясовано, що рівень страху населення пов'язаний із регіональною належністю, расою, належністю респондентів до іспаномовної категорії, сімейним статусом, місцем народження, а також зі значеннями за відповідними шкалами депресії та тривоги [10, с. 4].

У соціологічному опитуванні, яке проведене в Перу ($n = 3887$), респондентам було поставлено запитання про те, наскільки люди боялися COVID-19. Аналіз таблиць сполучень виявив зв'язок сприйняття страху перед COVID-19 зі статтю респондента, віковими групами, категорією респондентів, котрі мали або не мали певний ризик ускладнень через COVID-19 [9, с. 3].

У національному онлайн-опитуванні EPICOVID19 ($n = 207341$), яке проведене під егідою мультидисциплінарної робочої групи в Італії у квітні – червні 2020 року, респондентам було запропоновано відповісти на запитання

про побоювання щодо власного зараження коронавірусом та зараження членів сім'ї. Виявлено, що страх перед коронавірусом пов'язаний із належністю респондента до певної статі, вікової групи, а також із рівнем освіти, професією, самооцінкою здоров'я [7, с. 4–6]. В опитуванні італійських домогосподарств ($n = 3000$), яке проведене в жовтні 2020 року, респонденти відповіли на запитання щодо побоювання заразитися коронавірусом у різних ситуаціях (під час роботи, покупок чи подорожей, контактів із родичами або друзями). За результатами застосування регресійного аналізу на усереднений показник страху населення мали статистично значущий вплив такі предиктори, як стать, вік, розмір сім'ї, сімейний статус, рівень освіти, дохід, належність до категорії пенсіонерів, регіон мешкання опитаних [6, с. 19–20].

Колектив психологів розробив опитувальник для виміру страху перед коронавірусом (*Fear of the Coronavirus Questionnaire, FCQ*) [Mertens та ін., 2021], що складався з 8 тверджень, які відповідали різним компонентам страху, як-от суб'єктивним переживанням (занепокоєності), упередженості уваги й поведінці уникнення. У березні 2020 року серед мешканців Нідерландів було проведене онлайн-опитування ($n = 439$). Виявлено десять предикторів, які впливали на рівень страху перед коронавірусом, зокрема, занепокоєність своїм здоров'ям, регулярний пошук додаткової інформації про спалах коронавірусу в ЗМІ та соціальних мережах, нетерпимість до невизначеності, ризику захворіти на коронавірус для близьких [8, с. 3–6].

Шкала страху перед COVID-19 (*Fear of COVID-19 scale, FCV-19S*) [Ahorsu та ін., 2020] містить 7 тверджень, спрямованих на виявлення в індивідів порушення психологічної рівноваги та фізіологічних симптомів тривоги, страху та занепокоєння перед інфекційною хворобою, що, зокрема, мало вираження в потінні долонь, порушеннях сну, частішому серцебитті при думці щодо коронавірусу [14]. Початково вказана шкала у 2020 році була валідизована на вибірці 717 громадян Ірану та надалі включена в дослідження, які проходили в США, Мексиці, Перу, Бразилії, Італії, Іспанії, Російській Федерації, Білорусі, Туреччині, Індії, Пакистані, Бангладеші, Малайзії та інших країнах світу.

Шкала нав'язливих станів щодо COVID-19 (*Obsession with COVID-19 Scale, OCS*) [Lee, 2020] містить 4 пункти. Перевірка її властивостей ґрунтувалася на даних двох онлайн-опитувань, проведених у США в березні 2020 року, серед осіб, котрі відчували занепокоєння щодо коронавірусу ($n = 775$) та осіб, котрі не мали такої тривоги ($n = 398$). Вказана шкала фіксує самооцінку респондентом частоти власних тривожних думок, пов'язаних із коронавірусом, протягом минулих двох тижнів [11]. Своєю чергою шкала тривоги щодо коронавірусу (*Coronavirus Anxiety Scale, CAS*) [Lee та ін., 2020] включає 5 пунктів, які фіксували фізіологічні прояви симптомів (запаморочення або слабкість, проблеми з засипанням або сном, загальмованість, втрата інтересу до їжі, нудота) протягом минулих двох тижнів, спричинених тривогою, думками про COVID-19 [2]. Шкала для виміру коронафобії була вперше апробована на вибірці в США у 2020 році ($n = 398$) і надалі відтворена в інших дослідженнях, зокрема, проведених у Бангладеші, Туреччині, Перу, Мексиці, Бразилії, на Кубі, у Саудівській Аравії, Кореї, Польщі.

Шкала стресу перед коронавірусом (*Coronavirus Stress Scale, CSS*) [Taylor та ін., 2020] включає 36 пунктів, що відповідають п'яти рівням тривожності, пов'язаної з COVID-19: небезпеці COVID-19 та побоювань зараження (12 пунктів); страху перед економічними наслідками епідемії (6 пунктів); ксенофобії (6 пунктів); симптомам травматичного стресу щодо COVID-19 (6 пунктів); нав'язливій перевірці та прагненню до впевненості (6 пунктів). Зазначена шкала пройшла валідацію на репрезентативних вибірках у Канаді ($n = 3479$) та США ($n = 3375$) [5].

Індекс перитравматичного дистресу COVID-19 (*COVID-19 Peritraumatic Distress Index, CPDI*) [Qiu та ін., 2020] вимірює частоту тривоги, депресії, специфічних фобій, когнітивних змін, уникнення та компульсивної поведінки, фізичних симптомів, втрату соціального функціонування. Для апробації інструментарію використано дані онлайн опитування ($n = 52730$), яке проходило в Китаї в січні – лютому 2020 року. Значення вказаного індексу

були пов'язані зі статтю, віком, освітою, професією респондентів та регіоном їхнього проживання [1, с. 1–2].

Шкала тривоги перед пандемією коронавірусу (*Coronavirus Pandemic Anxiety Scale, CPAS-11*) [Bernardo та ін., 2020] містить оцінку низки тверджень щодо соматичних та несоматичних симптомів тривожності, з якими індивід стикався за останні два тижні. Перевірка методики відбувалася на філіппінській вибірці ($n = 925$) [3].

Шкала пандемічної тривоги (*Pandemic Anxiety Scale, PAS*) [McElroy та ін., 2020] містить 7 пунктів, охоплюючи дві форми тривожності, пов'язаної з пандемією: тривогу через хворобу (наприклад, зараження вірусом, передача вірусу) (4 пункти) та тривогу через наслідки (наприклад, вплив на економічні перспективи) (3 пункти). Вказана шкала була включена до британського лонгітюдного дослідження, що проходило протягом березня – квітня 2020 року. Респондентами онлайн-опитування виступали 4793 батьків та 698 підлітків. Виявлено, що самооцінка доходів пов'язана з двома формами тривоги, у той час як фізичне нездоров'я зумовлює тривогу через хворобу, а не страх наслідків. Як зазначають дослідники, ці закономірності, ймовірно, є результатом нерівномірного розподілу фізичних та економічних ризиків серед населення [4].

Узагальнюючи результати деяких іноземних соціологічних та психологічних досліджень, треба зазначити, що страх перед коронавірусом більшою мірою притаманний респондентам-жінкам, літнім людям, особам, котрі мають хронічні захворювання, уразливим категоріям населення.

Метою цієї статті є виявлення рівня страху населення України перед епідемією COVID-19, відмінностей його сприйняття в різних соціально-демографічних категоріях, а також взаємозв'язку з підтриманням обмежувальних протиепідемічних заходів, що встановлюються органами влади. Емпіричною базою дослідження виступали результати соціологічного опитування Інституту соціології НАН України «Українське суспільство», яке проходило з 19 вересня по 9 жовтня 2020 року методом роздаткового анкетування. Вибірка (1800 респондентів) репрезентувала доросле населення

(віком 18 років і старше) України за статтю, віком, типом поселення та поділом країни на адміністративно-територіальні одиниці (області), крім територій, які тимчасово не контролюються владою України. Статистична похибка вибірки не перевищувала 2,3%.

Обробка емпіричних даних включала проведення конфігураційно-частотного аналізу, конструювання евристичного соціологічного індексу, аналіз взаємозв'язку та відсоткових розподілів у таблицях сполучення.

Для вимірювання сприйняття населенням України страху перед епідемією COVID-19 було використано відповіді респондентів на три запитання анкети, а саме:

запитання *«Скажіть, будь ласка, наскільки Вас хвилює проблема епідемії коронавірусу?»* з перетвореною шкалою, де код 1 присвоєно альтернативам *«дуже хвилює»* або *«скоріше хвилює»*, а код 0 – альтернативам *«скоріше не хвилює»*, *«зовсім не хвилює»* або *«важко сказати»*;

запитання-меню *«Які проблеми в даний час хвилюють особисто Вас найбільше?»* зі множинними варіантами відповідей, що включало альтернативу *«пандемія коронавірусу (COVID-19)»* з кодом 1 (*«так»*) у випадку її вибору та 0 (*«ні»*) – в іншому випадку;

запитання-меню *«Як Ви вважаєте, чого люди зараз бояться найбільше?»* зі множинними варіантами відповідей, яке містило альтернативу *«пандемії коронавірусу (COVID-19)»* з кодом 1 (*«так»*) у випадку її вибору та 0 (*«ні»*) – в іншому випадку.

У таблиці 1 представлено розподіли відповідей респондентів одночасно на три запитання анкети, а також результати конфігураційно-частотного аналізу, що виявляє локальні закономірності (типи та антитипи). Якщо емпірична частота в комірці таблиці сполучення є більшою за очікувану, певна конфігурація становить тип, якщо навпаки – антитип. Визначення статистично-значущої різниці між емпіричною й теоретичною частотою відбувалося на підставі значення стандартизованого залишку (z-критерій), яке є більшим за

критичне значення, для рівня статистичної значущості ($\alpha = 0,05$) з урахуванням поправки Бонферроні ($\alpha^* = 0,0063$).

Треба констатувати наявність між змінними статистично значущої взаємодії: $\chi^2(4, n = 1797) = 644,5, p < 0,001$. У багатовимірній таблиці контингенції серед восьми конфігурацій виявлено два типи, що мають з огляду на значення z-статистики найбільший розмір статистичного ефекту, та п'ять антитипів.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо страху перед COVID-19 та результати конфігураційно-частотного аналізу

<i>Запитання та альтернативи</i>			<i>Статистики</i>				<i>Тип (Т) або антитип (А)</i>
<i>Скажіть, будь ласка, наскільки Вас хвилює проблема епідемії коронавірусу?</i>	<i>Які проблеми в даний час хвилюють особисто Вас найбільше? Пандемія коронавірусу (COVID-19)</i>	<i>Як Ви вважаєте, чого люди зараз бояться найбільше? Пандемії коронавірусу (COVID-19)</i>	<i>Емпіричні частоти</i>	<i>Очікувані частоти</i>	<i>Стандартизовані залишки</i>	<i>p-значення</i>	
не хвилює/ важко сказати	ні	ні	333	161,5	13,5	$p < 0,00001$	Т
не хвилює/ важко сказати	ні	так	74	125,9	-4,6	$p < 0,00001$	А
не хвилює/ важко сказати	так	ні	46	119,5	-6,7	$p < 0,00001$	А
не хвилює/ важко сказати	так	так	47	93,1	-4,8	$p < 0,00001$	А
хвилює	ні	ні	448	419,0	1,4	$p = 0,0786$	
хвилює	ні	так	178	326,5	-8,2	$p < 0,00001$	А
хвилює	так	ні	183	309,9	-7,2	$p < 0,00001$	А
хвилює	так	так	488	241,5	15,9	$p < 0,00001$	Т

Наявність закономірностей у виборі респондентами певних альтернатив може слугувати підставою для складання соціологічного індексу. Індекс страху перед епідемією COVID-19 розраховувався як проста сума виборів респондентами альтернатив трьох запитань (кумулятивна шкала). Адитивний індекс містить чотири значення та вимірюється від 0 (респондент не вибрав жодної з трьох альтернатив щодо занепокоєння та страху) до 3 (респондент обрав відразу три відповідні альтернативи). Відсотковий розподіл за індексом такий: 0 балів – 18,5%, 1 бал – 31,6%, 2 бали – 22,7%, 3 бали – 27,2% ($n = 1797$). Показник узгодженості пунктів шкали α Кронбаха, який розрахований на тетракоричних коефіцієнтах кореляції, становить 0,77, що є прийнятним для емпіричних досліджень, спрямованих на пошук закономірностей.

Заразом необхідно визнати певну штучність побудови цього індексу, адже ми використовували не спеціалізований інструментарій (шкали, що мають надійні психометричні характеристики), а запитання, які знаходилися в різних розділах соціологічної анкети. Отже, вибір тих чи тих альтернатив міг бути обумовлений уважністю респондента. Попри вказані недоліки, вказаний індекс охоплює як індивідуальні (занепокоєність респондента проблемою коронавірусу), так і соціальні (оцінка респондентом страху перед пандемією COVID-19, котрі відчувають інші люди) аспекти певної психологічної реакції.

Чинниками страху перед COVID-19 можуть виступати різноманітні особливості респондентів, зокрема, стан їхнього здоров'я, психологічні установки, соціально-демографічні характеристики, соціальний статус та сфера зайнятості тощо. Для виявлення взаємозв'язку між градаціями індексу та соціальними категоріями в таблицях сполучення використано критерій незалежності χ^2 та індекс w Коена (де значення близько 0,1 свідчить про малий розмір статистичного ефекту, близько 0,3 – середній, 0,5 – великий розмір статистичного ефекту), коефіцієнт рангової кореляції τ_c Кендалла (де значення $|\tau_c|$ близько 0,07 демонструє слабку асоціацію, $|\tau_c|$ близько 0,21 – середню, $|\tau_c|$ близько 0,35 – сильну асоціацію між ознаками).

Як видно з таблиці 2, індекс страху перед епідемією COVID-19 взаємопов'язаний із наявністю хронічних захворювань у респондентів, суб'єктивною оцінкою ризику захворіти на вказану інфекційну хворобу, а також наявністю в опитаних знайомих із цією хворобою.

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів за індексом страху перед епідемією COVID-19 залежно від наявності хронічних захворювань та ризику захворіти на коронавірус та (%)

Належність до категорії	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				n
	0	1	2	3	
Наявність хронічних захворювань					
1. Ні, не маю	21,3	32,9	21,2	24,6	1116
2. Так, одне	15,6	28,5	27,2	28,7	404
3. Так, декілька	11,3	30,9	22,2	35,6	275
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (6, n = 1795) = 31,5, p < 0,001; w = 0,132; \tau_c = 0,100, p < 0,001.$				
Суб'єктивна оцінка ризику захворіти на коронавірус					
Зменшився	36,6	36,6	15,5	11,3	71
Збільшився	6,3	30,4	27,3	36,0	917
Не змінився	32,7	34,4	18,1	14,8	535
Важко сказати	27,0	28,8	18,2	25,9	274
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (9, n = 1797) = 238,6, p < 0,001; w = 0,364.$				
Наявність близьких, родичів, сусідів чи знайомих серед яких був хтось, хто захворів на коронавірус					
Так	12,1	30,9	25,6	31,4	488
Ні	20,9	32,6	20,9	25,6	1178
Важко сказати	21,5	25,4	27,7	25,4	130
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (6, n = 1796) = 26,4, p < 0,001; w = 0,121.$				

Вищий рівень страху перед епідемією коронавірусу відповідає більшому суб'єктивному ризику захворіти на коронавірус. Своєю чергою наявність у респондента хронічних захворювань призводить до більшого занепокоєння проблемами епідемії COVID-19 (таблиця 2).

Характерно також, що респонденти, котрі мали серед близьких, родичів, сусідів чи знайомих тих, хто захворів на коронавірус, частіше обирали одночасно три альтернативи відповідних запитань (31,4%), ніж ті, які не мали таких знайомих (25,6%) або ті, кому було важко відповісти (25,4%) (таблиця 2).

Тимчасові обмеження, пов'язані із протидією епідемії COVID-19, введені на державному та місцевому рівнях, ускладнили доступ значної частини населення до медичних послуг. Серед категорії осіб, які зазначили, що за останні 12 місяців у їхньому житті медичне обслуговування «суттєво погіршилося» (загальний обсяг групи, від якої надалі розраховувався відсоток, – $n = 360$), три бали за індексом страху перед епідемією COVID-19 набрали 32,2% респондентів, «трохи погіршилося» ($n = 452$) – 27,% опитаних.

Респондентам ставилося запитання «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?» з варіантами відповіді від «1 – здебільшого від зовнішніх обставин» до «5 – здебільшого від мене». Чим більшою мірою індивіди вважали, що їхнє життя залежить насамперед від них самих (інтернальний локус контролю), а не від зовнішніх обставин, тим менше вони боялися епідемії COVID-19 ($\chi^2(12, n = 1797) = 34,0, p = 0,001; w = 0,138; \tau_c = -0,093, p < 0,001$). Так, зокрема, серед категорії респондентів, які вважали, що їхнє життя залежить здебільшого від зовнішніх обставин ($n = 236$), найвищий бал за індексом набрало 28,4%, а серед категорії тих, які вважають, що здебільшого від власних зусиль ($n = 229$), – 18,8% опитаних.

Між статтю респондента, належністю до певної вікової категорії, місцем проживання та страхом перед епідемією COVID-19 існують статистичні зв'язки, які мають малий розмір статистичного ефекту (таблиця 3). Більшою мірою відчували хвилювання та страх особи жіночої статі, представники старших вікових груп, мешканці міст, а меншою мірою – респонденти-чоловіки, опитані, котрі належали до молодших вікових категорій, проживають у селі.

**Розподіл відповідей респондентів за індексом страху перед епідемією COVID-19
залежно від соціально-демографічних ознак (%)**

Належність до категорії	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				n
	0	1	2	3	
	Стать				
1. Чоловіча	23,6	33,3	20,4	22,8	815
2. Жіноча	14,4	30,2	24,6	30,8	982
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (3, n = 1797) = 35,5, p < 0,001; w = 0,141; \tau_c = 0,151, p < 0,001.$				
	Вікові групи				
1. 18–29 років	20,0	33,2	21,2	25,5	325
2. 30–55 років	21,9	32,3	21,9	24,0	864
3. 56 і більше років	13,0	29,8	24,7	32,6	608
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (6, n = 1797) = 28,4, p < 0,001; w = 0,126; \tau_c = 0,090, p < 0,001.$				
	Місце проживання				
1. Київ	12,7	32,1	22,4	32,8	134
2. Місто з населенням понад 250 тис. осіб	19,0	23,7	23,5	33,8	473
3. Невелике місто	18,8	30,3	23,3	27,6	584
4. Село	19,1	38,9	21,6	20,3	606
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (9, n = 1797) = 43,1, p < 0,001; w = 0,155; \tau_c = -0,093, p < 0,001.$				

Представники деяких соціальних категорій, котрі вирізнялися певним типом зайнятості, обрали відразу три альтернативи запитань щодо страху перед епідемією COVID-19, зокрема, спеціалісти технічного профілю (з вищою або середньою спеціальною освітою) ($n = 111$) (39,6%); спеціалісти в галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання (з вищою або середньою спеціальною освітою) ($n = 157$) (34,4%); учні, студенти, курсанти, аспіранти тощо ($n = 63$) (31,7%); непрацюючі пенсіонери ($n = 435$) (33,3%); домогосподарки ($n = 87$) (27,6%). Менше боялися епідемії COVID-19 в країні такі професійні категорії: особи, котрі займалися дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом ($n = 66$) (лише 15,2% респондентів дістали найвищий бал за індексом); службовці з-поміж допоміжного персоналу ($n = 77$) (20,8%); кваліфіковані робітники ($n = 248$) (23,8%); різнороби, підсобні робітники ($n = 99$) (17,2%); працівники сільгоспідприємств ($n = 29$) (10,3%).

У результаті аналізу виявлено, що особи, котрі розташовували себе вище на сходинках своєрідної соціальної «драбинки» (графічна шкала включала діапазон від 1 до 7, де найнижчі щаблі відповідали – тим, хто мав найнижче становище, а найвищі щаблі – тим, хто мав найвище становище в суспільстві) схильні менше боятися епідемії COVID-19 ($\tau_c = -0,067$, $p < 0,001$, $n = 1795$).

Працівники, які зайняті в різних галузях економіки, неоднаково ставляться до проблеми епідемії COVID-19 (таблиця 4). З огляду на частку осіб, що обрали відразу три альтернативи відповідних запитань, меншою мірою занепокоєння поширенням коронавірусної хвороби демонстрували працівники сільського, лісового та рибного господарства; професійної й технічної діяльності, державного управління; оборони; особи, зайняті в умовах домашнього домогосподарства. Більш низький рівень страху перед епідемією зазначених категорій респондентів може бути пояснений, зокрема, меншою кількістю контактів унаслідок специфіки зайнятості, невеликим або обмеженим колом осіб, з якими працівники спілкуються у робочих справах, можливість дистанційної роботи.

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів за індексом страху перед епідемією COVID-19 залежно від галузі економіки, до якої належало підприємство/організація, де працювали респонденти (%)

Належність до категорії	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				n
	0	1	2	3	
Сільське, лісове та рибне господарство	17,8	39,3	29,3	13,6	191
Промисловість	18,6	32,8	21,4	27,2	290
Будівництво	22,5	30,5	19,9	27,2	151
Оптова та роздрібна торгівля	18,6	36,7	21,1	23,6	199
Ремонт автотранспортних засобів	35,3	11,8	26,5	26,5	34
Транспорт і складське господарство	21,3	27,5	22,5	28,8	80
Поштова та кур'єрська діяльність	13,6	18,2	22,7	45,5	22

Належність до категорії	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				
Тимчасове розміщування (готелі, хостели тощо) та організація харчування (ресторани, кафе, постачання готових страв тощо)	10,8	32,4	21,6	35,1	37
Телекомунікації та інформація (видавнича діяльність, інформаційні агентства, теле- і радіомовлення, виробництво фільмів,	5,6	38,9	27,8	27,8	18
Комп'ютерне програмування, консультування тощо (ІТ-сфера)	22,7	36,4	9,1	31,8	22
Фінансова та страхова діяльність	22,7	22,7	27,3	27,3	22
Операції з нерухомим майном	33,3	33,3	16,7	16,7	6
Професійна і технічна діяльність (у сферах права, бухгалтерського обліку, архітектури, інжинірингу, реклами тощо)	21,2	36,4	27,3	15,2	33
Наукова діяльність	18,2	27,3	36,4	18,2	11
Адміністративне та допоміжне обслуговування (прокат автомобілів і товарів, турагенства, охоронні служби, обслуговування	18,8	34,4	15,6	31,3	32
Державне управління, обов'язкове соціальне страхування	17,5	32,5	27,5	22,5	40
Оборона (збройні сили)	25,9	29,6	25,9	18,5	27
Освіта	11,9	27,9	20,9	39,3	201
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11,5	38,5	20,8	29,2	96
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	25,0	21,9	15,6	37,5	32
Діяльність домашніх господарств як роботодавців для домашньої прислуги (надання роботи для нянь, прибиральниць, кухарів,	34,5	10,3	34,5	20,7	29
Інший вид економічної діяльності	24,6	31,9	21,7	21,7	69
<i>Міри зв'язку *</i>	$\chi^2 (63, n = 1642) = 92,9, p = 0,008; w = 0,238.$				

* У 17 (19,3%) комірках таблиці 4 очікувана частота становить менш ніж 5.

Своєю чергою більшою мірою боялися епідемії COVID-19 працівники, котрі задіяні в поштовій та кур'єрській діяльності; тимчасовому розміщуванні та організації харчування; мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку; освіті. Ці страхи можуть бути пов'язані як із ризиками, що потенційно несе професійна діяльність, так і з економічними втратами від епідемії (припинення бізнесу, скорочення персоналу, додаткове навантаження тощо).

Виявлено відмінності за рівнем страху перед епідемією COVID-19 залежно від особливостей статусу економічної зайнятості осіб, які взяли участь у соціологічному опитуванні ($\chi^2(3, n = 907) = 10,9, p = 0,012; w = 0,110; \tau_c = -0,102, p = 0,001$). Так, серед респондентів, котрі працюють за письмовим трудовим договором/контрактом (кодувалися цифрою «1») (загальна чисельність групи, від якої розраховано відсоток, – $n = 685$), обрали відразу три альтернативи запитань щодо страху перед епідемією COVID-19 27,3%, а серед опитаних, які працюють за усною домовленістю (кодувалися цифрою «2») ($n = 222$), – лише 20,3% опитаних осіб.

Респондентам було поставлене запитання-меню «З якими проявами економічної кризи в Україні в результаті карантину зіткнулися Ви особисто або члени Вашої сім'ї?» із множинними варіантами відповіді, де вибір альтернативи кодувався цифрою «1» («так»), а відсутність – «0» («ні»). Виявилось, що належність до економічно уразливих у категорій населення збільшує інтенсивність страху перед епідемією COVID-19 (таблиця 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів за індексом страху перед епідемією COVID-19 залежно від проявів економічної кризи, з якими зіткнулося населення України (%)

Належність до категорії	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				n
	0	1	2	3	
	Труднощі з отриманням необхідного лікування і придбанням ліків				
1. Ні	21,7	31,0	21,8	25,5	1344
2. Так	9,4	33,5	24,9	32,1	445
Міри зв'язку	$\chi^2(3, n = 1789) = 34,3, p < 0,001; w = 0,138; \tau_c = 0,110, p < 0,001.$				
	Обмеження покупок одягу, взуття, інших речей				
1. Ні	19,9	33,6	23,0	23,4	1195
2. Так	16,0	27,6	21,7	34,7	594
Міри зв'язку	$\chi^2(3, n = 1789) = 26,6, p < 0,001; w = 0,122; \tau_c = 0,115, p < 0,001.$				
	Скорочення споживання продуктів харчування				
1. Ні	19,3	33,6	23,0	24,1	1307
2. Так	16,8	26,3	21,4	35,5	482
Міри зв'язку	$\chi^2(3, n = 1789) = 24,2, p < 0,001; w = 0,116; \tau_c = 0,096, p < 0,001.$				
	Труднощі з оплатою комунальних послуг через постійне				

Належність до	Значення індексу страху перед епідемією COVID-19				
	<i>зменшення сімейного бюджету</i>				
1. Ні	19,3	32,7	22,9	25,1	1277
2. Так	17,0	28,9	21,9	32,2	512
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (3, n = 1789) = 9,6, p = 0,022; w = 0,07; \tau_c = 0,065, p = 0,007.$				

Анкета соціологічного опитування містила запитання щодо зусиль української влади по боротьбі з епідемією коронавірусу. З таблиці 6 видно, що особи, які виказали відсутність страху, більшою мірою негативно оцінюють дії влади в подоланні проблеми епідемії (28,8% опитаних). Серед цієї категорії суттєво менше тих, хто вважає, що «влада щось робить, але цього недостатньо» (31,5%) і більше тих, хто ухилився від відповіді (20,4%) або має власну точку зору на зазначене запитання (20,4%).

Натомість категорія респондентів, котра боїться поширення коронавірусу на території країни, у порівнянні з іншими категоріями, виокремленими за рівнем страху, більшою мірою вважає, що «влада щось робить, але цього недостатньо» (60,5%).

Таблиця 6

Розподіл оцінок респондентами зусиль української влади по боротьбі з поширенням епідемії коронавірусу на території України залежно від значень індексу страху перед епідемією COVID-19 (%)

Значення індексу страху перед епідемією COVID-19	Влада робить все, що може	Влада щось робить, але цього недостатньо	Влада нічого не робить для цього	Варіант респондента	Важко сказати	<i>n</i>
0	12,9	31,5	28,8	6,3	20,4	333
1	11,3	54,1	21,7	1,6	11,3	567
2	14,0	53,9	21,1	0,2	10,8	408
3	13,1	60,5	19,1	0,8	6,6	488
Усього	12,7	51,6	22,2	1,9	11,6	1796
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2 (12, n = 1796) = 120,6, p < 0,001; w = 0,259.$					

Респондентам було запропоновано погодитись із певними твердженням щодо продовження карантину, його послаблення чи припинення. Виявилося, що сприйняття страху перед епідемією COVID-19 має середній статистичний ефект зв'язку із можливою політикою держави: категорії осіб, які менше боялися епідемії, більшою мірою виступали за припинення карантину (таблиця 7). Натомість опитані, котрі набрали максимальні бали за відповідним індексом, виступали або за суттєве пом'якшення карантину зі збереженням обмежувальних заходів, або за продовження обмежувальних заходів.

Таблиця 7

Розподіл відповідей респондентів щодо карантинних обмежень залежно від значень індексу страху перед епідемією COVID-19 (%)

Значення індексу страху перед епідемією COVID-19	Карантин та суворі обмежувальні заходи потрібно продовжити і надалі	Карантин потрібно суттєво пом'якшити, але деякі обмежувальні заходи продовжити і надалі	Карантин та суворі обмежувальні заходи потрібно вже закінчити	Важко сказати	<i>n</i>
0	4,8	29,7	48,9	16,5	333
1	18,0	46,1	23,8	12,1	568
2	28,7	42,6	15,9	12,7	408
3	31,6	46,9	8,2	13,3	488
Усього	21,6	42,5	22,4	13,4	1797
<i>Міри зв'язку</i>	$\chi^2(9, n = 1797) = 255,3, p < 0,001; w = 0,377.$				

Отже, побудований соціологічний індекс страху перед епідемією COVID-19 співвідноситься з проблемами, які мають суспільно-політичний характер.

Висновки.

Інструментарій для визначення рівня страху, пов'язаного з COVID-19, вирізняється великою різноманітністю: окремі запитання, спеціалізовані діагностичні опитувальники психологічного дистресу та тривоги, нові психометричні шкали, які можуть використовуватися як під час скринінгу, так і в масових соціологічних опитуваннях.

Для вивчення сприйняття населенням України страху перед епідемією COVID-19 використано відповіді респондентів на три запитання анкети. За

результатами конфігураційно-частотного аналізу виявлено локальні закономірності, зокрема, два типи, що включають непропорційно велику кількість спостережень, – респондентів, які обрали відразу три альтернативи щодо занепокоєння та страху, та, відповідно, не обрали жодної із зазначених альтернатив.

За допомогою спеціально розробленого індексу вдалося окреслити відмінності в сприйнятті страху перед невидимою загрозою в різних соціально-демографічних групах. Виявилось, зокрема, що підвищують рівень страху населення перед епідемією COVID-19 суб'єктивна оцінка збільшення ризику захворіти на коронавірус, належність до жіночої статі, а також більш старших вікових категорій. Індивіди, які стикнулися з проявами економічної кризи, або чий близькі або знайомі захворіли на коронавірус, більшою мірою схильні вказувати на свою занепокоєність розповсюдженням хвороби. Своєю чергою зменшує страх перед епідемією відсутність хронічних захворювань, покладання на власні сили (інтернальний локус контролю), більша суб'єктивна оцінка свого становища в суспільстві.

Рівень страху населення перед епідемією COVID-19 взаємопов'язаний із оцінкою зусиль української влади по боротьбі з епідемією коронавірусу та позицією щодо продовження або послаблення обмежувальних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations / J. Qiu et al. *General Psychiatry*. 2020. Vol. 33, no. 2. e100213. URL: <https://doi.org/10.1136/gpsych-2020-100213> (date of access: 05.05.2021).
2. Clinically significant fear and anxiety of COVID-19: A psychometric examination of the Coronavirus Anxiety Scale / S. A. Lee et al. *Psychiatry Research*. 2020. Vol. 290. P. 113112. URL: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113112> (date of access: 26.12.2020).
3. Coronavirus Pandemic Anxiety Scale (CPAS-11): development and initial validation / A. B. I. Bernardo et al. *Current Psychology*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01193-2> (date of access: 05.05.2021).

4. Demographic and health factors associated with pandemic anxiety in the context of COVID-19 / E. McElroy et al. *British Journal of Health Psychology*. 2020. Vol. 25, no. 4. P. 934–944. URL: <https://doi.org/10.1111/bjhp.12470> (date of access: 05.05.2021).
5. Development and initial validation of the COVID Stress Scales / S. Taylor et al. *Journal of Anxiety Disorders*. 2020. Vol. 72. P. 102232. URL: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102232> (date of access: 26.12.2020).
6. Fear of COVID-19 Contagion and Consumption: Evidence from a Survey of Italian Households. *CSEF Working Papers*, Centre for Studies in Economics and Finance (CSEF), University of Naples, Italy / G. Immordino et al. 2021, no. 601. January. 31 p. URL: <http://www.csef.it/WP/wp601.pdf> (date of access: 05.05.2021).
7. Fear of COVID-19 for Individuals and Family Members: Indications from the National Cross-Sectional Study of the EPICOV19 Web-Based Survey / L. Cori et al. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18, no. 6. P. 3248. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph18063248> (date of access: 05.05.2021).
8. Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020 / G. Mertens et al. *Journal of Anxiety Disorders*. 2020. Vol. 74. P. 102258. URL: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102258> (date of access: 05.05.2021).
9. Fear Perception of the COVID-19 Pandemic in Peru / C. R. Mejia et al. *Electronic Journal of General Medicine*. 2021. Vol. 18, no. 3. em285. URL: <https://doi.org/10.29333/ejgm/9764> (date of access: 05.05.2021).
10. Fitzpatrick K. M., Harris C., Drawve G. Fear of COVID-19 and the mental health consequences in America. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2020. Vol. 12, s1. P. S17–S21. URL: <https://doi.org/10.1037/tra0000924> (date of access: 26.12.2020).
11. Lee S. A. How much «Thinking» about COVID-19 is clinically dysfunctional? *Brain, Behavior, and Immunity*. 2020. Vol. 87. P. 97–98. URL: <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.067> (date of access: 26.12.2020).
12. Psychische Belastungen, Resilienz, Risiko- und protektive Faktoren während der SARS-CoV-2-Pandemie. Systematische Literaturanalyse und Studienergebnisse aus dem deutschen COSMO-Panel / D. Gilan und andere. *Deutsches Ärzteblatt International*. 2020. Jg. 117. Heft 38. 18. September. S. 626–632. URL: <https://doi.org/10.3238/arztebl.2020.0625> (Zugriff am 05.05.2021).
13. Psychological and social impact of COVID-19 in Pakistan: Need for Gender Responsive Policies / F. Rabbani et al. *medRxiv preprint*. 2020. November 01. 37 p. URL: <https://doi.org/10.1101/2020.10.28.20221069> (date of access: 05.05.2021).

14. The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation / D. K. Ahorsu et al.
International Journal of Mental Health and Addiction. 2020. URL:
<https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8> (date of access: 26.12.2020).
15. Veränderung der psychischen Belastung in der COVID-19-Pandemie in Deutschland: Ängste, individuelles Verhalten und die Relevanz von Information sowie Vertrauen in Behörden / E.-M. Skoda und andere. *Bundesgesundheitsblatt – Gesundheitsforschung – Gesundheitsschutz*. 2021. Vol. 64, no. 3. S. 322–333. URL: <https://doi.org/10.1007/s00103-021-03278-0> (Zugriff am 05.05.2021).

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОРЯКІВ

УДК 159.944.4.018.4:656.6-051

Волкова Олена Олегівна

*аспірант кафедри диференціальної і
спеціальної психології*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Анотація. Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі стресу та діагностування негативних станів серед моряків в умовах надзвичайності та ризику. Професія моряка стає все популярнішою у нашому регіоні. Категорія людей, що обрали цей фах, працює в екстремальних умовах з постійною загрозою для їх здоров'я та життя. Знаходячись у відриві від звичайного середовища, потерпають від різноманітних обмежень, що може провокувати розвиток, прояв психічних розладів та соматичних захворювань. При розгляданні кандидатів, а також перед кожним рейсом, доцільне діагностування кандидатів з метою уникнення негативних наслідків. Дана проблема мало вивчена і вимагає подальших досліджень. Питання щодо більш ретельного вивчення існуючих підходів та поліпшення методів боротьби зі стресом у моряків, можливо віднести до достатньо актуальної проблеми сучасної України.

У даній роботі представлено аналіз проблеми стресу, надання психологічної, медичної допомоги морякам та доцільність застосування комплексної допомоги після сильних стресів та психологічних травм. Основний зміст дослідження становить теоретичний аналіз сучасних підходів до подолання стресу в професійній діяльності моряків. Такий погляд буде цікавий фахівцям в області патопсихології, медицини та соціології. У статті наведено аналіз поглядів таких дослідників як З.Фрейд, Д. Елькін, А. Маслоу, Е. Фрайденберг, Н. Родіна, С. Фолкман, М. Вигдорчик, С. Менцос. У даній статті зроблена спроба розкрити основні причини виникнення стресу та подолання

наслідків стресу. До психічних захворювань, які можуть бути наслідком тривалої дії стресорів належать психози, психічні і невротичні розлади та інше. Автор приходить до висновку, що для виявлення негативних станів у моряків, обґрунтовано застосування як самостійних видів психологічної допомоги, так і комплексного їх поєднання. Все це буде сприяти нейтралізації травматичного матеріалу, повній переробці, подальшому усуненню віддалених наслідків стресогенних впливів у моряків, їх адаптації до суспільного життя та відновлення психічного здоров'я.

Ключові слова: стрес, дезадаптація, психічне здоров'я, депресія, психічні захворювання.

THEORETICAL ANALYSIS OF MODERN APPROACHES TO OVERCOMING STRESS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SEAFARERS

Abstract. The relevance of the study is that the profession of seafarer is becoming increasingly popular in our region. The category of people who have chosen this profession works in extreme conditions with a constant threat to their health and life. Being in isolation from the normal environment, they suffer from various limitations, which can provoke the development and manifestation of mental disorders. When considering candidates, as well as before each flight, it is advisable to diagnose the candidates in order to avoid negative consequences. Sailors are constantly under the influence of stress factors, such as: risk of collision with pirates, insufficient communication with relatives, conditions of isolated space of the ship, special conditions of loading on human analyzers, including noise level, natural and artificial lighting, electromagnetic radiation, vibration, industrial pollution etc. It is also possible to mention that stress is the threat of an accident, trauma during a storm, typhoon, change of time zones, relative social isolation within the crew, which has its own characteristics, depending on nationality and traditional teams, information voice, frustration of low physical needs, hypodynamia, special living conditions and other. Most of the above factors negatively affect the mental state of a person at sea.

As a result of prolonged exposure to stressors, to which the body has adapted, a person gradually depletes the reserves of adaptive energy, and this leads to mental strain, which is the trigger for the development of various mental and somatic diseases. Such scientists as K. Jaspers, P. Binet, E. Bleuler, D. Elkin, S. Korsakov and others dealt with issues related to the study of mental structure. The structure of the psyche, as described in the work "I and It" by Z. Freud, was the basis. Modern research in this direction was conducted by such scientists as N. Rodina, M. Vygdorchyk and others. Testing as a diagnostic method allows you to remove disorders in the mental process, and psychoanalytic field allows you to investigate the deep lesions of the psyche of sailors in psychosis, neurosis, perversion, borderline state. To prevent these disorders, it is important to get quality sleep every day, exercise properly, get a good routine, have a stable family, and more. The right attitude to your life environment will allow you to avoid stressful situations, depression and fully enjoy life. It is important to protect yourself from the influence of psychological manipulators, which have appeared in large numbers in the last few years. The use of both independent types of psychological assistance and their complex combination is substantiated. All this will contribute to the neutralization of traumatic material, complete recycling, further elimination of the long-term effects of stressors in sailors, their adaptation to public life and the restoration of mental health.

Keywords: stress, maladaptation, mental health, depression, mental illness.

Постановка проблеми. Професія моряка стає все популярнішою у нашому регіоні. Категорія людей, обравших цей фах, працює в екстремальних умовах з постійною загрозою для їх здоров'я та життя. Знаходячись у відриві від звичайного середовища, потерпають від різноманітних обмежень, що може провокувати розвиток та прояв психічних розладів. При розгляданні кандидатів, а також перед кожним рейсом, доцільне діагностування кандидатів, з метою уникнення негативних наслідків. Моряки знаходяться під постійним впливом стресових чинників. Серед них, такі як: ризик зіткнення з піратами, недостатнє спілкування з близькими, умови ізольованого простору судна,

особливі умови навантаження на аналізатори людини, це і рівень шуму, природна та штучна освітлюваність, електромагнітне випромінювання, вібрації, промислове забруднення. Стресом є загроза аварій та травм, відносна соціальна ізоляція у межах екіпажу, якій має власні особливості, в залежності від національності й традицій команди, особливі побутові умови, інформаційний голод, фрустрація низки фізіологічних потреб, відносна гіподинамія та інше. З перерахованих більшість чинників, що негативно впливають на психічний стан людини у морі, або неусувні в найближчі роки (вібрація, випромінювання від працюючих силових установок та інше) або принципово неусувні в реальному майбутньому (шторми, зміни часових поясів та ін.). Більшість з вищенаведених чинників негативно впливають на психічний стан людини у морі [1, с.58].

До сьогодні питаннями, пов'язаними із дослідженням психічної структури, патопсихології та вивченням особистості займалися такі вчені: З. Фрейд, Д. Елькін, А. Маслоу, К. Ясперс, П. Бине, Е. Блейлер, С. Корсаков, та інші. Сучасні дослідження в цьому напрямку проводять такі науковці та вчені, як Е. Фрайденберг (E. Frydenberg), Н. Родіна, Р. Лазарус (R. Lazarus), С. Фолкман (S. Folkman), М. Вигдорчик, С. Менцос (S. Mentzos) та інші.

Основними критеріями психічного здоров'я, за визначенням Є. Калітєвської є: по перше - відсутність або наявність виражених форм психічних захворювань та пограничних нервово-психічних розладів; по друге - гармонійність психічного розвитку та його відповідність віку; по третє - рівень розвитку показників стану провідних соціально- та професійно-значущих психофізіологічних функцій та особливостей особистості, які зумовлюють ефективне виконання різноманітних професійних, навчальних та звичайних побутових завдань у повсякденній діяльності.

На думку В. Вернадського особистість – це найвищий ступінь духовного розвитку людини, що являє собою стійку сукупність соціально вагомих якостей, які характеризують індивіда як унікальну суб'єктивність, здатну освоювати і змінювати світ. Поняття «особистість» складається з кількох складових: 1) фізична складова особистості; 2) соціальна складова

особистості; 3) духовна складова особистості. Всі вони утворюють цілісну систему, і кожен з цих компонентів на різних етапах життя людини може набувати домінуючого значення [8, с.75].

Вперше згадування про концепції стресу було знайдено у 1936 році в працях Г. Сельє. Він вважається родоначальником теорії біологічного стресу. У своїх експериментах він, досить випадково виявив, що організм пристосовується до зовнішніх стресорів з точки зору біологічної моделі, яка намагається відновити і зберегти внутрішній баланс. У своїй спробі зберегти гомеостаз організм використовує гормональну реакцію, яка безпосередньо здійснює боротьбу зі стресором. Боротьба організму проти стресу є головною темою загального адаптаційного синдрому. Модель загального адаптаційного синдрому Ганса Сельє представляє чітке біологічне пояснення того, як організм реагує і пристосовується до стресу. Ще одне спостереження, яке виявив Сельє, полягало в тому, що стресові реакції мають свої межі. Обмежений запас енергії організму для адаптації до стресової ситуації виснажується, коли організм постійно піддається впливу стресора. На думку Г. Сельє, процес адаптування людини до стресу проходить три фази впливу стресу на організм: фаза тривоги, фаза опору та фаза виснаження. У результаті тривалої дії стресора, до якого організм пристосовувався, поступово у людини виснажуються ресурси тіла і це призводить до перенапруження психіки, що і є пусковим механізмом розвитку різноманітних психічних та соматичних захворювань. Засоби подолання наслідків хронічного стресу різноманітні, але, на жаль, моряки застосовують ті, які дозволяють досягти тільки тимчасового полегшення, а саме вживають алкоголь, транквілізатори, снодійні та седативні препарати, що призводить до розвитку залежності та хвороби у майбутньому [13, с.13].

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до подолання стресу та надання медико-психологічної допомоги морякам.

Результати дослідження. У наш час існує більше 500 методів психотерапії. За результатами теоретичного аналізу було визначено три основні психотерапевтичні напрями: психоаналітичний; біхевіористський та

гуманістичний. Психоаналітичний підхід це основа, на якій базуються дуже багато інших підходів та теорій. Серед найбільш видатних послідовників З. Фрейда які працювали у цьому підході були К. Юнг, А. Адлер, О. Ранк, Р. Салліван, К. Хорні, Е. Фромм та багато інших відомих науковців.

Психоаналіз З. Фрейда - це дуже вдала спроба дійти до розуміння та опису тих складових психічного життя людини, які до цього були незбагненими. Самим же терміном «психоаналіз» в даний час називають: Наукову дисципліну; Комплекс заходів з дослідження психічних процесів та Методику лікування порушень невротичного характеру. З. Фрейд розділяв психіку людини на три окремі області: область свідомості, область передсвідомості і область несвідомого. Психічний розвиток особистості розглядається глибинними психологічними школами як становлення свідомості, а динаміка відносин між усвідомлюваними та неусвідомлюваними частинами психіки і складає власне психічний розвиток. Важливу роль в вивченні структури психіки відіграє робота З. Фрейда «Я і Воно». В основі його дослідження полягають властивості психічного процесу, та особливий стан, що забезпечує відображення і усвідомлення людиною впливу навколишньої дійсності. В психоаналізі психоз розглядається, як можливе порушення структури психічного апарату на одному рівні з неврозом і перверсією. Спочатку З. Фрейд протиставляв невроз з психозом, вважаючи, що невроз виступає наслідком внутрішнього конфлікту Я і Воно, а психоз є наслідком порушення уявлення зовнішнього світу та Я. Пізніше З. Фрейд схилився до думки, що психоз і невроз є яскравим протестом Воно проти зовнішнього світу, коли відбувається втрата реальності [17, с.200]. За допомогою психоаналізу можливе дослідження психологічної природи симптому та динаміки його розвитку.

Ще в топографічній теорії З. Фрейда неодноразово висловлював свою ідею щодо розщеплення особистості. У своїх працях він вживав термін «розщеплення» для позначення своєрідного явища, коли всередині особистісного Я співіснують дві парадоксальні психічні установки стосовно зовнішньої реальності: перша враховує реальність, друга — ігнорує.

Він вважав, що процес розщеплення є не тільки захистом Я, але й способом співіснування двох захисних механізмів, один з яких існує для захисту від реальності, а інший виконує захист від потягів. Патологічним варіантом розщеплення є заборона особистості на компроміси і збереження обох установок одночасно [18, с.107].

Біхевіоральна або поведінкова терапія була заснована на теорії навчання, а також на принципах класичного і оперантного обумовлення. В основі цієї психотерапії лежить ідея, що симптоми деяких психічних розладів з'являються у результаті невірно сформованих навичок та звичок. Основна мета поведінкової психотерапії - це усунення небажаних форм поведінки і вироблення корисних для пацієнта навичок поведінки. Найбільш успішно ця психотерапія застосовується для лікування різноманітних фобій, поведінкових розладів та залежностей. Її успішно застосовують у роботі з тими пацієнтами, в стані яких можливо виділити якийсь певний симптом як «мішень» для терапевтичного втручання. Науково-теоретичною базою поведінкової психотерапії є біхевіоризм. Поведінкова терапія може застосовуватися як самостійно, так і в комплексі з когнітивної та іншими психотерапіями.

Поведінкова психотерапія являє собою директивну і структуровану форму психотерапії. Її етапами є аналіз поведінки, визначення етапів, необхідних для корекції поведінки, поступова тренування нових навичок поведінки, відпрацювання нових навичок поведінки в реальному житті. Основною метою поведінкової терапії – є цілеспрямована зміна поведінки пацієнта. Швидке поліпшення може з'являтися навіть при розладах, що тривали багато років, наприклад, при тривалій алкогольної залежності, порушеннях прийому їжі, фобіях. Біхевіористський підхід базується на роботах Е. Торндайка, І. Павлова, Б. Скіннера. Але особливу роль в становленні ідей біхевіоризму належить В. Бехтереву. Він створив концепцію «колективної рефлексології», яка вивчала поведінкові реакції груп і індивідумів, умови зародження та специфіку діяльності колективів. З точки зору біхевіоризму особистість – це група поведінкових реакцій, які притаманні окремій людині. Представники даного

напрямку створили формулу «стимул-реакція» або S-R, що є головною в біхевіоризмі. Вчений Е. Торндайк в своєму законі ефекту уточнив, що зв'язок «стимул-реакція» посилюється при підкріпленні.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – достатньо ефективна у роботі з психічними розладами. Цей метод був включений до протоколів лікування більшості психічних розладів і є дієвим в лікуванні депресії, розладів харчування, тривожних розладів, посттравматичного стресового розладу, розладів особистості. Його застосовують у різному віці, в індивідуальному, груповому та сімейному форматі. На основі порівнянь та досліджень ефективності терапії, NICE з 2004р. вважає КПТ ефективним при різних психологічних проблемах.

Групова психотерапія це поєднання та використання різноманітних психотерапевтичних технік під час лікування групи пацієнтів. Майже усі психотерапевтичні напрями можна використовувати у груповій формі терапії. Ефективна в стаціонарних та амбулаторних умовах для лікування пацієнтів з неврозом, психозом, поведінковими розладами. Поширення групова психотерапія здобула завдяки: прагненню включити в психотерапію більшу кількість пацієнтів; переконанню, що кращого терапевтичного ефекту можна досягти внаслідок групових взаємодій; визнанню впливу соціально-динамічних чинників на поведінку людини. Проте групова психотерапія не замінює індивідуальної: пацієнти можуть брати участь одночасно в обох формах, часто з різними психотерапевтами. Достатньо ефективна групова психотерапія у роботі з пацієнтами, які не впевнені, чи зможуть спілкуватися з іншими, для делінквентних і параноїдних осіб, що швидше схильні довіряти таким самим, як вони, а не психотерапевту. Перевага групового підходу полягає в тому, що пацієнт може спілкуватися з різними людьми. З кожним із них може відбутися ідентифікація, та несвідомо можуть бути перенесені емоції та сподівання, що є суттю конфлікту пацієнта.

Найбільш відомими представниками гуманістичного підходу до особистості були А. Маслоу, К. Роджерс та В. Франкл. У своїх працях

А. Маслоу розглядає копінг як готовність особистості вирішувати життєві проблеми шляхом адаптації до обставин, і це забезпечує формування вміння використовувати певні засоби для подолання стресу. У разі вибору активних форм поведінки підвищується ймовірність усунення впливу стресових факторів на особистість. Особливості цієї навички, пов'язані з «Я-концепцією», місцем контролю, емпатією, умовами навколишнього середовища. На думку вченого, подолання протистоїть виразній поведінці.

Аналіз психологічної літератури дозволив визначити найпоширеніші підходи до розуміння подолання: психоаналітичний, диспозиційний, транзакційний та ресурсний. Відповідно до психоаналітичного підходу, копінг є одним із механізмів психологічного захисту, який людина використовує для зняття стресу. Це досить автоматична реакція на ситуацію без залучення емоційних та когнітивних процесів.

Клієнт-центрована терапія Роджерса у роботі з клієнтом та психотерапевтом будуються за принципом «людина-людина». Дуже велике значення при цьому має особистість самого терапевта. Таке положення Роджерса поділяють і багато вітчизняних науковців. На думку М. Буянова ефект психотерапії залежить не тільки від правильного лікування, але від особистісних якостей лікаря та пацієнта та їх вдалого поєднання. Виникаюче одразу почуття симпатії або антипатії, дуже часто відіграє вирішальну роль у результаті взаємодії клієнта та терапевта. Клієнт-центрована терапія Роджерса достатньо добре вирішує завдання з якими приходять клієнти у терапію. А саме: професійні проблеми, проблеми у подружніх стосунках, психосоматичні розлади. Таким чином, основна увага в клієнт-центрованому підході концентрується не на проблемах людини, а на ній самій, на її Я. Головна мета корекційного впливу - допомога в особистісному рості, розвитку, завдяки якому людина сама розв'язує свої проблеми.

А. Маслоу одним із перших піддав ґрунтовній критиці психоаналіз та біхевіоризм за їхні песимістичні та принизливі концепції особистості. Психологічне подолання стресу, так званий копінг, залежить від

двох чинників - особистості суб'єкта і реальної травматичної події.

Сприйняття навколишнього світу, часу і власної особи, під час довготривалих рейсів, може бути порушене, що іноді може призвести до самогубства або прагненню позбутися життя. Такі потяги виникають при депресивних, депресивно-параноїдальних станах, імперативних галюцинаціях, в періоді декомпенсації психопатії істеричного або збудливого типу під впливом психічної травми. Способи подолання наслідків хронічного стресу різноманітні, але, на жаль люди частіше використовують досі неефективні заходи, які дозволяють досягти тільки тимчасового полегшення з подальшим появленням інших післястресових адаптаційних розладів, як результат, вживання алкоголю, транквілізаторів, снодійних та седативних препаратів з подальшим розвитком залежності від них. На жаль, профілактика психічних розладів здебільшого спрямована на те, щоб спостерігати і виключити рецидиви вже відбулих станів [12, с.50].

Як і всі психічні процеси, сприйняття часу є функцією головного мозку. Порушення сприйняття послідовності проходить в умовах забування цілого ряду етапів: а) перестановки елементів; б) випадання середніх елементів; в) появи вигаданих елементів; г) випадання перших елементів, д) випадання останніх елементів [20, с.125]. Констатований нами порядок в руйнуванні локалізації відповідає загальній динаміці забування: забувається в першу чергу придбане недавно, в останню чергу - придбане давно. Д. Елькін у своїй праці «Сприйняття часу» писав, що порушення сприйняття часу проявляється, як зниження здатності орієнтуватися в короткострокових і довгострокових проміжках часу або повна втрата цієї здатності. Ці порушення проявляються в загальній дезорієнтації у часі. На його думку подібні порушення виникають, як при локальних ураженнях мозку, так і при психічних захворюваннях, які ми спостерігаємо у різних синдромах порушень свідомості. Також, він вважав, що існують порушення, які не пов'язані з ураженнями нервової системи. Вони іноді пов'язані з переживанням різноманітних стресових станів, сенсорної депривації, алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Проблема простору і часу, як форм становлення психічних процесів, по суті, не обговорювалася в психології і психопатології. Але з наведеного аналізу психічних порушень видно, що саме сприйняття неможливо без включення в його формування простору і часу, яке відбувається при правополушарній патології мозку. Аналізуючи роботу Д. Елькіна про сприйняття часу, було виявлено, що немає єдності в термінологічних позначеннях, чіткого розрізнення змісту, що вкладається в поняття «почуття часу», «сприйняття часу», «усвідомлення часу», «орієнтування в часі» та інше. Порушення сприйняття часу часто вивчається без урахування супутніх йому розладів сприйняття простору. Простір і час передбачаються індивідуальними для кожної людини, що співіснують і погоджені з простором і часом незалежного від даної людини зовнішнього світу. Для створення ймовірної характеристики індивідуального простору і часу необхідні їх зіставлення з простором і часом фізичного світу, що викликає значні труднощі. У наш час дослідження з порушень сприйняття часу є дуже актуальними і можуть бути використано на практиці в процесі відновлення психічного здоров'я моряків, як один з важливих критеріїв відновлення функціонування нервової системи людини.

Вперше термін «staff burn-out» або «вигорання працівників», ввів американський психіатр Г. Фрейденберг у 1974 році. Через кілька років був введений термін «емоційне вигорання» американською дослідницею Х. Маслач. Замість терміна «staff burn-out» вона стала використовувати поняття «вигорання» або припинення горіння. За словами американських дослідниць Х. Маслач та С. Джексон, емоційне вигорання, яке є причиною професійного вигорання - це розплата за співчуття та тлумачиться як синдром емоційного виснаження, деперсоналізація і редукція особистих досягнень. До симптомів емоційного вигорання відносять відчуття зниження енергії або виснаження, дистанціювання від роботи і зниження ефективності. Водночас ВООЗ вважає "емоційне вигорання" не хворобою, а професійним явищем, що впливає на стан здоров'я людини. Робота є корисною для психіки, але негативні умови праці можуть призвести до проблем фізичного й емоційного здоров'я. Стежити за

своїм психічним станом вкрай важливо, навіть якщо розглядати проблему з точки зору економічного впливу: щороку світова економіка втрачає один трильйон доларів щорічно, через втрату продуктивності внаслідок депресій або вигорання. Під впливом стресу відбуваються виражені зміни в роботі практично усіх систем організму – нервовій, ендокринній, імунній, системи кровотворення та кровообігу, травної системи та інших.

У науковій літературі розрізняють наступні видів стресу: еустрес та дистрес. Еустрес виконує мобілізуючу функцію на організм, він активізує внутрішні резерви людини, поліпшує протікання психічних і фізіологічних функцій. А дистрес має негативну дію, він дезорганізує поведінку людини, погіршує перебіг психофізіологічних процесів. Чіткої межі між еустресом і дистресом нема, і це означає, що позитивний виклик може дуже швидко перерости в негативний стрес.

Багато класифікації копінг-стратегій склалися за принципом проблема - ставлення до проблеми або робота над проблемою - робота над ставленням до проблеми. Е. Фрайденберг в своїх дослідженнях пропонує нам 18 стратегій розподілити на три категорії: 1) продуктивний копінг; 2) непродуктивний допінг; 3) звернення до інших [19, с.105].

За класифікацією ВООЗ, були виділені наступні критерії психічного здоров'я: 1.Усвідомлення і відчуття безперервності, постійності та ідентичності свого фізичного і психічного «Я»; 2.Почуття сталості та ідентичності переживань в однотипних ситуаціях; 3.Критичність до себе і своєї власної психічної продукції (діяльності) і її результатами; 4.Відповідність, або адекватність психічних реакцій, сили і частоти середовищних впливів, соціальним обставинам і ситуацій; 5.Здатність самоврядування поведінкою відповідно до соціальних норм, правил,законів;6. Здатність планувати власну життєдіяльність і реалізовувати ці плани; 7. Здатність змінювати спосіб поведінки в залежності від зміни життєвих ситуацій і обставин [16, с.320].

До стадій емоційного вигорання відносяться: напруга, резистенція та виснаження. Згідно з ВООЗ, існує три основних симптоми емоційного

вигорання: 1. Почуття виснаження або втоми: призводить до порушення сну, зниження імунітету, проблем із концентрацією. 2. Інтелектуальна й емоційна дистанція з роботою: відчуття негативу та цинізму відносно ситуацій, пов'язаних із роботою, відірваність від колективу, відсутність мотивації, негативне сприйняття реальності. 3. Зниження професійної ефективності: внаслідок цього розвивається відчуття неспроможності, з'являються сумніви у власних здібностях і компетентності.

Сучасні дослідження показали, що специфіка емоційних реакцій при стресі опосередкована не тільки гормональними, а й багатьма іншими фізіологічними реакціями організму, зокрема нервової системи. З'ясовано, що у стані гніву, у людини активізуються деякі парасимпатичні реакції; у стані страху - симпатичні, а при впливах, що викликають почуття огиди, - ми спостерігаємо обидві реакції. У своїх дослідженнях С. Менцос (S. Mentzos) виявив, що хронічний травматичний стрес призводить до остаточної втрати нейронів гіпокампу. Розглянувши питання про генетичну передачу на прикладі шизофренії, нейробіологами обговорювалося припущення, що афективні переживання, отримані в спілкуванні з найближчим оточенням, надають набагато більш сильний вплив на структурні властивості і на функціональний стан центральної нервової системи, ніж це передбачалося раніше.

До психічних захворювань, які можуть бути наслідком тривалої дії стресорів належать психози, психічні і невротичні розлади та інше. Клінічні ознаки психічних розладів найрізноманітніші. За допомогою класифікації та завдяки виділенню груп хворих із клінічно схожими психопатологічними ознаками теоретики і практики психіатрії намагаються забезпечити планування доцільного лікування, прогнозування перебігу хвороби, зокрема на завершальних етапах [3, с.7].

Можна назвати ряд методичних принципів, що стосуються організаційної структури експериментальних досліджень стресу. Складна картина психологічного стресу може бути адекватно зрозуміла тільки при аналізі багатьох його проявів. Це робить доцільними комплексні дослідження стресу з

одночасною або поетапної реєстрацією багатьох його симптомів [1, с.58]. Проведення комплексних досліджень робить необхідним об'єднання зусиль дослідників різних спеціальностей, що потребує вирішення проблем: спільної мови, єдиної методології, визначення ціннісної ієрархії тих чи інших спеціалізацій дослідження та інше [11, с.124].

Вагомий внесок у вивченні та в інтеграцію психодіагностичних тестів і методик, в дослідження долеаналіза на території України, Росії, та інших країн зробив М. Вигдорчик. Долеаналіз один з напрямків глибинної психології. Концепція долеаналізу була закладена швейцарським та угорським психологом, психіатром і психотерапевтом Леопольдом Сонди і спрямована на вивчення життєвого шляху людини і чинників, які на цей шлях впливають. У одній зі своїх статей, доктор психологічних наук Н. Родіна зазначила, що в Україні дослідження малюнквого тесту Е. Вартегга розвивалося в рамках Одеської школи долеаналіза М. Вигдорчика. Як вважає сам М. Вигдорчик, найбільш значущим його внеском в сфері управління персоналу і профвідбору є принцип психодинамічного підходу до інтерпретації застосованих методик, який базується на суворій науковій основі. А також широке застосування проєктивних методик, які найбільш вільні від контролю свідомості обстежуваного і можуть виявляти приховувані актуальні потреби особистості, її внутрішні конфлікти, які так чи інакше будуть проєктуватися в професійну діяльність обстежуваного [4, с.9].

Для процедури верифікації був використаний широкий спектр статистичних методів, основним з яких був системний кількісний метод: моделювання структурними рівняннями. З метою визначення рівня емоційних і стресових станів, було використане тестування за проєктивними методиками. Досить ефективними можна вважати проєктивні методи дослідження. Методика багатостороннього дослідження особистості (в адаптації Ф.Б. Березіна, М.П. Мірошникова, Р.Б. Рожанці), Малюнквий тест Е. Вартегга, Метод портретних виборів Л. Сонди (в модифікації Л.Н. Собчик) [4, с.10], Метод колірних виборів М. Люшера. Запропоновано психодіагностичні методи

для вимірювання копінга в різних ситуаціях: нові версії психометричного тесту Опитувальника способів совладання WOCQ Р.С. Лазаруса і С. Фолкман і авторський проєктивний тест Метод вибору архетипових символів (МВАС). Вищезазначені методи відрізнялися достатньою надійністю та валідністю та можуть бути застосовані для діагностування психічного стану моряків [15, с.308].

Перебування довгий час, у екстремальних умовах, досить часто призводить до порушення звичного режиму праці і відпочинку людини. У таких важких екстремальних ситуаціях психічні і інші перевантаження досягають меж, за якими настає перевтома, нервове виснаження, порушення діяльності, депресії, афективні реакції, психогенії або патологічні для здоров'я стани [6, с.55]. Моряки зтикаються у морі з кількома вираженими психологічними особливостями, що виявляються у відносинах між екіпажем на борту і в повсякденному житті, які провокують деякі психологічні проблеми. До них відносяться: стан стресу, істеричність, стан афекту, апатія, депресія, нав'язливість, ностальгія [12, с.50]. У той час, коли моряк знаходиться у рейсі, перераховані психічні стани проявляються в різних поєднаннях, набуваючи більш-менш виражений характер одного з них. Надання психологічної допомоги має бути адресним, необхідно знати не тільки адресата, а й основні особливості його конкретних станів. Йдеться по-перше, про виявлення тих моряків, яким потрібна психологічна допомога і, по-друге, про діагностування його конкретного стану. Для попередження появи психічних розладів важливий щоденний якісний сон, правильні фізичні навантаження, дотримання режиму дня, мати стабільні сім'ї та інше. Правильне ставлення до свого життєвого оточення дозволить уникати стресових ситуацій, депресій і повністю насолоджуватися життям. Важливо захистити себе від впливу психологічних маніпуляторів, яких з'явилася величезна кількість в останні кілька років [16, с.36].

Діяльність в екстремальних умовах передбачає високі вимоги до представників ризикованих професій. Моряки повинні вміти постійно

контролювати свій стан, бути готовими до швидкого прийняття рішень, адекватно оцінювати ситуацію, а також бути здатними зберігати своє життя у разі крайньої, екстремальної ситуації. В результаті тривалого впливу стресорів, до яких організм адаптувався, людина поступово виснажує запаси адаптивної енергії до стресу, а це призводить до розумової перенапруги, що є спусковим гачком для розвитку різних психічних і соматичних розладів. Передбачити розвиток депресії або психозу можна з малою часткою ймовірності. Існують методики виявлення схильності до серйозних психічних розладів, але всі вони мають дуже велику похибку. Хвора людина страждає від низки різних змін поведінки, мислення та емоцій. Основою виступає втрата реального сприйняття світу [4, с.100]. Хвора людина не усвідомлює, що відбувається, а також не здатна оцінити всю ступінь змін своєї психіки. Найчастіше унаслідок пригніченого стану хворі не бажають приймати медичну допомогу і відмовляються від госпіталізації. Симптоматика психозів супроводжується також маячними висловлюваннями і галюцинаціями. Таким чином, дуже важливо запобігти перебуванню хворого у замкненому просторі. Це може бути небезпечно для всіх пасажирів. Все це потребує значних психічних зусиль і психологічної стійкості.

Оптимальною, на наш погляд, з метою визначення рівня емоційних і стресових станів, є тестування за проєктивними методиками. Моряк не знає яка відповідь, яка має бути, тому ми отримуємо більш правдиві результати. Це дає змогу оцінити реальний стан неспокою і тривоги. Особливо це помітно в стресових ситуаціях, коли емоційне напруження досягає високих значень. У тривалих плаваннях виникнення таких станів не рідкість. Тому проведення патопсихологічної діагностики психічних станів всіх членів екіпажу із застосуванням набору таких методів і прийомів може бути виправданим.

Висновки. Дослідження, що було проведено нами, було присвячено вивченню теоретичного аналізу підходів до подолання стресу серед представників ризикованих професій на прикладі моряків. Досконале вивчення порушень сприйняття часу є досить актуальним і може бути використане на

практиці в процесі відновлення психічного здоров'я моряків, як один з важливих критеріїв відновлення функціонування нервової системи людини. Ми вважаємо, що доцільним є діагностика негативних впливів на особистість, яка перебуває в екстремальних умовах діяльності, а також корекція результатів цих впливів на ранніх етапах. Зокрема, важливим є впровадження тренінгових форм роботи серед представників морських професій з метою оптимізації психологічного здоров'я та побудови оптимальної моделі професійної свідомості фахівця. Обґрунтовано застосування як самостійних видів психологічної допомоги, так і комплексного їх поєднання. Все це буде сприяти нейтралізації травматичного матеріалу, повній переробці, подальшому усуненню віддалених наслідків стресогенних впливів у моряків, їх адаптації до суспільного життя та відновлення психічного здоров'я.

Наше дослідження може бути корисне у вивченні специфіки психологічного стану моряків та адаптаційних механізмів для подальшої розробки системи психотерапевтичних заходів, спрямованих на поліпшення якості життя осіб, які перенесли травматичний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блощинский И.А. О психофизиологических показателях в оценке работоспособности, утомления и переутомления моряков / И.А. Блощинский, А.Ф. Киселев, В.Н. Максименко и др. // Воен.-мед. журнал №10. – 2002. – С. 58-65.
2. Броневицкий Г.А. Психология военных моряков: психические состояния /Г.А. Броневицкий // [Монография] Издательство «Образование — Культура». Спб. 2002. – 317с.
3. Васильев Д.И. Использование материалов периодических медицинских осмотров для оценки состояния здоровья моряков. Современное состояние, перспективы развития медицины и гигиены водного транспорта/Д.И. Васильев // Современное состояние, перспективы развития медицины и гигиены водного транспорта.– Одесса, 1993.-С.7-9
4. Вигдорчик М.И. Методы психодинамической диагностики в комплексном медицинском освидетельствовании моряков. /М.И. Вигдорчик // Рукопись. Диссертация на соискание степени кандидата медицинских наук по специальности 14.01.34 — авиационная, космическая и морская медицина. — ГП «Украинский НИИ морской медицины». –

Одесса. 1999.

5. Добряков И.В. Оказание психологической и психиатрической помощи при чрезвычайных ситуациях./И.В. Добряков// [сборник] – Бишкек, издательство «Папирус-Print», 2013.– 366 с.
6. Егоров В.А. Прогнозирование профессиональной пригодности моряков к деятельности в экстремальных условиях. /В.А. Егоров // Воен.-мед. журнал – 1992. №12. – С. 55-57.
7. Зверев В.Ф. Особенности возникновения и течения невротических реакций у корабельных специалистов /В.Ф. Зверев // Воен.-мед. журн. №11. – 1971. – С. 62-66.
8. Зейгарник Б.В. Психология личности: норма и патология./ Б.В. Зейгарник // [сборник]. – Воронеж, 1998. – 352 с.
9. Корчагина С.Г. Генезис, виды и проявления одиночества./С.Г. Корчагина // [монография]. – Москва: МПСИ, 2008. – 228 с.
10. Lazarus R. Stress, appraisal and coping /R. Lazarus. – N. Y.: Springer, 1984. – 189 p.
11. Лебедев В.И. Личность в экстремальных ситуациях./ В.И. Лебедев // [сборник]. — Москва, Медицина, Политиздат, 1989. – 366 с.
12. Новиков В.С. Предупреждение дезадаптивных изменений у моряков в плавании /В.С. Новиков // Воен.-мед. журн. №4. – 1982. – С. 50-52.
13. Писаренко Е.Ф. Здоровье моряков и безопасность судовождения /Е.Ф. Писаренко // Морской мед. журн. №3. – 2000. – С. 13-15.
14. Покровского Н.Е. Лабиринты одиночества : пер. с англ. /Н.Е Покровского // [сборник] сост., общ. ред. – М. : Прогресс, 1989. – 624 с.
15. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання. /Н.В. Родіна// дисертація на здобуття доктора психологічних наук : 19.00.01. – Київ, 2013. – 477 с.
16. Снежневский А.В. Руководство по психиатрии./А.В. Снежневский// [сборник]. - Москва : Медицина, 1983. – 480 с.
17. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. /М.А. Холодная // [сборник]. – 2-ое изд, перераб. и доп. СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
18. Фрейд З. Я и Оно./ З.Фрейд//[сборник]. – Глобус, Харьков, 2014. – 288 с.
19. Чехлатый, Е.И. Особенности отношения к здоровью и лечению, личностные конфликты и способы их разрешения (копинг-поведение) у больных невротами. Интегративные аспекты современной психотерапии /Е.И. Чехлатый / [сборник]. – НИИ психоневрологии им. В.М. Бехтерева. – СПб, 1992. – 186 с.
20. Элькин Д.Г. Восприятие времени./ Д.Г. Элькин // [сборник] — Москва: Издательство Акад. пед. наук РСФСР, 1962. — 311 с.

СОЦІАЛЬНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОМАТИЧНІ СКЛАДОВІ ЗДОРОВ'Я ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ В ПЕРІОД ВІКОВИХ ЗМІН

Ворнікова Людмила Костянтинівна

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Зміни демографічної структури суспільства в останні роки призвели до збільшення долі жінок зрілого віку. За даними ВООЗ, на початку століття середня тривалість життя жінки після 50 років коливається від 27 до 32 років, тобто приблизно третину свого життя кожна жінка перебуває в гіпоестрогенному стані [1, с.31; 3, с.105].

За прогнозами ВООЗ, в світі до 2030 року в періоді постменопаузи перебуватиме 1,2 млрд жінок, що становитиме приблизно шосту частину населення планети [2, с.45]. Тому питання дослідження соціальних, психологічних та соматичних складових здоров'я жінок зрілого віку набуває значущості.

Цей період припадає на період фізіологічних змін у організмі жінки, період менопаузи, під час якого жінці притаманна множина специфічних симптомів, що порушують благополуччя, шляхом специфічного впливу на сімейне та соціальне життя, що в свою чергу порушує психологічне здоров'я та якість життя жінки.

Оскільки людина істота соціальна і соціум є невід'ємною частиною нашого життя, не можна не відзначити важливості і особливої потужності впливу соціальних факторів на життя будь-якої жінки.

До соціальних факторів, що маніфістують у передклімактеральному, клімактеральному та постклімактеральному періодах відносяться нові труднощі, що виникають під час виконання своїх професійних обов'язків і потребують все більше і більше витрат ресурсів, як психологічних, так і фізичних. На тлі цього з'являються більш привабливі для керівництва, приємні

оточуючим, сильніші, просунуті, "свіжі", цілеспрямовані, в якихось питаннях більш компетентні, молоді фахівці, що не може не чинити негативного впливу на психологічний стан жінок зрілого віку. При всьому, при цьому для того, щоб зберегти своє становище в соціумі жінці потрібно докладати все більше зусиль, що також погано впливає на її психологічний стан.

Наступний, але не за значенням, соціальний фактор - це дорослішання дітей. Ми не розглядаємо відсутність дітей, оскільки їх відсутність ще сильніше пригнічує жінку і чинить, незалежно від переконань цієї жінки, деструктивний вплив на її психіку. Відсутності потреби у дітей, що подорослішали, в материнському піклуванні йде в дисонанс з материнським інстинктом і підсвідомим бажанням піклуватися та бути потрібною і необхідною.

Ще один, не менш важливий соціальний фактор - стрімке наближення до "фінішу" життя старіючих батьків, що несе з собою масу стресових подій.

Так само, досить актуальним у сучасному суспільстві, соціальним чинником можна назвати або повну втрату, або часткове зниження привабливості жінки у свого чоловіка так і у чоловіків в цілому.

Незмінно в житті кожної жінки поруч із соціальними факторами впливають на неї і психологічні. Варто відзначити те, що жінка зрілого віку починає усвідомлювати те, що вона старіє, відчуває незворотність соматичних, можливо інтелектуальних змін, незворотність смерті, та можливо її близькість, особливо в сучасних реаліях пандемії SARS CoV-2.

Так само, до психологічних факторів відноситься зниження якості статевого життя, що робить негативний вплив на загальний, як фізичний, так і психологічний стан. Можемо відзначити, що саме в цей період життя жінки, статистики відзначають, збільшення кількості розлучень, що негативно позначається на загальному психологічному стані жінки.

До соматичних факторів належать фізіологічні, вікові, гармоноіндуковані зміни в основних системах організму, наявність все частіших загострень хронічних захворювань, зниження резистентності організму.

Психіатрія відзначає підвищення частоти ендодепресій, а так само можливі вже початкові прояви психоорганічного синдрому. Все частіше дають про себе знати хронічні порушення мозкового кровообігу, терапія яких коштовна, малодоступна та малоефективна, що значною мірою знижує якість життя жінки.

Таким чином, необхідно відзначити, що при проходженні клімактерального періоду в житті жінки виникає дуже багато нових труднощів, раніше незнайомих, які впливають на соціальні, психологічні та соматичні складові здоров'я жінки, для подолання яких потрібна злагоджена робота як психолога, сімейного лікаря, вузьких медичних фахівців, членів родини, так і самої жінки.

Отже, перспективами подальшого дослідження ми бачимо гостру необхідність у створенні спільних проектів психологів та медиків з надання професійної комплексної та системної допомоги жінкам зрілого віку, які переживають клімактеричний період. Для надання професійної допомоги в реабілітації та популяризації інформації про клімактерій та якості життя в ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. CONSTITUTION of the World Health Organization. Chron World Health Organ. 1947; 1(1–2):29–43. PMID: 20267861 <https://www.who.int/countries/ukr/ru/> ;
2. Oficial website of WHO. Доклад о состоянии здравоохранения в европе 2018.; С.45 [https://www.euro.who.int/ru/about-us/governance/regional-committee-for-europe](https://www.euro.who.int/ru/about-us/governance/regional-committee-for-europe;);
3. World health statistics 2017: monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals – Geneva : World Health Organization, 2017.– 105 p. <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who>

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ СИСТЕМНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Родіна Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

завідувачка кафедри диференціальної та спеціальної психології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Сьогодні в сучасній науці системні дослідження є одним із найважливіших аспектів науково-технічної революції, яка однаково стосується як наукових досліджень, так і практичних розробок. Системний підхід є міждисциплінарним філософсько-методологічним і науковим напрямком системних досліджень. Для психологічної теорії та практики вже недостатньо простого виявлення властивостей, причин і наслідків окремих когнітивних і поведінкових актів з подальшим співвіднесенням їх одне з одним, тому важливим є саме цілісне розуміння й осмислення психологічного здоров'я особистості в умовах нестабільної соціальної, економічної та політичної обстановки в країні та активного реформування всіх сфер суспільного життя. Необхідність системних досліджень психологічного здоров'я особистості на сучасному етапі розвитку психологічної науки потребує системного підходу, за допомогою якого можливо розвинути уявлення про застосування у психологічних дослідженнях математичних моделей та запропонувати системні моделі, тобто системне моделювання.

В українській психологічній науці принцип системності розглядався академіком С.Д. Максименко, який стверджував, що принцип системності в психології спрямований на виявлення основних закономірностей виникнення і розвитку психіки як єдиного цілого [2]. В філософії дослідженнями системного підходу та загальної теорії систем в Одеському національному університеті відбувалося академіком А.І. Уйомовим, який створив Наукову школу

системології. А.І. Уйомов створив Параметричну загальну теорію систем та увів у системологію положення про системні параметри [7]. Науковець в своїх публікаціях говорить про системне моделювання. Особливою відмінністю, на думку К.В. Райхерта [4], параметричної загальної теорії систем є системно-параметричне моделювання, тобто формально-логічне моделювання системних параметрів. Тобто, в ПЗТС припускається, що системне дослідження має відбуватися у наступні та послідовні три етапи: 1 етап - здійснюється системне зображення об'єкту дослідження; 2 етап – на ньому має місце параметричний опис отриманої системи; 3 етап - на ньому виявляються стійкі кореляції системних параметрів. Вирізнення загальносистемних закономірностей дозволяє робити порівняльне дослідження суттєвих властивостей і відношень систем, що на думку науковців спрощує задання системних параметрів. З іншого боку, встановлення стійких кореляцій між системними параметрами може сприяти винаходженню нових системних параметрів, теоретично чи практично [4]. На нашу думку, параметрична загальна теорія систем працює з системно-параметричним моделюванням, яке було застосовано нами у якості "м'якого моделювання" (Soft Systems Methodology) у дослідженні психологічного феномену копінг-поведінки, яке було започатковано нами у 2005-2011 роках. У 2011 році вийшла монографія «Психологія копінг-поведінки: системне моделювання» [5] та з цього періоду ми відзначаємо рух у напрямку створення в Одеському національному університеті наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів». Теоретико-методологічними основами цього напрямку досліджень також виступають роботи Л. фон Бергаланфі, на думку якого «Методологічна база теорії систем полягає в передбаченні проблем» [8, с. 19]. Науковець говорить о математичних та вербальних моделях. Математичні моделі, на його погляд, не мають універсальний характер «Є акуратно продумані та складні математичні моделі, але є і сумнів щодо того, як їх можна застосовувати в конкретних випадках; є фундаментальні проблеми, які не можна розв'язати ніякими математичними способами» [8, с. 24]. Якщо розглядати вербальні моделі, то на погляд Л. фон

Берталанфі, створення їх набагато краще, ніж відсутність будь-якої моделі. Щодо цього приводу можна стверджувати, що інколи вплив вербальних моделей набагато перевершував різні математичні моделі, які охоплювали часткові данні. Прикладом в даному випадку може слугувати дві моделі, які застосовуються у психологічній діагностиці – математична модель Р. Кеттелла та вербальна модель З. Фрейда. Л. фон Берталанфі зробив наступний висновок - «Теорії великого впливу, такі як психоаналіз чи теорія природного добору, не були математичними, але їхній вплив набагато перевершив математичні конструкції, які були створені згодом і охоплювали лише часткові аспекти та фрагменти емпіричних даних» [8, с. 25]. Коли мова йде о проведенні психодіагностичного дослідження задля верифікації емпіричної моделі дослідження, то в цьому випадку психологічну діагностику можна здійснювати цілим комплексом методик, які створені на основі як математичних так і вербальних моделей, проте актуальні несвідомі тенденції можливо виявляти тільки за допомогою проєктивних методик, концептуалізованих у психодинамічній парадигмі.

У сучасній психологічній діагностиці найбільшу популярність – в силу високого ступеню стандартизації як тестування, так і обробки – мають опитувальникові форми виявлення індивідуально-особистісних особливостей особистості. Однак опитувальники, навіть досить складні, не захищені від спотворення з боку психологічних захисних механізмів випробуваних та декларованих ними відповідях. Тому, нами було зазначено [5], що досліджуючи індивідуально-особистісні особливості особистості варто не обмежуватися характеристиками свідомого рівня психіки, але й розглядати неусвідомлювані потяги. Ці особливості, виявляються за допомогою проєктивних методик та можуть бути розглянуті як узагальнені стійкі мотиви, які визначають тенденції поведінки особистості у життєвих або кризових ситуаціях, в певній мірі зумовлюючи її психологічне здоров'я.

Розвитком ідей системного моделювання психологічних феноменів у дослідженнях психологічного здоров'я особистості в рамках наукової школи

займалися наступні науковці – Б.В. Бірон у дослідженні проактивного подолання стресових ситуацій особистістю, у якому було розкрито виняткове значення проактивного копіngu у підтриманні фізичного та психологічного здоров'я особистості, сприянні здоровому способу життя та образу мислення [1]. Науковцем було визначено, що проактивний копінг-вектор характеризується стійкими переконаннями особистості у власній здатності до саморозвитку та можливості змінювати середовище. Дослідницею Н.С. Семенюк у її науковій праці «Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю)» [6] було проведено психометричну адаптацію українських версій психодіагностичних методик: шкал джерел стресу (SSS), шкалу задоволеності працею (JSS) та шкали конфлікту робота-сім'я і конфлікту сім'я-робота (WFC/FWCS) та модифіковано опитувальник стресів (SLSI), на основі якого створено опитувальник стресових реакцій (OCP). Доведено, що зазначені методики є надійними за внутрішньою узгодженістю інструментами, що дозволить широко використовувати їх у вітчизняній психодіагностичній практиці. Представницею наукової школи Системного моделювання психологічних феноменів Л.П. Перевязко у її дослідженні «Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості» [3] було розроблено кластерну модель символів в залежності від їх суб'єктивної важливості і смислового змісту, розроблено та емпірично підтверджено семифакторну модель основних сюжетів сновидінь та доведено, що слабкість Его-функцій призводить до насиченості сновидінь тривожно-фобійними сюжетами. За результатами проведеного емпіричного дослідження виявлено пов'язаність конструктивного поля копінг-ресурсів та копінг-стратегій із символічно-сюжетною реальністю сновидінь і показано, що несвідомий символічний зміст особистості виявляється у специфічних способах подолання стресових ситуацій.

Узагальнюючи внесок представників наукової школи Системного моделювання психологічних феноменів у дослідження психологічного здоров'я

особистості, досягнутих результатів та перспектив подальших досліджень можна зробити наступний висновок – актуальним, з нашої точки зору, виявляється необхідність застосування наступних методів у проведенні досліджень: по перше – застосування у теоретичних методах – системного моделювання. На думку автора саме системне моделювання як з використанням м'якої методології, так з використанням твердої методології є всеосяжною й надзвичайно потужною у дослідженнях психологічного здоров'я особистості. Моделювання структурними рівняннями (Hard Systems Methodology) – це метод цілісної репрезентації явищ. Це дійсно системний метод у загальфілософському (системологічному) розумінні. Це одна з форм кількісного системного аналізу, де система описується числовими виразами, на відміну від "м'якого" Soft Systems Methodology, де опис забезпечується символами й/ або словами). Емпіричну верифікацію моделей досліджуваних феноменів потрібно здійснювати за допомогою спеціально підібраних для вивчення кожної з підсистем психодіагностичних методик: для неусвідомлюваного рівня – проєктивні психодіагностичні методики, для усвідомлюваного – опитувальники. Параметрична загальна теорія систем (ПЗТС), надала широкі можливості для проведення м'якого моделювання досліджуваних феноменів. Отже, застосування мови тернарного опису для моделювання досліджуваних феноменів надає актуальність та наукову новизну дослідженням у цьому напрямку та визначає концептуальні засади вивчення досліджуваного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірон Б.В. (2015). Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю: автореф. дис ... канд. психол. наук. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10687>
2. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. 320 с.
3. Перевязко Л.П. (2019). Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості: автореф. дис ... канд. психол. наук. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>

4. Райхерт К.В. А.И. Уёмов : три стадии развития логики / Константин Вильгельмович Райхерт // Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 9-10 листопада 2012 року). – Дніпропетровськ : Відкрите суспільство, 2012. С. 71-74.
5. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : монографія / Наталія Володимирівна Родіна. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. 364с.
6. Семенюк Н.С. (2018). Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю): автореф. дис ... канд. психол. наук. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
7. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас ; под общ. ред. А. И. Уёмова. Warszawa : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. 276 с.
8. Bertalanffy von L. General System Theory. Foundations, Development, Applications. – New York : George Braziller, 2009. 296 p.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

Родина Наталия Владимировна

*доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

Фокин Артем Сергеевич

*магистр кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

Актуальность исследования данной проблемы обусловлена специфическими условиями современной человеческой жизнедеятельности, в рамках которых становится заметна всё возрастающая сила воздействия разнообразных стресс-факторов, с которыми сталкивается индивид. Это приводит к тому, что его адаптационные возможности начинают подвергаться постоянным испытаниям, в процессе которых он начинает испытывать такие эмоции, как: тревога, уныние, страх, гнев и т. п., что приводит к повышению общего уровня стресса и нарушению психологического здоровья. В связи с этим необходимым является исследование копинг-поведения личности, как формы активности человека, способствующей преодолению трудных жизненных событий, и тем самым обеспечивающей положительный уровень его психологического здоровья. В качестве же концепции, в рамках которой хотелось бы рассмотреть данную проблему, предлагается использовать именно психодинамический подход, так как на наш взгляд важную роль в преодолении стресса играет взаимосвязь между защитными механизмами и копинг-поведением.

Итак, начиная исследование, следует сразу обратить внимание на то, что справляться со стрессом, а соответственно поддерживать своё психологическое здоровье, человеку помогает защитно-совладающий механизм психики,

включающий в себя два уровня: «копинг-поведение» и «психологические защиты».

Копинг-поведение – это то, что человек предпринимает для совладания со стрессом, именно предложенная нами дефиниция разделяется всеми представленными в научной литературе подходами к пониманию копинга, где основным его предназначением является преодоление стресса и успешная адаптация к жизненным обстоятельствам. В настоящий момент следует отметить вклад следующих подходов в исследование копинг-поведения.

В рамках Трансакционной теории стресса, зарождение которой обозначил Ричард Лазарус в своей книге «Психологический стресс и процесс совладания с ним», копинг описывается как осознанная стратегия совладания со стрессом и с другими порождающими тревогу событиями [3]. Автором рассматривается копинг как постоянно меняющиеся когнитивные и поведенческие усилия, прилагаемые человеком для преодоления специфических требований, оцениваемых индивидом как чрезмерные или превышающие его ресурсы, и как такие, что ставят под угрозу его благополучие.

В свою очередь Ресурсная теория копинг-поведения делает больший акцент именно на значимости человеческих ресурсов для совладания со стрессом и на процессе их распределения, который объясняет тот факт, что некоторым людям удается сохранять здоровье и адаптироваться, несмотря на различные жизненные обстоятельства [2]. Ресурсный подход предполагает, что существует некоторый комплекс стержневых ресурсов, которые «направляют» общий фонд ресурсов. То есть «ключевой ресурс» - это главное средство, контролирующее и организующее распределение других ресурсов [5]. Также, в рамках данного подхода рассматривается широкий спектр различных ресурсов, как средовых, так и личностных, которые можно разделить на две категории: «Исчерпывающие» и «Неисчерпаемые» ресурсы. В целом же, копинг в ресурсном подходе представляет собой постоянно меняющиеся когнитивные и поведенческие усилия, прилагаемые человеком для преодоления стресса, с целью сохранения психического благополучия и успешной адаптации, и

осуществляемые за счет имеющихся у него исчерпывающих и неисчерпаемых ресурсов средового и личностного характера, в рамках системы которых присутствует ключевой ресурс, отвечающий за направление реализации общего ресурсного фонда.

В психоанализе в качестве ключевого фактора развития личности и копинг-стратегий рассматривается тревога. З. Фрейд по-разному определял природу тревоги в своих ранних и поздних работах. В ранней модели (1894 г.), характерной более физиологическим подходом, тревога рассматривалась в качестве реакции на инстинктивные импульсы, идущие от Ид. В более поздних работах он развил идею про две формы тревоги в Эго: тревоги, связанной с реальностью, и невротической тревоги. Первая является результатом воздействия внешних факторов, вторая вызвана неспособностью Эго противостоять интрапсихическим воздействиям, таким как сексуальная и агрессивная энергия Ид, которые воспринимаются как опасность с высокой степенью неопределенности [5]. Соответственно, тревогу можно подразделить на: 1) «Экзогенную» - реакция на внешнюю опасность для Эго; 2) «Интрапсихическую» - возникающую при противостоянии Эго чрезмерному воздействию импульсов Ид, конфликтующих с окружающей средой. Сама же проблема копинга в психодинамической теории рассматривается в основном через призму защитных механизмов, а преодоление стресса (тревоги, в данном случае) во многом определяется бессознательными тенденциями.

Обращают на себя внимание работы представителей психодинамического подхода. Л. Беллак рассматривает копинг-стратегии в качестве регуляторных ответов Эго на тревогу, а их развитие связано с созреванием эго-функций. Б.Е. Джейкобс рассматривает копинг как обширный и в основном бессознательный ответ на тревогу и процессы адаптации. Бессознательным же копинг является по той причине, что за возникновение невротической тревоги ответственно бессознательное, а это усложняет прямое разрешение трудных ситуаций и порождает необходимость в косвенном пути разрешения.

В целом же, во всех подходах, исследующих копинг-поведение сохраняется общая черта, выраженная в самой сути процесса совладания - преодоление стресса и успешная адаптация к трудным жизненным обстоятельствам. Тем не менее, наибольшую проблему создаёт конфликт теоретического понимания копинг-поведения и защитных механизмов – явлений, в крайней степени схожих в своём функционировании. Представители одних научных подходов рассматривают их как идентичные понятия, а представители других научных подходов утверждают, что защитные механизмы являются патологичными, а копинг-поведение представляется им в качестве зрелого способа адаптации.

В связи с этим видится необходимым перейти непосредственно к сопоставлению защитных механизмов с копинг-поведением. Для этого приведём несколько критериев, по которым разные ученые осуществляли их дифференциацию.

Примечательные критерии для сопоставления психологической защиты и копинг-поведения были предложены Ф. Крамер, которая выдвинула два основных и два дополнительных критерия дифференциации. В качестве основных критериев она приводила «осознанность» и «произвольность». В качестве же дополнительных критериев Ф. Крамер приводит «иерархичность» (проводя параллели с гипотезами иерархии защитных механизмов) и «диспозиция-ситуация», по которому защиты рассматривались как устойчивые и относительно стабильные диспозиции, а копинг-поведение - в качестве ситуативно-обусловленного процесса [1].

Также, важными с нашей точки зрения критериями для сопоставления защит и совладания представляются, во-первых, выдвинутый М. Мичели и К. Кастельфранко критерий «манипуляция-пересмотр» [4] и, во-вторых, критерий, предлагаемый Н. Родиной «возникновение в онтогенезе». В данном случае защитные механизмы можно рассматривать как в основном бессознательные и формирующиеся в раннем детстве, что позволяет говорить об их первичности,

тогда как копинг-стратегии в основном сознательные и развиваются по мере приобретения индивидом жизненного опыта.

Обобщая вышеприведённую информацию копинг-процессы и защитные механизмы психики можно действительно рассматривать в качестве уровней одного защитно-совладающего механизма, обладающих своими дифференцирующими чертами. Уровень защитных механизмов является первичным по критерию возникновения в онтогенезе, и может рассматриваться как бессознательное и непреднамеренное манипулирование психическими установками, при этом являясь иерархически организованной диспозицией. Уровень копинг-процессов, в свою очередь, является личностной надстройкой, приобретаемой в процессе социализации, и выступающий в качестве сознательного и преднамеренного пересмотра психических установок, являющегося при этом ситуационно-обусловленным.

Тем не менее, хотелось бы предложить еще один взгляд непосредственно на копинг-поведение, как составной элемент защитно-совладающего механизма, обеспечивающего сохранение психической целостности и поддержание положительного уровня психологического здоровья индивида. В данном случае за основу берется точка зрения о том, что Эго является механизмом, делающим наблюдения и выводы о внутренних напряжениях индивида и о напряжениях окружающих энергетических систем (других людей и окружающей среды), и на основе сформированных выводов руководит индивидом.

Таким образом, мы можем предположить, что копинг-поведение – это сформированная в процессе развития личности осознанная реакция Эго на спровоцированную внешними обстоятельствами тревогу, которая направлена на совладание с ней путём преднамеренного использования определённых паттернов поведения, максимально приближенных к Принципу Реальности и осуществляемая с целью сохранения психической целостности и адаптации личности. На выбор данных паттернов поведения влияют имеющиеся у

индивида внутренние и внешние ресурсы совладания, а также преобладающий тип реагирования индивида (пассивный или активный).

Под «поведенческими паттернами» тут понимаются имеющийся у индивида диапазон «копинг-стратегий», обуславливающий характер предпринимаемых действий, и который можно поделить на эмоциональные копинг-стратегии (определяют эмоциональную оценку проблемной ситуации), когнитивные копинг-стратегии (осознание и соотнесение ситуации с теоретическими знаниями относительно действия стрессового фактора) и поведенческие копинг-стратегии (определяют характер и направление деятельности во время стресса). В ситуации обеспечения психологического здоровья личности их можно рассматривать в качестве типов реакций Эго на поступающую тревогу, сочетание когниций и аффектов, которым сопутствуют определённые действия. В совокупности Эго-реакции формируют поведенческий паттерн, который может быть адаптивным, частично адаптивным либо дезадаптивным. На степень адаптивности в данном случае будет влиять совокупность личностных особенностей, характерных для конкретного индивида (например, личность с фиксацией на одной из стадий развития будет иметь гораздо больше шансов прибегнуть к менее адаптивному копинг-поведению, чем личность психологически здоровая).

Также, хотелось бы отдельно выделить такие два параметра, отвечающие за успешность копинг-поведения, как: 1) Развитость и зрелость Эго-функции; 2) Максимальная приближённость к «Принципу реальности». Нами данные параметры выделяются отдельно от личностных ресурсов в связи с тем, что они играют основополагающую роль в конструировании совладания со стрессом в рамках формируемой концепции.

Таким образом, можно сказать, что защитно-совладающий механизм включает в себя два уровня: Защитные механизмы и Копинг-поведение. Сам копинг в целом можно рассматривать как сознательную деятельность Эго, направленную на преодоление тревоги с целью сохранения психической целостности, тем самым обеспечивая положительный уровень своего

психологического здоровья. Успешный результат данного процесса достигается за счет совокупности адаптивных факторов, каждый из которых повышает уровень психологического здоровья личности в процессе совладания и адаптации к тяжелым жизненным ситуациям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Cramer P. Defense Mechanisms In Psychology Today: Further Processes for Adaptation / P. Cramer // *American Psychologist*. - 2000. - № 55. - P. 637-646.
2. Frydenberg E. Teaching Coping to adolescents: when and to whom? / E. Frydenberg, R. Lewis // *American Educational Research Journal*. - 2000. - № 37(3). - P. 727—745.
3. Lazarus R. S. Psychological stress and the coping process / R. S. Lazarus. - New York: McGraw-Hill, 1966. – 466 p.
4. Miceli M. Further Distinctions Between Coping and Defense Mechanisms / M. Miceli, C. Castelfranchi // *Journal of Personality*. - 2001. - №69. - P. 287-296.
5. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: монографія / Н. В. Родіна. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. – 364 с.

СУЧАСНА ЛЮДИНА В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Шевчук Олена Миколаївна

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
Національного університету «Одеська морська академія»*

Мельник Богдан Ігорович

*курсант 3 курсу Навчально-наукового інституту навігації
Національного університету «Одеська морська академія»*

Сучасний світ постійно нарощує темпи змін: в політиці, економіці, способі життя. З одного боку, це є свідченням руху вперед у розвитку людства, показником прогресу, з іншого – ці процеси породжують нестабільність, невизначеність, внаслідок чого людина не встигає адаптуватися до нових умов. Отож, змінюється й сама людина, її внутрішній, емоційний стан. Згідно з дослідженнями негативні реакції на невизначеність можуть викликати почуття тривоги і фрустрації, тому багато людей бояться не тільки невизначеності, а й ситуацій вибору при прийнятті рішень, втрачаючи тим самим своє «я» [1, с. 152]. Великим випробуванням для сучасної цивілізації став COVID – 19. Пандемія привела до глобальних змін, буквально «накрила» людство, вплинувши на всі без винятку сфери буття й свідомості.

Поняття «визначений» і «невизначений» наявні у свідомості людей як важливі мисленнєві категорії, що уможливають фіксування різної міри знання про предмети. На нашу думку, доцільно розпочати розгляд поняття невизначеності з філософського трактування, оскільки саме на філософській основі будують тлумачення цього поняття в інших науках. З давніх-давен поставала проблема співвідношення абстрактного й конкретного, загального й часткового. Саме ці філософські категорії є взірцем, показовою базою розуміння й понять «визначений» і «невизначений». Отож, перші міркування про невизначеність знаходимо у філософії Платона. Він вважав, що

«невизначеність уособлює мінливість, небездоганність, хаотичність матеріального світу» [2, с. 23-25]. Аристотель, пов'язував її з тим чи іншим аспектом в розумінні випадкового і можливого. Він виходив з того, що невизначені ситуації, пов'язані з поняттям випадковості, не можуть бути предметом доказового знання.

На думку Гегеля, невизначеність характеризує нерозчленованість буття, відсутність чітких меж. Філософ стверджував, що визначеність ґрунтується на невизначеності, утворюється з неї [3, с. 14–21].

У ХХ ст. науковці почали докладно вивчати зв'язки між категоріями визначеності / невизначеності та деякими іншими поняттями. В історії філософії і науки є чимало досліджень проблеми невизначеності, але в основному, вони присвячені з'ясуванню питання про те, чи є невизначеність суб'єктивної або об'єктивною характеристикою буття [3, с. 80].

Що до термінології, то треба зауважити – поняття «невизначеність» широко використовується в різних галузях знання, перш за все, в економіці, управлінні, психології, соціології, політології, також в математиці, техніці, філософії та ще в цілому ряді дисциплін. Його дефініція як спеціальна й складна проблема – поза межами нашої теми. Тому наведемо тлумачення, яке дає уявлення про невизначеність в широкому сенсі. У словнику В. Даля знаходимо – невизначений, в точності невідомий, недосліджений, не злічений, невимірний, неописаний з усіма ознаками своїми; темний і сумнівний [4, с. 85-86].

Невизначеність супроводжує людину протягом життя – у виборі ЗВО після закінчення школи, потім – місця роботи за фахом; в професійній діяльності – в прийнятті рішень, від яких залежить кар'єра, добробут, можливість створення сім'ї, стосунки в колективі, життя інших людей.

Коли ми говоримо про відповідальність за інших людей, відразу спадає на думку асоціація з професіями, пов'язаними із діями в складних умовах та ситуаціях невизначеності. Тому ми зосередили увагу на морській професії, бо вона вимагає від людини крім професіоналізму чималих внутрішніх зусиль,

величезних витрат сил і енергії. Робота в морі ламає звичні уявлення про роботу, де чергуються робочий час і можливість відпочинку, спілкування з друзями, зміна обстановки. Рейси тривають 3-4, а подекуди 6-7 місяців у зачиненому просторі судна, де сім'єю стає екіпаж, як правило багатоаціональний. А ще – боротьба за живучість судна у шторм, нудьга за рідними, одноманітність вахт. Крім штормів, підводних каменів, небезпечних вантажів ще додається ризик зараження COVID-19.

Море любить відважних, і можна стверджувати, що мореплавці – люди зі сталевими нервами, які не мають право бути нерішучими чи боязкими, адже в надзвичайній ситуації кожна секунда – на вагу золота [5, с. 273-277]. З кожною секундою всередину судна вливається все більше й більше забортної води, з кожною секундою пожежа охоплює метр за метром каюти, з кожною секундою людина за бортом втрачає тепло і сили.

Саме тому для всіх моряків є обов'язковим проходження тесту на стресостійкість. Найчастіше використовують психологічний тест Спілбергера, Кеттела, Тейлора для оцінки тривожності; тест Айзенка зі шкалою «емоційна стабільність - невротизм»; опитувальник МВІ на «вигорання»; методику «САН» (самопочуття, активність, настрій) і ін. [6].

Богдан Мельник, курсант НУ «ОМА», наводить такий приклад зі свого ще небагатого досвіду, який його дуже вразив. Мова йде про те, як він, ще будучи абітурієнтом, проходив медичну комісію для вступу в морську академію. Тоді він успішно пройшов усіх лікарів, але наприкінці зіткнувся з невеликою проблемою: бесіда з психологом. Ось що він розповів про проходження свого першого психологічного тесту: «Для наочності всієї ситуації абітурієнт повинен лише відповісти на просте запитання: як дістатися з Афін до Індії? У чому підступ!? – запитаєте Ви. Підступ в тому, що не можна було просто так відповісти: «ну, через Червоне море виходимо в Індійський океан». Треба було відповісти з усіма подробицями, вказуючи кожен протоку, затоку і т.д. А це для зеленого хлопця, вчорашнього школяра – важкувато. Я просив допомоги у товаришів, у батька, у старшокурсників, у Google карти, навіть у курсового

офіцера. Але кожного разу психолог казав, що я щось упустив. У нього була велика черга таких самих, як я, які намагалися «швидесенько» пройти. Особисто я зміг це зробити лише з п'ятого разу». Безумовно, психолога цікавили не знання з географії...

Зараз Богдан згадує це з посмішкою, бо відмінно навчається на третьому курсі Навчально-наукового інституту навігації і вже з легкістю прокладає світові морські шляхи на навігаційних картах. Зараз він перебуває на плавпрактиці, де має здобути практичний досвід подолання ситуації невизначеності, перевірити на міцність здобуті професійні навички та компетентності, в тому числі й стресостійкість. Як нам здається, в майбутньому однією з найбільш затребуваних компетентностей людини має стати «адаптація до невизначеності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Способы преодоления в ситуации выбора и принятия решений URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-preodoleniya-neopredelennosti-v-situatsii-vybora-i-prinyatiya-resheniya/viewer> [с. 152] (дата звернення: 23.01.2021).
2. Визир П. И. Диалектика определенности и неопределенности / П. И. Визир, А. Д. Урсул. – Кишинев : Штиинца, 1976. –124 с.
3. Риск и неопределенность в философии, науке, управлении URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/risk-i-neopredelennost-v-filosofii-nauke-upravlenii/viewer> [с. 80-81] (дата звернення: 23.01.2021).
4. Миронюк С. С. Про "невизначеність" у лінгвістиці / С. С. Миронюк // Український смисл. – 2015. – № 2015. – С. 83–90. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN>.
5. Шевчук О. М. Сучасні тенденції розвитку морської освіти та її духовні доміанти / Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Volume I, December 13–14, 2018. Batumi, Georgia: Publishing House “Kalmosani”, 2018. – С.273 – 278.
6. Состояния неопределенности: к чему они приводят URL: <https://lifehacker.ru/sostoyanie-neopredeljonnosti-k-chemu-ono-privodit/> (дата звернення: 23.01.2021).

ІНДИВІДУАЛЬНЕ І ТИПОВЕ В ДОСЛІДЖЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

КОМУНІКАТИВНІ СКЛАДОВІ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Єрмакова Аліса Сергіївна

*аспірантка кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Сексуальність людини є комплексною, міждисциплінарною проблемою, яка висвітлюється різними науковими дисциплінами, такими як медицина, біологія, психологія, соціологія та ін. У більшості досліджень цих наукових напрямків увага фахівців сконцентрована на патологічних аспектах сексуальної взаємодії як індивідуального, так і парного характеру (Д. Басс, 2017; В. Доморацький, 2009; М. Роуч, 2017) [1; 3; 5].

З позицій позитивної психології розвитку особистості досліджуються проблеми, такі як: психологічні особливості сексуального здоров'я людини (А.С. Єрмакова, 2021) [4]; психологічні умови сексуального благополуччя чоловіків і жінок в стійких подружніх парах (А.В. Чалова, 2016) [8]; благополуччя і успішність діяльності особистості (Т.П. Чернявська, 2021) [9].

Комунікативний аспект сексуального благополуччя сексуального благополуччя відіграє важливу роль в формуванні-розвитку зрілого задоволення власним сексуальним життям людини. Комунікація дає можливість висловлювати своє «Я» в рамках сексуальних взаємовідносин і сексуальних бажань та очікувань. Комунікація дає можливість вибудовувати зв'язок між партнерами, а це одна з основних складових сексуального благополуччя.

Багато сучасних науковців присвячують свої дослідження і наукові праці питанням: культури спілкування партнерів; характеру міжособистісного

спілкування; психологічним аспектам будувannya і психотерапії сім'ї; паттернам патології і парадоксам взаємодії (П. Вацлавік, Дж. Бівін, Д. Джексон, 2000; В. Сатір, 1995; Т. Титаренко, 2013; Е. Ейдеміллер, В. Юстіцкіс, 2002) [2; 6; 7; 10].

Дослідження (П. Вацлавік, Дж. Бівін, Д. Джексон, 2000) показало, що людська комунікація – це складний, комплексний, багаторівневий процес, в якому важливе значення мають мета взаємовідносин, контекст і зміст, інформаційні процеси. В контексті нашого дослідження проблеми сексуального благополуччя особистості важливим є тезис авторів про те, що взаємовідносини між людьми містять в собі тенденції потенційних прогресивних змін [2].

Т. Титаренко підкреслює, що в спілкуванні та взаємодії кожній людині дуже важливо мати і зберігати своє власне обличчя, свої індивідуальні риси характеру [7].

Е. Ейдеміллер і В. Юстіцкіс вивчають психологічні особливості функціонування сім'ї, такі як: комунікативні процеси, дії стресорів, ролева взаємодія, динамічні особливості сім'ї, психологічні особливості комунікації в сім'ї, емпатійні особливості членів сім'ї, їх поведінка в ситуаціях кризисів та ін. На їх думку, «нормально функціонуюча сім'я – це сім'я, яка відповідально і диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняється потреба в рості і змінах як сім'ї в цілому, так і кожного її члена» [10, с. 7].

В. Сатір досліджує проблеми будувannya зрілою безпроблемної сім'ї з гуманними взаємовідносинами. Авторка стверджує, що якості, які характеризують: 1) проблемні сім'ї – це низька самооцінка членів сім'ї; нереалістичні очікування від комунікації; стереотипні, які не орієнтовані на допомогу іншим норми поведінки; страхи та загрози; 2) безпроблемні сім'ї – це висока самооцінка членів сім'ї; чесні взаємовідносини; здатність членів сім'ї до гнучкості в спілкуванні; норми, спрямовані на прийняття; відкритість, позитивні установки і надії [6].

Таким чином, теоретико-методологічний аналіз проблеми сексуального благополуччя особистості дозволив нам розробити теоретичну модель феномену сексуальності людини з позитивних позицій благополуччя, яка

включає складові сексуального благополуччя особистості, таких як: когнітивна, емоційна та комунікативна.

Згідно з нашою теоретичною моделлю сексуальності в ланках психологічного благополуччя комунікативний блок сексуального благополуччя особистості містить: гнучкість спілкування; адекватне реагування на ситуації, що змінюються; здатність створювати атмосферу відкритості, довіри в сексуальних відносинах; здорові установки до сексуальних відносин; здатність створювати партнерські стосунки, отримувати задоволення від взаємовідносин; відповідальність в міжособистісних сексуальних відносинах; управління оточуючими та вміння вирішувати конфлікти шляхом діалогу та інше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басс Д. Эволюция сексуального влечения: Стратегии поиска партнеров; [пер. с англ. М. Кульневой]. М.: Альпина Паблишер, 2017. 510 с.
2. Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия; [пер. с англ. А. Суворовой]. М.: Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 320 с.
3. Доморацкий В.А. Медицинская сексология и психотерапия сексуальных расстройств. М.: Академический проект. 2009. 470 с.
4. Єрмакова А.С. Психологічні особливості сексуального здоров'я людини як розвиток ідей ортобіозу. *Дослідження психології ортобіозу людини: монографія / за заг. наук. ред. проф. Н.В. Родіни*, Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 144-161.
5. Роуч М. Секс для науки. Наука для секса. М.: Альпина Паблишер, 2017. 320 с.
6. Сатир В. Как строить себя и свою семью; [пер. с англ. Е.В. Новиковой, М.А. Макарушкиной]. М.: Педагогика-Пресс, 1992. 192 с.
7. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. К.: Каравела, 2013. 372 с.
8. Чалова А.В. Психологические условия сексуального благополучия мужчин и женщин в устойчивых супружеских парах: дис. ... канд. психолог. наук. 19.00.01. М.: ФБГОУ ВО Московский педагогический гос. университет. 2016. 230 с.
9. Чернявська Т.П. Психологія благополуччя і успішності діяльності особистості в контексті ортобіозу людини. *Дослідження психології ортобіозу людини: монографія / за заг. наук. ред. проф. Н.В. Родіни*, Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 58-75.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 2002. 656 с.

СЕКСУАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ФЕНОМЕНА

Чернявська Тетяна Павлівна

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Актуальність дослідження феномену сексуального благополуччя пов'язана з тим, що сексуальність є важливою та позитивною частиною сексуальної поведінки, сексуального здоров'я, сексуального благополуччя людини. Феномен сексуальності вивчають представники різних наукових напрямів медицини, біологи, психологи, соціологи та інших спеціалістів до феномену сексуальності. Сексуальність людини, сексуальне здоров'я, сексуальне благополуччя особистості сучасними вченими, фахівцями та іншими людьми розуміються як важливі життєві потреби, які мають велике значення на протязі усього життя.

Сексуальне благополуччя особистості забезпечує не тільки сексуальне задоволення та підвищення якості життя, але й соціальну активність людини, певний соціально-психологічний стан, імпульс, енергію, творчий потенціал, успішність в професійній діяльності.

Сучасні дослідження проблеми сексуальності людини представлені в науковій літературі зарубіжних і вітчизняних авторів, перш за все, у наступних аспектах: біологічному (J. Pfaus, L. Scepkowski, L. Marson & J. Georgiadis, 2014) [16]; медичному та сексологічному (В. Доморацький, 2009; Г. Кочарян, 2007; М. Роуч, 2017) [3; 6; 10]; психологічному (S. Ainsworth & J. Bauermeister, 2012; Д. Басс, 2017; D. Tolman, L. Diamond, J. Bauermeister, W. George, J. Pfaus, & L. Ward, 2014) [13; 1; 19]; сексуальності і любові (О. Кернберг, 2000; Б. Мартель, 2006; М. Роуч, 2017) [5; 8; 10].

Окремі види благополуччя особистості та близькі до цього поняття феномени вивчали: щастя (С. Любомирські, 2014; М. Селігман, 2013) [7; 9]; психологічне благополуччя (Е. Byers, U. Rehman, 2014; Е. Diener, D. Wirtz, W. Tov, С. Kim-Prieto, 2010; Л. Засекіна, В. Майструк, 20017; К. Stephenson, С. Meston, 2015; С. Ryff, С. Keyes, 1995; Селігман, 2013; Т. Чернявська, 2021) [14; 15; 4; 17; 18; 9; 12]; сексуальне благополуччя (В. Гупаловська, 2019; А. Чалова, 2016; К. Stephenson, С. Meston, 2015) [2; 11; 17].

Аналіз сучасних наукових досліджень показує, що існує чимала кількість наукових, науково-популярних, науково-публіцистичних публікацій з проблем сексуальності, сексуальної поведінки, сексуального благополуччя, однак можна відмітити, що при цьому має місце недостатність наукової розробленості даних наукових проблем.

Теоретичний аналіз дослідження феномену сексуального благополуччя особистості дає можливість стверджувати, що досліджена проблема має міждисциплінарний характер і її необхідно вивчати як складне багаторівневе явище, яке має свої індивідуальні особливості і забезпечує здорове функціонування цілого ряду цінних для людини функцій.

Узагальнюючи наукові підходи до концептуалізації феномена сексуального благополуччя, по-перше, можна підкреслити, що сексуальність є важливим і невід'ємним компонентом самоідентифікації, самовідношення, самооцінки особистості. По-друге, людина, яка приймає свою сексуальність як важливу частину власного життя, яка вміє виражати свої потреби і бажання і здатна встановлювати конструктивні сексуальні відносини, які її задовольняють, цим самим забезпечує і зміцнює сексуальне благополуччя, яке в свою чергу наповнює і розкриває особистісний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басс Д. Еволюция сексуального влечения: Стратегии поиска партнеров; [пер. с англ. М. Кульневой]. М.: Альпина Паблишер, 2017. 510 с.
2. Гупаловська В.А. Сексуальне благополуччя як чинник суб'єктивного благополуччя:

- особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали II всеукр. конгресу із соціальної психології. Київ, 2019. С. 81-83.
3. Доморацкий В.А. Медицинская сексология и психотерапия сексуальных расстройств. М.: Академический проект. 2009. 470 с.
 4. Засекіна Л.В., Майструк В.М. Безумовне самоприйняття та психологічне благополуччя особистості. *Наука і освіта*. 2017. № 11. С. 187-192.
 5. Кернберг О.Ф. Отношения любви: норма и патология; [пер. с англ. М.Н. Георгиевой]. М.: Класс, 2000. 256 с.
 6. Кочарян Г.С. Современная сексология. Киев: Ника-Центр, 2007, 400 с.
 7. Любомирски С. Психология счастья. Новый подход. СПб.: Питер, 2014, 352 с.
 8. Мартель Б. Сексуальность, любовь и Гештальт. СПб.: Речь, 2006, 192 с.
 9. Селигман М. Путь к процветанию. Новое понимание счастья и благополучия. М.: МАНН, 2013. 440 с.
 10. Роуч М. Секс для науки. Наука для секса. М.: Альпина Паблишер, 2017. 320 с.
 11. Чалова А.В. Психологические условия сексуального благополучия мужчин и женщин в устойчивых супружеских парах: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. М. 2016. 26 с.
 12. Чернявська Т.П. Психологія благополуччя і успішності діяльності особистості в контексті ортобіозу людини. *Дослідження психології ортобіозу людини*: монографія / за заг. наук. ред. проф. Н.В. Родіни, Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 58-75.
 13. Ainsworth S.E. & Baumeister R.F. Changes in Sexuality: How Sexuality Changes Across Time, Across Relationships, and Across Sociocultural Contexts. *Clinical Neuropsychiatry: Journal of Treatment Evaluation*, 9(1), 2012. P. 32–38.
 14. Byers E.S. & Rehman U.S. Sexual Well-being. In D.L. Tolman, L.M. Diamond, J. A. Bauermeister, W. H. George, J. G. Pfaus, & L. M. Ward (Eds.), *APA handbooks in psychology®. APA handbook of sexuality and psychology, Vol. 1. Person-based approaches*. 2014. P. 317–337.
 15. Diener E., Wirtz D., Tov W., Kim-Prieto C. New Well-Being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings. *Social Indicators Research*, Vol. 97, Issue 2, 2010. P. 143-156.
 16. Pfaus J.G., Scepkowski L.A., Marson L. & Georgiadis J.R. Biology of the Sexual Response. In Tolman D.L., Diamond L.M., Bauermeister J.A., George W.H. (Eds.). *APA Handbook of Sexuality and Psychology, Vol. 1: Person-Based Approaches*. American Psychological Association. Washington. 2014. P. 145–203.

17. Stephenson K.R., Meston C.M. The Conditional Importance of Sex: Exploring the Association Between Sexual Well-Being and Life Satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 41(1), 2015. P. 25–38.
18. Ryff C., Keyes C. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 69, No. 4, University of Wisconsin-Madison. 1995. P. 719-727.
19. Tolman D.L., Diamond L.M., Bauermeister J.A., George W.H. (Eds.). *APA Handbook of Sexuality and Psychology, Vol. 1: Person-Based Approaches*. American Psychological Association. Washington. 2014. 1288 p.

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, РЕСУРСИ І РЕЗЕРВИ САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСВІЧЕНОЇ ЛЮДИНИ

СТВОРЮЮЧИ СТИВОРЮЮЧІ СИЛИ СТИВОРЮВАЛЬНОГО ЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОСЛІДНИКА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ЯКА САМОЗДІЙСНЮЄТЬСЯ*

Кривцова Наталя Вячеславівна

*кандидат психологічних наук, засновник і гендиректор
ТОВ «Міжнародна академія психосінергетики та альфології»;
керівник психологічної служби та провідний фахівець Навчально-виробничого
комплексу інноваційних технологій навчання і безперервної освіти
Одеського національного медичного університету*

Підкреслюючи світоглядний характер криз, що охопили природу і культуру сучасного суспільства, провідними філософами і психологами активно дискутується проблема створювальності сил людини, яка самоздійснюється їх створюючи, в тому числі створюючі сили створювального знання особистості дослідника інформаційних ресурсів.

Українськи філософи та психологи мають безумовні досягнення у вивченні проблеми «створювальності» як людини, так і антропокультурних практик (І.А.Доннікова, І.В.Єршова-Бабенко, Є.М.Іванова, Н.В.Кривцова, Ю.О.Мелков, Г.Я.Міненков, О.С.Павлова, О.П.Пунченко, О.М.Шевчук та ін.). Але слід підкреслити, що не зважаючи на те, що загально визнаним є положення про наявність в особистості створювальних сил, сутнісною характеристикою якої є універсальна потенція складних відкритих систем до саморуху, проблема їх створення не має свого остаточного вирішення.

* Положення, представлені в даних тезах, автор розвиватиме в статті, яка буде подана в спецвипуск Міжнародного багатомовного науково-теоретичного видання "ИДЕИ. ФИЛОСОФСКО СПИСАНИЕ"

Аналіз наукових першоджерел показав, що поняття «сили» широко використовують представники майже всіх природничих і гуманітарних наук, але воно і досі не має свого остаточного вирішення, причому кожна наукова дисципліна спирається на своє бачення цього феномена та «свою методологію» досліджень [1,2,3,4]. Тому більш детально розглянемо сутність концепту «створюючи створюючі сили створювального знання», що знаходить свого прояву у кількісно-якісній специфіці сил «створювальності» в залежності від їх відтоків, спрямованості і логіки використання особистістю дослідника наукової інформації, яка самоздійснюється.

Традиційно вважається, що сутність і зміст поняття «сила» є загальноприйнятим в науковому дискурсі, але ретельний аналіз показав, що навіть в англійській мові для пояснення сутності і змісту досліджуваного феномену використовується щонайменше три слова: «power», «strength» та «force». Так, згідно до словнику «Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge University» слово «power» розглядається у таких значеннях як: як авторитет; контроль, а точніше здатність контролювати людей та події, зокрема обсяг контролю, який людина чи група має; як офіційне або законне право щось робити; причому у значенні як дієслова, його визначають (1) у контексті енергії, яка забезпечує певні дії та здатність працювати; (2) діяти з великою силою, а для визначення важливих ознак воно використовується як прикметник, зокрема коли мова йде про людину, організацію чи країну в американській англійській розглядається як обдарованість, здібності, талант і здатність, зокрема виробляти енергію або для позначення енергії як швидкості, з якою вона використовується, в тому числі коли йдеться про швидкість виконання роботи [5]. Причому коли йдеться про еквівалент сили чи здатності робити те, що вимагає певних зусиль, як синонім слова «power» в американській англійській пропонують використовувати слово «strength», яким в діловій англійській позначають джерела чогось, якщо щось відбувається в силу чогось іншого, викликано цим, а також якості, що є у кого-небудь або чогось, що допомагає прогресувати або досягати успіху, причому в загальному

сенсі це слово визначається як ідіома «в силу чогось», як характеристика того, що використовується «в повній силі на максимально можливому рівні здібностей», а також як число або чисельність когось чи чогось як здатність робити те, що вимагає великих фізичних або розумових зусиль, або ступінь, в якій щось сильне або потужне [див.п.п]. Зокрема пропонують використовувати в контексті розгляду сил компанії або економіки, наприклад як сильну сторону компанії, здатність виробляти товари, отримувати прибуток і створювати робочі місця, як період збереження економічної могутності цінності валюти; якості комунікації та систем зв'язків, зокрема якості сигналів; міцності і ймовірності пошкодження або поломки чогось, а також розглядати як можливості «йти від сили до сили», ставати все успішніше з використанням переваг, які вже є (у людини або речі) щоб чогось досягти, зокрема кількості влади або впливу, яким володіє хтось або щось.

Слово «force» як і попередні переклади є багатозначним і також має додаткові переклади, а саме: англійське «force», що запозичено через ст.-франц. «force» (від пізн. лат. «fortia» - «сильні» та «fortis» (форми мн. ч. сер. р.) - «твердий, міцний, потужний») [7], використовується у значенні «сила переконати розум» і «сила, яка здійснюється проти волі чи згоди», фізичний смисл якої (старофранцузькою) засвідчене з 1660-х р. як «силове поле (force field)»; зокрема іменник «force» поряд з фізичної, має визначення «сили впливу», «сил груп чи об'єднання», а також йдеться про групу людей, яка організована та навчена спеціально для виконання певної цілі, причому множинна форма «forces» позначає людину або об'єкт, який «володіє впливом та енергією, потужністю і силою» (наприклад, «the forces of good/evil» – сили добра/зла), а дієслово «force» означає «змусити щось статися або змусити когось зробити щось важке, неприємне чи незвичне, особливо погрожуючи або не пропонуючи можливості вибору», сполучення «in/into force» означає силу законів, норм або систем, що існують і використовуються, сполучення «force an/the issue» означає «вжити заходів, щоб переконатися, що нагальна проблема чи справа вирішуються зараз», а словосполучення «combine/join forces» означає

«працювати з кимось іншим, щоб досягти чогось, чого ви обоє хочете», тобто йдеться про сили об'єднання зусиль; до того ж у науковому використанні «force» – це вплив або міра впливу, що змінює рух (наприклад «the force of gravity» – сила гравітації), у біології «force» позначає стан і штучне контролювання умов [5,6].

Таким чином, узагальнюючи результати аналізу лише трьох англійських слів «power», «strength» та «force» з метою виявлення загального змісту і сутності поняття сили в контексті створювальності людини-творця, можна вже зробити певні висновки: мова йде не стільки про поняття сил, які забезпечують можливість її самоздійснення, скільки про концепт «створення сил створення», зокрема створювальних сил створювального знання особистості дослідника інформаційних ресурсів, кількісно-якісні характеристики яких як емерджентних характеристик різницево-багатовимірної полісутнісної автопоетичної цілісності [3,4].

Отже йдеться про сутнісні сили обізнаної людини-творця, яка самоздійснюється, створюючи умови власної життєдіяльності, що мають різні прояви і джерела, причому ознакою її здатності до свідомої творчої самореалізації в певній сфері професійної діяльності також стає «створювальність», в тому числі знання особистості дослідника інформаційних ресурсів, тому дослідження сутності і змісту досліджуваного феномену також має мати різні виміри розгляду, що також потребує диференціації поняття «сили» і відповідного його позначення. Наприклад, якщо йдеться про сутнісні сили людини як відкритої складної дисипативної системи/середовища, яка здатна до саморуху, про її природню майстерність або здатності щось робити та контролювати це, зокрема можливості самоорганізації особистості дослідника наукової інформації в умовах спеціально організованої інноваційної діяльності, доцільним вважаємо використання концепту «створюючі сили» від англ. «creative power», рос. «создающие силы» (І.В.Єршова-Бабенко, Н.В.Кривцова та ін.) [2,3,4].

Якщо йдеться про створювальність знання (І.А.Доннікова, Н.В.Кривцова та ін.) як сутнісні сили людини-творця, яка сама створює умови самоорганізації, самодетермінації, співпраці і коеволюції з Всесвітом тощо, доцільним для позначення їх чисельності та ступеню, в якій вона сильна або потужна, вважаємо використання поняття сили як «*strength*» (*strenkθ, streŋθ*), що тлумачиться з англійською як сміливість в подоланні труднощів і позитивна якість людини, яка робить її більш ефективною.

Тобто йдеться про міць і природню здатність, здібності, обдарованості, спритність, спроможність, талант, хист та інших «*skills*» перетворення інформації на джерело створювальних сил самоздійснення особистості дослідника інформаційних ресурсів (автор концепту Н.В.Кривцова), які знаходять свого прояву у цілеспрямованої свідомої продуктивної життєдіяльності людини-творця, створювальність якої через усвідомлення особистісної значущості створювального знання стає проявом сил свідомого самостворення, відкриває нові можливості самоактуалізації базових екзистенцій, авто-еко-організації і самотрансценденції, а також зміцнення сил поза вольової активності, підвищення рівнів адекватної потенційності і узгодженості автопоетичної системи-мережі «людина-діяльність», що в певних умовах стають основою особистісно-професійної майстерності і збагачення людиностворювальних науково-освітніх теопрактик (автор концепту Н.В. Кривцова) [3,4].

Слід особливо підкреслити, що не зважаючи на різні виміри походження і прояву феномену створювальності, в розглянутих прикладах йдеться про однаковий тип дослідження розглянутих сил людини-творця («*power*» - «*strength*»): увагу зосереджено на «причинах створювальності» людини. Йдеться про сутнісні сили людини-творця (створюючі і створювальні), яка природньо обдарована та спеціально навчена, володіє впливом та енергією, потужністю і силою створювального знання, що перетворюється на особистісно-професійні ресурси та в певних умовах стає джерелом психологічного резерву варіативності мультиформної єдності системи-мережі

«людина-діяльність», зокрема різницево-багатовимірної полісутнісної автопоетичної цілісності «особистість трансфесіонала» (психосінергетичної, альфологічної і теопрактичної) (автор концепту Н.В.Кривцова), яка здатна до самоорганізації, самодетермінації, співпраці і ко-еволюції з Всесвітом на різних рівнях: природньому, соціальному, культурному та при організації власного життя в цілому [2,3,4].

До того ж наші дослідження сутнісних сил особистості дослідника наукової інформації, яка схильна до свідомої продуктивної інноваційно-дослідницької діяльності і трансфесіоналізму, дозволяє стверджувати, що коли мова йде про «створення причин» як кумулятивно-дисипативний процес, що має власну логіку і результат, важлива роль належить узгодженості біопсихосоціальних вимірів системи-мережі «людина-світ-діяльність», з одного боку, а з іншого – коли йдеться про кількісно-якісну специфіку раціонально-ірраціональних форм автопоезису і авто-еко-організації освіченої людини як різницево-багатовимірної полісутнісної автопоетичної цілісності, актуальним стає питання якості мультиформного об'єднання з Всесвітом (автор концепту Н.В.Кривцова) на різних рівнях (природньому, соціальному, культурному та при організації власного життя в цілому), які відкривають можливості самореалізації інноваційного потенціалу, соціально-психологічного зростання, самоменеджменту та суб'єктного самовизначення освіченої людини в професійній сфері, що в певних умовах стають джерелом її самоактуалізації (перехід потенційного в дійсність, зокрема шлях від потенційної потенційності до адекватної потенційності), суб'єктного самовизначення особистості дослідника інформаційних ресурсів (встановлення межі «Я-не Я»), самотрансценденції (вихід «сильного Я» за межі, в тому числі певних функцій, когнітивних стратегій, ціннісних орієнтацій тощо) та самогармонізації створювальних сил, в тому числі і знання, яке виникає у потоковому стані, поступово усвідомлюється, збагачуючі створювальні сили обізнаної людини [1,2,3,4].

Тому, якщо увагу необхідно зосередити на дослідженні факторів і механізму «виникнення причин» досліджуваного феномену, для підкреслювання активної ролі людини у створенні створювальних сил підчас випробувань в мінливих умовах творчого самозмінювання, самоактуалізації і самогармонізації особистості трансфесіонала, яка самоздійснюється, нами вирішено в концепті «створюючи сили» (від рос. «создавая силы») використання дієприслівника «forge», що розглядається як вплив або міра впливу, що змінює рух та означає також силу законів, норм або систем, що існують і використовуються людиною як інструмент і особистісно-професійний потенціал зміцнення власної створювальності. Йдеться про джерело створюючих і створювальних сил створення умов самореалізації власної місії та призначення в певній сфері людської життєдіяльності як різницево-багатовимірної полісутнісної автопоетичної цілісності (автор концепту Н.В.Кривцова) зі збереженням власної унікальності і продуктивності автентичного життя особистості дослідника інформаційних ресурсів на різних рівнях співтворчості і ко-еволюції з Всесвітом.

Мова також йде про структурно-функціональну узгодженість кумулятивне-дисипативних процесів створення системи-мережі «людина-діяльність», в тому числі про системну, циклічну, цільову та ціннісно-сміслові детермінанти самостворення особистості дослідника інформаційних ресурсів, про активізацію композитної функції сизигії і інтегральної функції її потенційної сфери, про композиційну специфіку особистісно-професійного потенціалу, що об'єднує її базові екзистенції, інноваційний потенціал, ресурси самоактуалізації, синергії, суб'єктного самовизначення, самоменеджменту, соціально-психологічного зростання, авто-еко-організації і самотрансценденції, що в певних умовах стає джерелом психологічного резерву варіативності самореалізації в обраній сфері людської життєдіяльності, а також про «стрибки» особистісно-професійного потенціалу і «ковзаючий» характер і специфіку впливів типів/рівнів режимів-атракторів самогармонізації

створюючих і створювальних сил самоздійснення особистості трансфесіонала на різних рівнях мультиформної єдності з Всесвітом [2,3,4].

Дане повідомлення, безумовно, не вичерпує всіх питань створювальності людини і людиною. Ми лише пропонуємо новий напрямок наукового дискурсу з проблем створювальності в контексті утворення освіченою людиною сил самоздійснення, зокрема створюючи створючі сили створювального знання дослідника наукової інформації (потенційних або актуалізованих) в мінливих умовах інформаційного хаосу. Перспективними вважаємо дослідження сутнісних сил людської природи різних вимірів як біопсихосоціальних детермінант самостворення обізнаної людини, яка здатна перетворити отриману інформацію підчас навчання на особистісно-професійні ресурси та резерви варіативності самоздійснення в обраній сфері людської життєяльності, є щасливою і готова зміцнювати здоров'я, збагачуючи себе і людство в цілому. В більш широкому сенсі можна порушувати питання про науково-освітні теопрактики здоров'я і щастя, що дають змогу не тільки уникати непорозуміння, запобігати конфліктів, а і доповнюючи так званих «жорстких навичок» («hard skills») «гнучкими навичками» («soft skills») розвинути особистісні здібності, перетворити навчання на процес творчості і співтворчості [1, с. 35].

Актуальним, на наш погляд, стає створення моделей і методів прогнозування і підвищення готовності до самогармонізації створювальних сил самоздійснення особистості трансфесіонала шляхом впровадження в начальний процес людинозберігаючих ресурсозбагачуючих освітніх технологій, які дають можливість трансформувати інформаційні ресурси в ресурси самореалізації особистості дослідника наукової інформації і націлені перш за все на підвищення якості життя освіченої людини завдяки особистісно-професійного самовдосконалення протягом життя, взагалі – наповнюючи людиностворювальними смислами соціокультурний контекст людської життєдіяльності в цілому, що надає сили вийти за межі суто професійної освіти підчас випробувань і глобалізації криз народження нової культури нового

суспільства та реформування освіти в умовах пандемії, зокрема вищої медичної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доннікова І.А., Кривцова Н.В. Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Випуск 26. 2019. С. 32-39.- DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.4>
2. Кривцова Н.В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018, 296 с.
3. Кривцова Н.В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації: монографія. Харків: Факт, 2019, 404 с.
4. Створювальна сила знання: монографія. Книга перша / авт. кол.; відп. ред.: І. А. Доннікова, Н. В. Кривцова. Одеса: Фенікс, 2020. 250 с.
5. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus / Cambridge University Press // URL: <https://dictionary.cambridge.org>
6. Кембриджский англо-русский словарь / Cambridge University Press - URL: <https://dictionary.cambridge.org>
7. Origin and meaning of force by Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/word/force>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ТРАНСФЕСІОНАЛІЗМУ

Павлова Ольга Сергіївна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного університету «Одеська морська академія»

Епохою трансфесіоналізму називають прийдешні часи. Науковців у сфері філософії освіти турбує проблема аналізу феномену трансфесії, як нового виду трудової активності на підставі синтезу компетентнісних характеристик здобувача освіти [1, с.50; 2, с. 66]. На першому плані постає питання зміщення наголосу з фіксованих професійних навичок, що отримував випускник вищого навчального закладу, і саме це давало йому можливість вести відповідну професійну діяльність, до формування універсально скомпонованого компетентнісного набору якостей, що у майбутньому стануть «новими точками зростання» у професії або «точками зростання» в інших фахових сферах проявів особистості [3, с.10]. Більш детально проблему якісного формування системи компетентнісного набору майбутнього фахівця ми розглядали у попередніх роботах [4, с.101-126; 8, с. 3655-3665]. Але питання: «Хто буде «переможцем у змаганні» за успіх на ринку праці у VUCA світі, що вже навколо нас – унікальний вузькоспеціалізований професіонал, обізнаний поліпрофесіонал чи багатовимірний трансфесіонал?» – зберігає свою актуальність.

Для особистості з набором позитивних трансфесіональних якостей, як то адаптивність, комунікабельність, здатність до метамислення тощо, неможливо виключити й наявність негативних рис. Наприклад, стартапер, частіше за все, така людина, яка може розпочати новий напрямок, але ж не доводить все до результативного кінця, страждає від прокрастинації та хронічної втоми. Як продемонстровано в дослідженнях Грега Ричардса, феномен цифрового

номадизму стимулює зниження соціальної відповідальності, а для глобальних кочовиків (Global nomad) може бути характерна наявність особливого набору цінностей [9, с.4-5]. Вочевидь, що ускладнення когнітивного простору буде лише збільшуватися, тому майбутньому фахівцю необхідно особливо турбуватися про підтримку своїх інтелектуальних ресурсів, які можуть бути застосовані в інноваційній діяльності.

Отже, інтелект, як складний та унікальний у своїй єдності різних типів (з точки зору концепції множинного інтелекту Г.Гарднера), потребує «виращування» навичок трансфесії при цьому, – дбайливого «плекання» стану збалансованості між різними його типами. Зазначимо, що концепція множинного інтелекту Г.Гарднера й досі залишається під критичними «ударами» науковців, не має однозначного рішення проблема класифікації різних типів інтелекту. Хотілося б особливо виділити чотири групи різновидів інтелекту, які, на нашу думку, набувають значущості як «маркери», показники розвиненості якостей трансфесіоналу. А саме, наявність розвинутих видів: вітально-екзистенційного інтелекту, емоційного інтелекту, адаптивного інтелекту та соціально-комунікативного інтелекту. Прогнозується, що найближчим часом зростання когнітивного навантаження людини буде відбуватися з введенням доповненого фахового інтелекту (цифрова охорона здоров'я, Augmented intelligence в праві тощо) [6]. Семантичний ракурс проблеми множинного інтелекту може значно ускладнитися з появою у майбутньому цифрових копій будь-яких систем, у тому числі і цифрових двійників особистості. Можливо, що в найближчому майбутньому цифрові копії індивідів стануть базовими джерелами інформації в професійно-трудовах відносинах, у тому числі і джерелами морально-етичних показників цих відносин. Коротко пояснимо, що у відповідності з концепцією цифрового безсмертя, свідомість людей можна оцифрувати і перенести в комп'ютер. Отже, людина зможе створити повноцінну копію себе, яка знає абсолютно все, що знає сама людина і мислить також як вихідна особистість. Оригінал, тобто людина, продовжить своє життя як раніше, а його копія буде існувати в

комп'ютерній симуляції. Таким чином, вважається можливим досягнення безсмертя свідомості, тобто збереження особистісних характеристик на досить тривалий час (можливо – нескінченний).

Спираючись на вищезазначене, ми дійшли до ключової тези нашого виступу: в епоху трансфесіоналізму людину очікують колосальні когнітивні навантаження «протягом всього життя». Тому вже сьогодні освітній простір має бути збудований на таких поняттях, як: інтелектуальні ресурси особистості, збереження власних інтелектуальних ресурсів, охорона та збереження (у першу чергу власними зусиллями) інтелектуального здоров'я. Нажаль, чіткого визначення цих понять ще не існує. Частіше за все в освітніх документах йде мова про психічне або духовне здоров'я особистості, а поняття «інтелектуальне здоров'я особистості» не відокремлюється. Дослідну роботу по зменшенню понятійної неповноти в даній сфері ми зараз проводимо в своїх наукових розвідках.

На взаємозв'язок інтелектуального розвитку особистості та здоров'я звертав увагу ще шведський педагог та психолог Торстен Хюсен, один з засновників Міжнародної академії освіти. В його концепції «суспільства, що навчається» однією з умов «навчання протягом життя» є впровадження здоров'язберігаючих технологій освіти [5, с. 170]. Якщо поєднати висновки Т.Хюсена з головними положеннями концепції множинного інтелекту.

Г. Гарднера, можливо уточнити поняття інтелектуального здоров'я особистості, – як збереження збалансованого стану всіх різновидів інтелекту під зростаючим тиском когнітивного навантаження сучасності. А усвідомленість мотивації на збереження та примноження інтелектуального здоров'я може виступати одним з показників сформованості фахівця трансфесіонального рівня.

Нагадаю питання, яке було сформульовано на початку виступу: хто буде «переможцем в змаганні» за успіх на ринку праці у VUCA світі, що вже навколо нас – унікальний вузькоспеціалізований професіонал, обізнаний поліпрофесіонал або багатовимірний трансфесіонал? На нашу думку, головне,

що має відбутися – це перемога саме Людини, обізнаної особистості, що усвідомлює складність, багатовимірність, крихкість, доцільність нашого світу та дбайливо ставиться до збереження свого інтелектуального здоров'я, яке є запорукою успіху у «світі, що навчається».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батаева Е.В. Когнитивные и метакогнитивные способности обучающихся в контексте smart-образования. Образование и наука. 2019. – 21 (4) – С. 36-59.
2. Дикова В. В. Ориентация на развитие как ключевая трансфессиональная компетенция выпускника вуза // Профессиональное образование и рынок труда. 2019. – № 4. – С. 66 - 71.
3. Зеер Э. Ф. Методологические ориентиры развития транспрофессионализма педагогов профессионального образования / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Образование и наука. 2017. – № 19 (8). – С. 9 - 28.
4. Павлова О.С. Якість освітнього результату та проблема його діагностики / Створювальна сила знання : монографія. Книга перша / авт. кол., відп. ред. І.А. Доннікова, Н.В. Кривцова. – Одеса: Фенікс, 2020. – С.101-127.
5. Постлтуэйт Т. Н. Торстен Хюсен (1916 - 2009) // Пятьдесят современных мыслителей об образовании: От Пиаже до наших дней. М.: ИД «Высшая школа экономики», 2012. – С. 163 - 176.
6. Прийма С. М. Суспільство, що навчається // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> Суспільство, що навчається (дата звернення: 11.05.2021).
7. Проект «Настройка образовательных структур в Европе» Режим доступа: https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_brochure_Russian_version.pdf (Дата звернення 16.04.21)
8. Paulava V., Nerubasska A., Kuzmenko I., Yamilova T., Zahorodnia L. Research of Satisfaction of Quality of Educational Results from the Viewpoint of Education / Services Universal Journal of Educational Research, 2020 Vol.8, p.p.3655-3665. Режим доступа: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Research_of_Satisfaction_of_Quality_of_Educational.pdf
9. Richards G. The global nomad: Backpacker travel in theory and practice / January 2004, Book-project Tilburg University, p.p. 3-19. Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/292244559_The_global_nomad_Backpacker_travel_in_theory_and_practice

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ГАЛУЗЯХ ОСВІТИ, МИСТЕЦТВА ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ACADEMIC WORKFORCE COMPETENCIES AND MUSIC EXPERIENCES: IS THERE A CONNECTION?

УДК 378:005.6+784.7

Olga V. Buchko

PhD

Penn State University, USA

Abstract. The purpose of this qualitative case study was to explore the extent to which music experiences gained formally and non-formally during school and college years may have contributed to the work competencies of the middle-aged faculty members in non-music disciplines (e.g., workforce education, psychology, and philosophy) in Ukraine and the US. Study findings showed that faculty members perceived that their music experiences impacted their capacity for academic research, teaching, advising/mentoring, administration/leadership, as well as their work-life balance, well-being, and mental health. It would be a promising avenue for future quantitative research to unpack the effects of music experiences on the faculty members' competencies other than social science and humanities disciplines and compare them cross-culturally. The new knowledge can be of interest to psychologists, educators, human resource professionals, and the general public (e.g., parents and youth), who often do not realize the value of music experiences for non-musical experiences, including the development of skills needed by the academic workforce.

Keywords: music experiences, music education, faculty, academic workforce, faculty members' competencies.

АКАДЕМІЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ І МУЗИЧНИЙ ДОСВІД: ЧИ Є ЗВ'ЯЗОК?

Анотація. Метою даного якісного дослідження було вивчення того, як музична освіта, отримана протягом шкільних і студентських років в Україні та США, могла вплинути на компетентності професорсько-викладацького складу середнього віку з дисциплін, не пов'язаних з музикою (наприклад, психологія, філософія, освіта і розвиток трудових ресурсів). Результати даного дослідження, в якому був використаний метод конкретних ситуацій, показали, що викладачі вважають, що їхні музична освіта і досвід вплинули на їхні компетентності щодо академічних досліджень, викладання, консультування/наставництва, адміністрування/керівництва, а також на їхню здатність підтримувати баланс між роботою та особистим життям, на благополуччя та психічне здоров'я. Виявлення впливу музичного досвіду на компетентності професорсько-викладацького складу в областях, відмінних від соціальних наук і гуманітарних дисциплін, а також порівняння міжкультурних даних, було б багатобічним напрямком для майбутнього кількісного дослідження. Нові знання можуть бути корисними психологам, педагогам, менеджерам з розвитку і управління персоналом, а також батькам і молоді, які часто не усвідомлюють цінність музичного досвіду для розвитку навичок, що не пов'язані з музикою і що можуть знадобитися професорсько-викладацькому складу в академії.

Ключові слова: музичний досвід, музична освіта, професорсько-викладацький склад, академічні компетентності.

Introduction and Problem Statement

In today's world, such phenomena as globalization, digitalization, technological innovation, political and economic challenges, are not buzzy words but the realities that have transformed the lives of individuals and work patterns of varied organizations, including academia [1, 2]. The job demands are continuously growing and significantly impacting the work and life experiences of the academic workforce

[3,4, 5]. Job demands were defined as “those physical, psychological, social, or organizational aspects of the job that require sustained physical and/or psychological (cognitive and emotional) effort and are therefore associated with certain physiological and/or psychological costs” [6].

Due to continuous and dynamic changes, the academic career has become associated with high levels of stress, squeezed personal life, work-life conflicts, mental health problems (e.g., exhaustion, burnout, and depression), ill-health, poor relations, dissatisfaction with work and life, high turnover, and low attractiveness as a career choice for Ph.D. graduates [7,8,9, 10,11]. The doctoral students are often more inclined to look for employment opportunities outside the academy because “more attractive options exist outside the academy” [10]. The situation is even more challenging for the middle-aged academic workforce faced with varied crises and changes in physical, emotional, cognitive, and social spheres [12,13,14]. At the same time, when we look around, we meet those who thrive in their demanding jobs and are very effective in balancing their work and non-work domains [15]. Possibly, it is because they have been better prepared to deal with the high demands of their jobs and work-life uncertainties.

The daunting question is: What experiences have helped the faculty members to develop the work competencies that they are effectively utilizing to meet the continuously growing work demands and tensions? During the time of Aristotle, the Greek word “arête” meant “competence” – “a power which has been trained and developed so that it has become a characteristic of the person who has it” [16]. The studies on management and adult education define “competency” as having a special talent, while other studies define “competency” as an expertise, experience, “a kind of knowledge, an ability, an interest, a trait, a motive, even a self-concept” [17]. The academic competencies include teaching, research, advising/mentoring, and administration/leadership.

The research literature shows that any skill/competence can be trained and that the best return of investment occurs when skill acquisition occurred during the earlier years of life – childhood, and adolescence [18,19, 20,21,22,23,24]. As people age,

they can face multiple challenges, including lack of flexibility, slow adaptation to change, and being less responsive to learning/training [25,26,27]. The quality of early investment in skill formation is associated with quality of work and career outcomes [28]. The skills and values developed during the formative years are also positively associated with health and overall well-being in adult life [29]. According to cognitive social theory, self-efficacy is developed through being involved in a long-term, challenging and meaningful activity that required mastery development [30].

According to the theories of the psychological nature of expertise [31], the continuity of experience [32], serious leisure [33], flow [34], reflective practice [35], and the learning transfer [36], skills and attitudes developed through extended practice (e.g., 10.000 hours or 5 + years of commitment), and through formal and nonformal education under the guidance of the experts (e.g., research, medicine, music, chess, ballet dance, and sports), can be transferred into adulthood both directly (e.g., the same area of expertise) and indirectly (e.g., a different area of expertise). Indirectly transferred skills (also called far transferable skills) are defined as “non-subject-specific skills,” “generic skills,” “soft skills,” “key skills,” and “personal skills” [37, p. 2]. Perkins and Salomon [36] suggested that “while transferable skills are linked to potential employability, the skills developed are not exclusive to employment and are important in other aspects of work and life” (p. 3).

Out of varied extra-curricular activities, music outcomes are the ones that in comparison with the sport have been explored less about their value for work experiences in adulthood, and, particularly, for the academic workforce. The literature shows that music experiences, often described as music education, are positively associated with the development of transferable skills [20,38,39, 40,41], which are considered to be of the most value for different occupations [42,43]. Some skills may be transferred automatically without conscious awareness, while others require reflection on their utilization in a new situation [44], which may apply to faculty members’ competencies.

Method

The purpose of this qualitative case study was to explore the extent to which music experiences have taken during 10 and more years, and gained formally and non-formally during school and college years, may have contributed to the work competencies of the faculty members in non-music disciplines (e.g., workforce education, psychology, and philosophy) in Ukraine and the U.S. The criteria for participants' selection included current university affiliation (social science or the humanities), instrumental music experiences of 10+ years, and middle adulthood (age 35–65). The recruitment was purposive and convenient.

The utilization of several research methods – the case study research method, narrative research method (or life-story research aimed at making meanings from human knowledge and experience through shared stories), and the comparative research method (2 participants from each country) allowed for multiple approaches to method triangulation, in-depth data collection, and analysis, as well as increased trustworthiness of the study [45, 46,47]. Four case studies were generated through a sequence of narrative interviews (total of three each) and multiple follow-ups. The case study refers to “a process or record of research in which detailed consideration is given to the development of a particular person, group, or situation over a period of time” [48]. The main limitation stemmed from asking participants to recall from memory childhood and adolescent experiences to support their claims. The lack of details (e.g., related to school schedules or activities) was compensated for by increasing the suggested number of participants from one storyteller per country to two storytellers per country [45]. Thematic analysis was used for analyzing the qualitative data.

Findings

Study findings showed that faculty members perceived that there was a connection between their music experiences and their academic competencies, including their capacity for teaching, research, service, advising and administration, as well as their health, well-being, and work-life balance. The faculty members believed that their music experiences impacted their academic competencies through

enhancing their positive psychological capacity (e.g., efficacy, resilience, and optimism), preparing their occupational mindsets (e.g., mastery-development orientation), enhancing their managerial skills (e.g., teamwork and leadership), contributing to their thorough understanding of learning experiences (e.g., demands and resources), providing them with well-being skills (e.g., music skills and the quality of free time), equipping them with strategies of managing their mental health (e.g., utilizing music to refocus and relax), and giving them the opportunities to manage the varied roles (e.g., a family member, a public school student, a music performer, a music band/orchestra leader/follower, and/or a singer) and contexts (e.g., music class/school, home, school, church and/or sports club).

The faculty members also mentioned that attitudes and values they gained through their music experiences (e.g., strive for excellence, high expectations, a sense of responsibility, gratitude, long-term relationships, non-competitive relationships, and appreciation of co-creation) can be challenging when they are not surrounded by like-minded people and are not in the environments where they can express their values and continuously develop.

Conclusion

The study findings showed that there was a connection between music experiences gained formally and non-formally during earlier years during 10 and more years and the work competencies of the faculty members in non-music disciplines (e.g., workforce education, psychology, and philosophy) in Ukraine and the U.S. The study participants perceived that their music experiences assisted them with the development of the abilities and attitudes that have assisted them with teaching, guiding students, doing research, working with colleagues, and conducting administrative work. The opportunity to reflect on the relationship between their music experiences and their work-related experiences helped the study participants realize the challenges they could experience because of the experiences they gained during the years of their music study, for example, their preference for non-competitive environments. Also, the study participants believed that their music experiences contributed positively to their well-being and mental health, as well as

their ability to find the proper rhythm between their work and non-work arenas, which has been found critical for their academic career success.

Future Research Recommendations

It would be a promising avenue for future quantitative research to unpack the effects of music experiences on the psychological nature of academic competencies of the faculty members, including the faculty members from other than social science and humanities; and to compare the findings cross-culturally.

New Knowledge Application Recommendations

In addition to psychologists, educators, and the general public (e.g., parents and youth), the new knowledge can be of interest to human resource professionals managing recruitment, selection, and training of the academic workforce, and who often do not realize the value and impact of music experiences for developing skills needed by the academic workforce.

REFERENCES

1. Altmann, A., & Ebersberger, B. (2013). *Universities in change: Managing higher education institutions in the age of globalization*. New York, NY: Springer.
2. Курко, М. Н. (2019). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми модернізації недержавного сектору освіти в Україні у контексті світових тенденцій і національної практики” (Вип. 8)* Київ, Україна: Видавничий дім “Персонал.”
Link
http://library.iapm.edu.ua/Naukovi_vydannya/Problemy_modernizacii/Problemy_modernizacii_Vyp_8_2019.pdf#page=154
3. Guthrie, S., Lichten, C. A., Van Belle, J., Ball, S., Knack, A., & Hofman, J. (2018). Understanding mental health in the research environment: A rapid evidence assessment. *Rand Health Quarterly*, 7(3), 2-2.
4. Kinman, G., & Jones, F. (2008). A life beyond work? Job demands, work-life balance, and wellbeing in UK academics. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 17(1-2), 41-60. <https://doi.org/10.1080/10911350802165478>
5. Sang, K., Powell, A., Finkel, R., & Rischards, J. (2015). ‘Being an academic is not a 9–5 job’: Long working hours and the ‘ideal worker’ in UK academia. *Labour & Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work*, 3(25), 235-249. doi: [10.1080/10301763.2015.1081723](https://doi.org/10.1080/10301763.2015.1081723)

6. Bakker, A. B., Demerouti, E., de Boer, E., & Schaufeli, W. B. (2003). Job demands and job resources as predictors of absence duration and frequency. *Journal of Vocational Behavior, 62*(2), 341–356. [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(02\)00030-1](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(02)00030-1)
7. Dorenkamp, I., & Ruhle, S. (2019). Work–life conflict, professional commitment, and job satisfaction among academics. *The Journal of Higher Education, 90*(1), 56–84. doi:10.1080/00221546.2018.1484644
8. Fox, M. F., Fonseca, C., & Bao, J. (2011). Work and family conflict in academic science: Patterns and predictors among women and men in research universities. *Social Studies of Science, 41*(5), 715–735. doi:10.1177/0306312711417730
9. Kaiser, S., Ringlstetter, M. J., Eikhof, D. R., & Cunha, M. P. (2011). *Creating balance. International perspectives on the work-life integration of professionals*. Neubiberg, Germany: Springer.
10. Trower, C. A. (2012). *Success on the tenure track: Five keys to faculty job satisfaction*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
11. Ward, K., & Wolf-Wendel, L. (2004). Academic motherhood: Managing complex roles in research universities. *The Review of Higher Education 27*(2), 233–257. Retrieved from <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/17577>
12. Brim, O. G., Ryff, C. D., & Kessler, R. C. (2004). *How healthy are we?: A national study of well-being at midlife*. London, UK: University of Chicago Press.
13. Lachman, M. E., Teshale, S., & Agrigoroaei, S. (2015). Midlife as a pivotal period in the life course: Balancing growth and decline at the crossroads of youth and old age. *International Journal of Behavioral Development, 39*(1), 20–31. <https://doi.org/10.1177/0165025414533223>
14. Willis, S.L. & Reid, J.B. (1999). *Life in the Middle: Psychological and Social Development in Middle Age*. New York, NY: Academic Press.
15. Walumbwa, F. O., Muchiri, M. K., Misati, E., Wu, C., & Meiliani, M. (2018). Inspired to perform: A multilevel investigation of antecedents and consequences of thriving at work. *Journal of Organizational Behavior, 39*(3), 249–261. doi:10.1002/job.2216
16. Nickse, R. S., & McClure, L. (1981). *Competency–based education: Beyond minimum competency testing*. New York, NY: Teachers College Press. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED206675.pdf>
17. Klemp, G. O. (1982). Job competence assessment: Defining the attributes of the top performer. In ASTD Research Series Vol.8, *The pig in the python and other tales* (pp. 55–67). Alexandria, VA: American Society for Training and Development.

18. Antovska, A., & Kostov, B. (2016). Teachers, students and extracurricular activities in primary education. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 4(1), 49–53. doi:10.5937/IJCRSEE1601049A
19. Bartkus, K. R., Nemelka, B., Nemelka, M., & Gardner, P. (2012). Clarifying the meaning of extracurricular activity: A literature review of definitions. *American Journal of Business Education (Online)*, 5(6), 693–703.
20. Bassett, P. (2013). *Benefits beyond music: Transferable skills for adult life* (Master's Thesis, University of Sheffield, Sheffield, UK). Retrieved from http://etheses.whiterose.ac.uk/3766/1/MMus_thesis_PBassett150313.pdf
21. Csikszentmihalyi, M. (1991). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York, NY: Harper & Row.
22. Cortello, C. M. (2009). *Everything we needed to know about business we learned playing music*. Metairie, LA: La Dolce Vita Publishing.
23. Eccles, J. S., & Barber, B. L. (1999). Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research*, 14(1), 10–43. doi:10.1177/0743558499141003
24. Heckman, J. (2004). Lessons from the technology of skill formation. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1038(1), 179–200. doi:10.1196/annals.1315.026
25. Griffiths, A. (1997). Ageing, health and productivity: A challenge for the new millennium. *Work and Stress*, 11(3), 197–214. doi:10.1080/02678379708256835
26. Hansson, R. O., Dekoekkoek, P. D., Neece, W. M., & Patterson, D. W. (1997). Successful aging at work: Annual review, 1992–1996: The older worker and transitions to retirement. *Journal of Vocational Behavior*, 51(2), 202–233. doi:10.1006/jvbe.1997.1605
27. Yeatts, D. E., Folts, W. E., & Knapp, J. (2000). Older workers' adaptation to changing workplace: Employment issues for the 21st century. *Educational Gerontology*, 26(6), 565–582. doi:10.1080/03601270050133900
28. Mayer, K. U., & Solga, H. (2008). *Skill formation: Interdisciplinary and cross-national perspectives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
29. Wolff, K. L. (2004). The nonmusical outcomes of music education: A review of the literature. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 159, 74–91. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40319210>
30. Bandura, A. (1982). *Self-efficacy mechanism in human agency*". *American Psychologist*, 37(2), 122–147. doi:10.1037/0003-066X.37.2.122. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/8bee/c556fe7a650120544a99e9e063eb8fcd987b.pdf>

31. Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, *100*(3), 363-406. doi:10.1037/0033-295X.100.3.363
32. Dewey, J. (1938). *Experience & Education*. New York, NY: Kappa Delta Pi.
33. Cohen-Gewerc, E., & Stebbins, R. A. (2007). *The pivotal role of leisure education: Finding personal fulfillment in this century*. State College, PA: Venture Publishing.
34. Csikszentmihalyi, M. (1991). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York, NY: Harper & Row.
35. Schön, D. A. (1990). *Educating the reflective practitioner*. San Francisco, CA Jossey-Bass.
36. Perkins, D.N., & Salomon, G. (1992). *Transfer of learning*. Retrieved from <http://jaymetighe.com/wordpress/wp-content/uploads/2011/04/Transfer-of-Learning-Perkins-and-Salomon.pdf>
37. Dockwray, R. & Moore, A. (2008) *Evidencing transferable skills in undergraduate music education*. (NAMHE report). Guildford, UK: University of Surrey. Retrieved from <https://www.heacademy.ac.uk/knowledge-hub/evidencing-transferable-skills-undergraduate-music-education>
38. Fung, C. V., & Lehmborg, L. J. (2016). *Music for life: Music participation and quality of life of senior citizens*. New York, NY: Oxford University Press.
39. Hille, A., & Schupp, J. (2015). How learning a musical instrument affects the development of skills. *Economics of Education Review*, *44*, 56–82. doi:10.1016/j.econedurev.2014.10.007
40. Seinfeld, S., Figueroa, H., Ortiz-Gil, J., & Sanchez-Vives, M. (2013). Effects of music learning and piano practice on cognitive function, mood and quality of life in older adults. *Frontiers in Psychology*, *4*(810). doi:10.3389/fpsyg.2013.00810.
41. Vanderark, S., Newman, I., & Bell, S. (1983). The effects of music participation on quality of life of the elderly. *Music Therapy*, *3*(1), 71–81. doi:10.1093/mt/3.1.71
42. Hille, A., & Schupp, J. (2013). *How learning a musical instrument affects the development of skills*. Berlin, Germany: Socio-Economic Panel Study (SOEP). Retrieved from https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.429221.de/diw_sp0591.pdf
43. Jayaram, S., & Engmann, M. (2014). Developing skills for employability at the secondary level: Effective models for Asia. *Prospects*, *44*(2), 221–233. doi:10.1007/s11125-014-9302-5
44. Schön, D. A. (1990). *Educating the reflective practitioner* (1st ed.). San Francisco, CA Jossey-Bass.
45. Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston, MA: Pearson.

46. Park, G. (2011). Adult English language learners constructing and sharing their stories and experiences: The cultural and linguistic autobiography writing project. *TESOL Journal*, 2(2), 156–172. doi: 10.5054/tj.2011.250378.
47. Raivola, R. (1985). What is comparison? Methodological and philosophical considerations. *Comparative Education Review*, 29(3), 362–374. doi:10.1086/446527
48. Case study. (n.d.). In *Lexico*. Retrieved from https://www.lexico.com/definition/case_study

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КРИВОРІЗЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Гладир Яна Станіславівна

*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти
Криворізького національного університету*

Допрофесійна підготовка іноземних громадян на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів надання освітніх послуг українськими університетами. Тому не дивно, що в останні роки посилюється інтерес науковців до широкого спектру педагогічних та методичних проблем цього спрямування. Проблеми допрофесійної підготовки іноземців знайшли своє відображення в дисертаціях та монографіях Я. Кміта, Л. Хаткової, О. Суригіна, Н. Булгакової, Т. Дементьєвої, В. Груцяка, О. Коротун, Т. Шмоніної, Я. Проскуркіної, І. Сладких, Сін Чжефу та ін. Публікації, присвячені організації самостійної роботи в умовах підготовчого факультету для іноземних громадян – праці І. Жовтоніжка, О. Рощупкіної, І. Сладких, О. Комарової, ін. Психолого-педагогічні та соціально-психологічні засади адаптаційних процесів іноземних студентів розглядали В. Антонова, О. Зиньковський, Т. Довгодько, М. Іванова, С. Шестопалова, С. Родонова, С. Краснікова, Н. Костяк, А. Першина, М. Вітковська, І. Кривцова, ін. Деякі педагогічні аспекти мовної підготовки іноземців розкрито в дисертаційних дослідженнях В. Коломієць [1], О. Палкої [2]. Останні публікації засвідчують інтерес науковців до проблем дистанційного навчання іноземців [4],[5].

Традиції допрофесійної підготовки іноземців у Криворізькому національному університеті (КНУ) сягають шістдесятих років ХХ століття. Університет здавна спеціалізується на мовній підготовці допрофесійного етапу слухачів підготовчого відділення з Нігерії, Марокко, Камеруну, Конго,

В'єтнаму, Алжиру, Туркменістану, Таджикистану, Узбекистану тощо. Допрофесійна підготовка іноземців у КНУ має свої традиції, специфіку, труднощі та шляхи їхнього подолання. Так, процес мовної допрофесійної підготовки майбутніх іноземних здобувачів освіти для нашого університету і для інших українських університетів вимагає реалізації цілої низки заходів педагогічної адаптації, яка на етапі первинного оволодіння мовою є особливо ефективною і значущою. Певні труднощі первинної мовної підготовки полягають у регіональному білінгвізмі, який утруднює навчання іноземних здобувачів освіти на україномовному проєкті Кривого Рогу, адже двомовність суттєво ускладнює формування «вторинної» мовної особистості.

Неабияке значення має й педагогічна взаємодія на етапі первинно-побутового оволодіння мовою, активним учасником якої є викладач-мовник, оскільки саме він транслює інтеграцію студента-іноземця в нове мовне середовище, і саме від професійності його дій залежить найпервинніша адаптація іноземця до нових умов навчання і життя. Саме з цих причин основний викладач-мовник найчастіше є й куратором групи іноземних студентів. Тому дібрати й реалізувати найбільш дієві форми педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів у цей період – найперше завдання і педагога, і адміністрації відповідних університетських підрозділів, адже від цього часто залежить не лише майбутнє професійне становлення фахівця-іноземця, а і його перебування в конкретному закладі освіти, як і в Україні взагалі.

Проблема вибору ефективних методів та форм організації навчання в процесі допрофесійної підготовки є надактуальною в сучасних карантинних умовах дистанційного або змішаного навчання іноземців. Якщо раніше ефективними під час вивчення мови як іноземної вважалися колективно-групові заняття в рамках класно-урочної системи (незважаючи на їхню традиційність), оптимальною організаційною формою навчання –комбіноване практичне заняття, а найбільш результативними методами – бесіда, розповідь, пояснення, робота з підручником, то умови карантину суттєво змінити

дидактичні підходи, форми й методи, що потребує від викладача суттєвих зусиль, а саме: високого рівня комп'ютерної грамотності, роботи у відповідних програмах, готовності до впровадження дидактичних інновацій, знання дидактичного потенціалу дистанційних форм і методів опанування мовою, готовності до постійного осучаснення процесу допрофесійної підготовки тощо.

Крім того, дистанційні освітні реалії урізноманітнили проблеми організації самостійної роботи іноземних студентів, передусім під час вивчення мови як іноземної, і загальні проблеми формування готовності студента-іноземця до навчання в українському закладі вищої освіти. Іноземні здобувачі освіти й за звичних умов нелегко адаптуються до вітчизняного навчального процесу, а за дистанційного навчання фактична відсутність безпосереднього контакту як із викладачем, так і з іншими носіями мови не сприяє підвищенню якості допрофесійної мовної підготовки. Так само помітно гальмуються процеси культурної та психологічної адаптації, які на первинному етапі є надважливими для майбутніх здобувачів професійної освіти.

Отже, допрофесійна підготовка іноземних здобувачів освіти, особливо в сучасних карантинно-дистанційних умовах – це щоденне вирішення складного комплексу психолого-педагогічних, методичних, регіонально-мовних і навіть міжкультурних проблем, яке має свою специфіку на кожному окремому підготовчому відділенні (факультеті) та потребує власних шляхів подолання труднощів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коломієць В. С. Формування професійних мовленнєвих умінь у студентів іноземного походження засобами комплексних дидактичних ігор : автореф. дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 / В.С. Коломієць. – К., 2001. – 22 с.
2. Палка О. В. Підготовка іноземних студентів вищих навчальних закладів технічного профілю України до вивчення професійної лексики : автореф. дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 / О. В. Палка. – К., 2003. – 18 с.

3. Сурыгин А. И. Дидактические основы предвузовской подготовки иностранных студентов в высших учебных заведениях : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / А. И. Сурыгин. – СПб., 2000. – 311 с.
4. Федько О. М. Дистанційне навчання іноземних студентів як перспективна форма надання якісних освітніх послуг / О.Федько // Шлях до науки: лінгвокультурологічна підготовка іноземних студентів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпро, 2020. – С.16-19
5. Янкова М. Особливості застосування дистанційного навчання у викладанні української мови як іноземної. – [Електронний ресурс] /М. Янкова. – Режим доступу:
<http://kmp.fl.kpi.ua/uk/node/42>

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Марічерда Валерія Геннадіївна

доктор медичних наук, професор,

проректор з науково-педагогічної роботи

Одеського національного медичного університету

Борищ Вікторія Ігорівна

доктор економічних наук, доцент,

проректор з перспективного розвитку

Одеського національного медичного університету

Складність процесу модернізації національних закладів вищої медичної освіти обумовлена впливом значного числа чинників, які пов'язані із нестабільністю глобального і національного характеру. Українське освітнє середовище виявилось на перехресті, де фокусуються труднощі переходу до нової епохи постіндустріальної інформаційної культури у зв'язку з інформаційною революцією, швидке старіння знань і способів діяльності, а також національні соціально-економічні проблеми.

Визначені чинники зумовили необхідність відмови від освітнього середовища, яке було сформовано століттями за принципом «наздоганяння» громадських запитів, та переходу до освітнього середовища, яке випереджає соціально-економічний розвиток. Однак сьогодні, у процесі перебудови освітніх орієнтирів і механізмів, проявився розрив між соціальною та освітньою стратегією і практикою модернізації освіти в Україні.

Основною запорукою модернізації освітнього середовища в Україні має стати забезпечення фінансової та управлінської автономії закладів вищої освіти, зокрема і медичних, оскільки існуюча в Україні система управління і

фінансування закладами вищої освіти не відповідає стрімкому розвитку світового науково-технічного прогресу, а гальмування інноваційних змін національної системи вищої освіти – постійному процесу оновлення вимог ринку праці до професійної компетентності випускників. Зниження рівня бюджетного фінансування галузі призводить до обмеження процесів реалізації її стратегічних завдань. Зазначені чинники визначають істотну тенденцію закладів вищої освіти у напрямку вільної активної діяльності, що спрямована на задоволення сучасних запитів освіти, науки, бізнесу та ринку праці.

Забезпечення фінансової та управлінської автономії закладів вищої освіти на основі формування нормативно-правової бази, яка дозволяє розширити фінансово-економічну самостійність із забезпеченням розвитку інформаційної відкритості та прозорості закладу як для зовнішніх, так і внутрішніх стейкхолдерів має на меті забезпечити академічну свободу та у подальшому має стати основою для соціальної стратегії розвитку освітнього середовища, що спрямована на реалізацію випереджального шляху соціально-економічного розвитку освіти.

Іншим стратегічним орієнтиром має стати цифровізація освітнього середовища та закладів вищої освіти, як необхідна умова Четвертої промислової революції (Індустрія 4.0). Основним завданням цього напрямку розвитку освіти є застосовувати ефективно і гнучко новітні технології для переходу до персоналізованого і орієнтованому на результат освітнього процесу.

Проте реалізація другого стратегічного орієнтиру, який визначається нами як стратегічне завдання сучасного етапу модернізації освіти, не можливе без першого, який є базисним для втілення усіх напрямків розвитку медичної освіти в Україні.

Відтак, забезпечення фінансової та управлінської автономії, цифровізація освітнього середовища та закладів вищої освіти, на нашу думку, має забезпечити основу для сталого розвитку національних закладів вищої медичної освіти в умовах реалізації соціально-гуманітарної стратегії розвитку.

КРУГЛИЙ СТІЛ
«ПРОБЛЕМА ХАОТИЗАЦІЇ, САМООРГАНІЗАЦІЇ,
ДИСИПАТИВНОСТІ – СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ
І ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ»
(XIX ПРИГОЖИНСЬКІ ЧИТАННЯ, ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ)

ПРОБЛЕМА ЕДИНСТВА ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ И НАУКЕ*

Ершова-Бабенко Ирина Викторовна
доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры искусствоведения
и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета

Тема единства человека в моем докладе раскрывается через призму мысли о том, что человек рождается с некоторым природным единством, которым он сам является и которым пользуется, не осознавая этого ни в младенчестве, ни став взрослым. Что я имею в виду? – То, что используется человеком в виде Мышления, например, и других проявлений мыслительной, психической деятельности. Кроме того, в силу исторически объективных причин это единство принято разделять как в научных, так и в социальных целях. В частности, как известно, именно так происходило и, к сожалению, происходит в исследовании и представлениях о мозге, психике, личности.

Поэтому в своем докладе я попытаюсь показать, что наука в настоящее время в определенной степени готова изменить свои позиции в сторону целостности. И сегодня я буду рассматривать такое единство, целостность человека, человеческого в человеке в границах концепта «МОЗГ-ПСИХИКА-

* Положення, представлені в даних тезах, автор розвиватиме в статті, яка буде подана в спецвипуск Міжнародного багатомовного науково-теоретичного видання "ИДЕИ. ФИЛОСОФСКО СПИСАНИЕ"

разум/сознание...», подразумевая и другие составляющие, которые принято включать в понятие «психика». Также я буду рассматривать этот вопрос в границах предложенной мною одноименной гипертеории психики [1; 4].

Предпосылки данного шага.

Еще в 90-е гг. в работе «Методология исследования психики как синергетического объекта» [5] мне удалось (во всяком случае, я надеюсь, что удалось) показать роль самоорганизации в поведении психических процессов и рассмотреть самоорганизацию как сквозной механизм, действующий как в период/фазе жизни отдельного человека, т. е. при жизни индивида, как принято говорить, так и в периоды/фазы, предшествующие этому и последующие после этого, т. е. дожизненная и послезжизненная фазы, которые находят выражение в человеческом наследии – в культуре, науке, памяти и т. д.

Подобную постановку вопроса выразили:

во-первых, предложенное тогда единство представления самого психического через выделение в нем фазовости и переходности между фазами, выраженное идеей гипертеории психики;

во-вторых, предложенное тогда методологическое решение в исследовании психики как синергетического объекта и обоснование действия механизма самоорганизации на протяжении всех фаз и переходов между ними;

в-третьих, предложенное в дальнейшем развитие модели В. И. Вернадского о существовании Био- и Ноосферы и соответствующих им видов Сознания – было предложено в той же логике считать, что существует также продукт Ноосферы – Альфасфера и соответствующий третий вид Сознания; этот продукт отличается минимальным проявлением биологичности человека и бионосителя его Сознания (сегодня это наше представление получает подтверждение, что выражено нами в работе, опубликованной в прошлом году в журнале Норвежской академии наук «Проблема новой картины мира. Мир «цифры» и «цифросубъекта» [2]);

в-четвертых, предложенная концептуальная модель в двух вариантах – делимое макроцелое – «целое в целом» и неделимое, единое макроцелое –

«целое-в-целом», подразумевающее нелинейность, самоорганизацию, целостность (в значении «становящееся»), сложность этих целых.

В 2001 году в переводе на русский язык вышло большое исследование Г. Хакена «Принципы работы головного мозга. Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности» [8]. В этой работе автор аргументированно показал роль самоорганизации в работе головного мозга человека. Присутствующим известно, я думаю, что в синергетике наиболее широко представлена теория самоорганизации.

В 2004 г. мне посчастливилось встретиться с господином Хакеном, который, как оказалось, был знаком с моей монографией о методологии исследования психики как синергетического объекта, более того, она была у него с собой, что меня еще больше удивило. Хакен предложил написать совместную работу о психике и мозге с позиций теории самоорганизации [7]. К сожалению, в 2005 г. он заболел и до сих пор не активен. Была переписка с его секретарем. Готовясь к нашему сотрудничеству, я выпустила монографию «Психосинергетические стратегии человеческой деятельности» [3]. К сожалению, как мы знаем, жизнь далеко не всегда позволяет нам распоряжаться ею согласно нашим планам. Была и моя собственная пауза в научной деятельности.

И вот теперь сделан следующий шаг в моих исследованиях, а именно – в направлении исследования единства, которым человек пользуется в своей мыслительной деятельности. Речь идет о единстве, которое выражено соединением работы мозга и психической активности человека. Поскольку в отечественной научной традиции в понятие «психика» принято включать целую группу ее составляющих – сознание, личность, познавательные процессы и т. д., то мы создали концепт, выражающий идею подобного единства – получилось «мозг-психика-разум/сознание...» (наличие многоточия в данном случае принципиально). Соответственно, получила развитие и предложенная ранее гипертеория – «brain-psyche-mind/consciousness ...»[1; 4]. Ее методологическими основаниями являются принцип самоорганизации, в том

числе в понимании Пригожина – как «порядок через хаос» [6]. Концептуальным основанием теории является наша модель «целое в целом» в двух названных вариантах. Дополнительным принципом является мерцательный принцип, о котором мы докладывали на 16-х Пригожинских чтениях (2018). В рамках этого принципа на нескольких уровнях рассматривается непрерывная смена роли управляющего параметра рассматриваемого единства – на уровне гиперцелого/целостности и на уровне разных сочетаний его составляющих.

Например, роль управляющего параметра непрерывно переходит от одного участника к другому: от мозга к психике и наоборот, от них – к сознанию или личности и обратно. Переход зависит от условий, в которых действует гиперцелое, от состояния, в котором находится как оно само, так и его составляющие (участники, игроки), от активности каждого из них в соответствующий момент. Тогда срабатывает либо механизм хаотизации, либо механизм сборки, самоорганизации, возникновения или разрушения, зависания (плато) или сверхбыстрого изменения и т. д. Образно говоря, перед нами – некий мерцающий «диффузный многогранник», который показывает то одно, то другое свое проявление [9].

Это ставит качественно новые задачи перед наукой, философией. Принципиально новые рекомендации нужны и практическим сферам – социальным, образовательным, медицинским и психологическим. Сегодня мы остро ощущаем границу, к которой подошли в нашем познании себя, природы и, говоря словами И. Пригожина, «диалога человека с природой». Теперь мы пришли к необходимости диалога с самим собой и нового адекватного образа себя в единстве проявления психики и мозга.

Язык, на котором мы до сих пор разговаривали с собой и с природой, устарел и это стало опасным, потому что пришел «мир цифры» и «цифросубъекта» [2]. Сегодня общество и наука ставят перед философией вопросы, на которые у нее нет готовых ответов. Поэтому, если мы не успеем перестроить свое мышление в аспекте единства представлений о своем мозге и психике –

носителях и создателях нашей реальности, в аспекте адекватности им наших представлений о них, то и жить будет «цифро-субъект», а не мы.

Итак, картина мира приобретает следующий вид.

1. Была и есть природа. Она, конечно, породила человека с его мозгом и психикой, но, в отличие от него самого, она к нему равнодушна и способна существовать и без него. Человек не является обязательным условием возможности ее существования.

2. Был и есть человек, породивший социум, который также равнодушен к человеку, хоть и является его продуктом. Однако, в отличие от природы, социум без человека не существует. Следовательно, человек является условием существования социума (по крайней мере, «человекомерного» социума, поскольку теперь очевидно, что возможен социум и другой мерности).

3. На современном этапе своего становления человек породил «цифру» и «цифро-продукт/субъект», которые равнодушны к человеку и очень скоро будут способны жить без него, создавая не «человекомерный», а «цифро-субъектный» социум. Какие же перспективы в таких условиях уготованы человеку? – Вопрос остается открытым.

Поэтому нам крайне необходимы целостность и адекватность нашего представления о таком единстве, как «мозг и психика» человека (со всеми его составляющими). И я призываю сегодня всех исследователей к сотрудничеству в решении поставленной проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ершова-Бабенко И. В. Гипертеория «brain-psyche-mind/consciousness» – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности. Статья 1-я / И. В. Ершова-Бабенко // Психосинергетика: методологический статус, теория и практика: юбилейный сборник научных трудов профессора И. В. Ершовой-Бабенко / ред.-сост. В. Б. Ханжи, Н. В. Кривцова. – Одесса : Фенікс, 2020. – С. 103–108.
2. Ершова-Бабенко И. В. Проблема новой научной картины мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта» / И. В. Ершова-Бабенко // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2020. – № 44. – С. 53–60.

3. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель) : монография / И. В. Ершова-Бабенко. – Вінниця : Nova knyha, 2005. – 360 с.
4. Ершова-Бабенко И. В. Целостность и исходная «гибридность» гиперсистемы «brain-psyche-mind/consciousness». Методология исследования. Статья 2-я / И. В. Ершова-Бабенко // Психосинергетика: методологический статус, теория и практика: юбилейный сборник научных трудов профессора И. В. Ершовой-Бабенко / ред.-сост. В. Б. Ханжи, Н. В. Кривцова. – Одесса : Фенікс, 2020. – С. 108–114.
5. Ершова-Бабенко І. В. Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта. Монографія / І. В. Ершова-Бабенко. – Одеса : ОДЕКОМ, 1992. – 124 с.
6. Пригожин И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – Изд. 5-е, испр. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 240 с. – (Синергетика: от прошлого к будущему).
7. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Герман Хакен ; пер. с англ. Ю. А. Данилова, А. В. Беркова ; предисл. Ю. Л. Климонтовича. – Изд. 2-е, доп. – М. : КомКнига, 2005. – 248 с. – (Синергетика: от прошлого к будущему).
8. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Герман Хакен ; пер. с англ. Ю. А. Данилова ; науч. ред-ние В. И. Аршинова. – М. : Per Se, 2001. – 353 с.
9. Prigogine I. Etude Thermodynamique des Phénomènes Irréversibles. Thèse d'agrégation presentiee a la faculte des sciences de l'Univesite Libre de Bruxelles / I. Prigogine. – Paris : Dunod, 1947.

**КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ И ЯВЛЕНИЯ
САМООРГАНИЗАЦИИ В СОЦИО-ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ.
КОНЕЦ XX - НАЧАЛО XXI СТОЛЕТИЯ
(УКРАИНСКАЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ШКОЛА)**

Козобродова Дина Михайловна

кандидат философских наук,

психолог КЦ «Альфалогия»

Самоорганизация является неотъемлемым элементом категориально-понятийного поля социо-гуманитарной сферы постнеклассической науки (постнеклассики). Это явление воплощает эволюцию научных представлений о сложных, способных к самоорганизации сред и систем.

Понятие «самоорганизация» в кругу базовых понятий социо-гуманитарной сферы постнеклассики, в современной научной картине мира начало характеризовать также человекомерные и нечелокомерные системы и среды. А также явилось механизмом регуляции действий и состояний человека в обществе.

К таким средам и системам в постнеклассике принадлежат: социальные, информационные, биологические, физические, химические среды, культура, время, психика человека, в т. ч. личность и ее сферы, мышление (когнитивные процессы).

Наиболее ярко содержание самоорганизации как базового представления научной картины мира представлено в социо-гуманитарной сфере – самоорганизация личности человека, его социальное и психическое проявление в поведении.

В научно-философской литературе наработан определенный концептуальный базис для изучения понятия «самоорганизация» в различных контекстах. В то же время остаются недостаточно освещенными некоторые

аспекты, связанные с реализацией этого понятия в данной сфере в работах названного периода.

Значительный вклад в развитие представлений о самоорганизации в ее социологическом, психологическом, культурологическом и методологическом измерениях внесли украинские философы, социологи и психологи. Такой акцент связан с тем, что в Украине возникла необходимость в анализе тех социальных изменений и трансформаций, которые произошли на рубеже столетий, особенно в первое десятилетие XXI столетия.

Актуальность и важность круга проблем, при их недостаточном освещении в научно-философском дискурсе, обусловили постановку научного задания нашего исследования, которое состоит в социально-философском осмыслении эволюции понятия «самоорганизация» в социо-гуманитарной сфере в работах украинских философов и гуманитариев- социологов, психологов, культурологов, педагогов к. XX- нач. XXI столетия в условиях его гуманитарной переоценки в современной украинской философии, в описании расширения сферы его применения.

Поэтому целью исследования стала эволюция категории и теории самоорганизации в постнеклассическом социально-философском знании на материале работ украинских философов рассматриваемого периода.

Для достижения этой цели понадобилось провести параллели между философскими идеями И. Пригожина и Г. Хакена - основателей представлений о самоорганизации в постнеклассике, с одной стороны, а с другой стороны - эволюцией этих идей в представлении о самоорганизации мышления и психики человека в работах украинских философов - И. С. Добронравовой, И. В. Ершовой-Бабенко; украинских социологов - Л. Бевзенко, И. Предборской; когнитивистов - Н. Кочубей, М. Нестеровой и других известных украинских ученых [1; 5-10:12].

Также понадобилось применить исследование о социальном прогнозировании и эволюции развития человечества А. Халапсиса, труды о социально-культурной трансформации современного украинского общества Е.

Р. Боринштейна, исследование управления и самоорганизации в социуме под руководством М. С. Дмитриевой, труды о человекомерности Ю. Мелкова, исследования в философии образования в работах Л. Горбуновой, А. В. Семеновой и др. [2-4;11;13; 14].

Таким образом, научная новизна данного исследования состоит в том, что впервые в украинской социально- философской мысли выполнено комплексное исследование понятия и явления самоорганизации в социо-гуманитарной сфере, в работах, представленных украинскими философскими и научными школами к. ХХ- нач. ХХІ вв (украинская синергетическая школа); введен в научное обращение новый концепт «психомерность социальной реальности». Также уточнено понимание категории «психосинергетическая парадигма», что создает определенный ракурс и оптику рассмотрения проблемы социальной реальности как психомерной среды.

В настоящей работе получило дальнейшее развитие изучение категориально-понятийного поля постнеклассики - понятия «самоорганизация», в границах теоретического и прикладного исследования социальной реальности в социальной философии, а также психической реальности личности в контексте психосинергетики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация и социальные технологии: теория и практика. / Любов Дмитрівна Бевзенко // Людина у складному світі / За ред. Н. В. Кочубей, М. О. Несторовой. Суми: Університетська книга, 2017. — С. 357.
2. Борінштейн Є. Р. Стратегії мислення сучасної соціокультурної реальності: соціально-філософський аналіз / Євгеній Русланович Борінштейн // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2015. – № 2(35). – С. 32-40.
3. Горбунова Л. Трансформативне навчання: стратегія самоорганізації індивіда в контексті складності сучасного світу / Людмила Горбунова // Людина в складному світі: зб. наук. праць. — Суми: Університетська книга, 2017.—С. 286-321.
4. Дмитриева М. С. Синергетика в науке и наука языком синергетики: сб. статей / М. С. Дмитриева // Одесская академия истории и философии естественных и технических наук. — О.: Астропринт, 2005. — С. 181.

5. Добронравова, И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления: монография / И. С. Добронравова. — К.: Вид-во «Либідь», 1990. — С.149.
6. Добронравова И.С. Нелинейное и сложное мышление / И. С. Добронравова // Практическая философия науки. — Сумы: Университетская книга, 2017. — С.92-101.
7. Yershova-Babenko I. From the Theory to Practice – Psychosynergetical Strategies of Human Activity: conceptual model the “the Whole in the Whole”/ “the Whole-in-the Whole” / Yershova-Babenko Irina // Cognitive Technologies in Education and Social Practice: Possibilities of Application / Eds. N. Kochubey, M. Nesterova. Lampert Academic Publishing, Mauritius, 2019. — P. 58-88
8. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика : монография / Ершова-Бабенко И. В. — Херсон : Гринь Д. С., 2015. — 488 с.
9. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика. Людина в складному світі. / Ершова-Бабенко И. В. // отв. ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерова. — Сумы: Університетська книга, 2017. — С.118-142.
10. Кочубей Н. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование / Н. Кочубей. — Саарбрюккен : Palmariun Academic Publishing, 2013. — С.260.
11. Мелков Ю. Иерархия целей и ценностей: пределы самоорганизации: Вісник Дніпропетровського університету / Ю. О. Мелков // Філософія. 2012. — №9(2). — С.118-125.
12. Предборська І. М. Мінливість, соціум, людина: монографія / І. В. Предборська — Сумы: Вид-во Слобожанщина, 1995. — С. 136.
13. Семенова А. В. Теоретичні і методичні засади застосування парадигмального моделювання у професійній підготовці майбутніх вчителів: автореф. дис. доктора педагогічних наук (13.00.04. теорія та методика професійної освіти) /А. В. Семенова. — Тернопіль, 2009. — С. 22.
14. Халапсис А. В. Ultima ratio deorum / А. В. Халапсис // Антропологічні виміри філософських досліджень. — 2016. — №10. — С. 100–106.

ПРОБЛЕМА ХАОТИЗАЦІЇ ПСИХОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ

Селівєрстова Ганна Сергіївна

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту

соціокультурної діяльності

*ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

Сучасне суспільство живе в умовах нестабільності та ризику, які породжуються все висхідним ступенем невизначеності сучасного світу. Змінюються характеристики соціальної реальності. Вона характеризується такими атрибутами, як пластичність («плинність» З. Бауман) [1], нелінійність, складність і хаотичність. Образ і реалізація соціальної системи як встановленої ієрархічної структури йде в минуле. На зміну їй приходить складний соціум — соціальне середовище, яке знаходиться в стані постійного становлення. Розвиток і впровадження інформаційних технологій кардинально змінюють соціальний простір. Зараз про нього говорять, що воно фрагментується та дробиться, стаючи мережевим, позбавленим яскраво виражених центрів. Чи впливає звідси, що можливі наслідки соціальної дії людини виявляються непрогнозованими, виявляють каскад альтернативних наслідків? Чи дозволяє це розглядати соціальну реальність тільки як простір невизначеностей, біфуркацій і ризиків?

У цих нових умовах акцент переходить не просто і не тільки на важливість таких характеристик соціальної реальності як її хаотичність та психомірність, але демонструє їх безперервне потенціювання один одного. Вона показує, що існування у соціумі збільшує такі вимоги до людини як психологічна лабільність і гнучкість, вироблення навичок соціальної мобільності, здатності адаптуватися до потоку соціальних практик, які постійно змінюються, нарешті, ставитися до хаосу просто як до норми та вміти жити в його умовах.

Іншими словами, виникає нова галузь досліджень – екологія психіки, яка розглядає її як складну відкриту систему, що самоорганізується / середу, виражену гіперконцептом «brain-psyche-mind / consciousness» [3], що включає здатність до хаотизації і для існування в її умовах за визначенням. В умовах хаотизованого складного соціуму не тільки формуються нові типи раціональності, переосмислюються просторово-часові відносини, а й закладаються основи для виникнення людини нового типу. Дійсно, сьогодні соціальна реальність - це не тільки структури та функції, а й невизначеність хаотизації себе і навколо, задані та поглинені суб'єктивним осмисленням особистістю своїх власних вчинків, простором людських відносин.

Нова теорія психіки як синергетичного об'єкта, яка запропонована І. В. Єршовою-Бабенко, уможливила розгляд людини як окремої особистості з її особливостями психічного розвитку. Зосередження уваги на людині дозволило розглянути соціальну реальність як психомірне середовище, що розвивається та трансформується в результаті психічної діяльності людини, групи, спільнот у різному масштабі. Фундаментальним визначено психічний фактор, який творить цілісність особистості, її єдність та інтеграцію різних рівнів – від біологічного до культурного [2].

Введений в науковий обіг новий науковий концепт – «хаотизація психомірності соціальної реальності» фіксує і закріплює ідею про те, що людська суб'єктивність відіграє ключову роль в моменти хаотизації соціуму, тобто проходження ним біфуркаційних (кризових) ситуацій, що ведуть до якісної зміни його подальшого розвитку [4].

У психосинергетиці пропонується певний набір методів і методик, що дозволяє здійснювати психологічну корекцію та оснащення внутрішньопсихічних середовищ особистості необхідними засобами для розвитку в умовах нестабільності, хаосу та невизначеності [2;5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Зигмунд Бауман ; пер. з англ. А. Марчинського. — Київ: «Критика», 2013. — 176 с.
2. Єршова-Бабенко І. В. Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта: монографія/ І. В. Єршова-Бабенко. — Одеса: ОДЕКОМ, 1992. — 124 с.
3. Єршова-Бабенко І.В. Гіпертеорія " brain-psyche-mind / conciousness " - постнекласичні спільне вирішення проблеми і методологія дослідження психомірності / І. В. Єршова-Бабенко // Norwegian Journal of Development of the International Science. 2019. — №29 (3). — С. 45-50.
4. Ершова-Бабенко И. В., Селиверстова А. С. Хаотизация психомерности социальной реальности: социально-философский и психосинергетический контекст: монография /И. В. Ершова-Бабенко, А. С. Селиверстова. — Одесса: Украинское синергетическое общ-во, 2020. —196 с.
5. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика: методологический статус, теория и практика: юбилейный сборник научных трудов профессора И. В. Ершовой-Бабенко: [сборник] / И. В. Ершова-Бабенко // редкол.: В. Б. Ханжи, Н. В. Кривцова. — Одесса : Фенікс, 2020.— 256 с.

СПИСОК АВТОРІВ

Артёмов Олександр Валентинович, кандидат медичних наук, завідувач лабораторією патологічної анатомії ДУ «Інститут очних хвороб і тканинної терапії імені В.П. Філатова НАМН України»

Бова Андрій Андрійович, кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України

Бурак Петро Михайлович, кандидат філософських наук, доцент, в. о. завідувача кафедрою філософії і права Білоруського державного технологічного університету

Бучко Ольга Володимирівна, кандидат наук в галузі освіти і розвитку трудових ресурсів, а також порівняльної та міжнародної освіти, науковий співробітник кафедри економіки сільського господарства, соціології та освіти Пенсильванського державного університету США

Бурячківський Едуард Станіславович, кандидат медичних наук, доцент, декан міжнародного факультету Одеського національного медичного університету

Борщ Вікторія Ігорівна, доктор економічних наук, доцент, проректор з перспективного розвитку Одеського національного медичного університету

Васильєва Ірина Василівна, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії, біоетики та історії медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Вергелес Костянтин Миколайович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Водоп'янов Павло Олександрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Білоруського державного технологічного університету, член-кореспондент Національної академії наук Білорусі, академік Української академії політичних наук

Волкова Олена Олегівна, аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ворнікова Людмила Костянтинівна, аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Гладир Яна Станіславівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти Криворізького національного університету

Голубович Інна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Грида Тетяна Валентинівна, лікарняний клоун, голова правління Харківського фонду психологічних досліджень

Єрмакова Аліса Сергіївна, аспірантка кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Козобродова Діна Михайлівна, кандидат філософських наук, психолог КЦ «Альфалогія»

Кривцова Наталя Вячеславівна, кандидат психологічних наук, засновник і гендиректор ТОВ «Міжнародна академія психосінергетики та альфології»; керівник психологічної служби та провідний фахівець Навчально-виробничого комплексу інноваційних технологій навчання і безперервної освіти Одеського національного медичного університету

Крисаченко Валентин Семенович, доктор філософських наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Української академії політичних наук

Кулачинський Микола Миколайович, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету

Куценко Вікторія Юріївна, кандидат філософських наук

Марічерда Валерія Геннадіївна, доктор медичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Одеського національного медичного університету

Медянова Олена Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету

Мельник Богдан Ігорович, курсант 3 курсу Навчально-наукового інституту навігації Національного університету «Одеська морська академія»

Павлова Ольга Сергіївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська морська академія»

Пашенко Андрій Віталійович, кандидат медичних наук, лікар ортопед-травматолог відділення дитячої ортопедії ДУ «Інститут патології хребта та суглобів імені проф. М. І. Ситенка НАМН України»

Перевязко Лілія Петрівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Петрушенко Віктор Леонтійович, доктор філософських наук, професор, директор громадської організації «Інститут філософії, логіки і соціології»

Петрушенко Оксана Петрівна, доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Львівського медичного інституту

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри стандартизації, оцінки відповідності та освітніх вимірювань Одеської державної академії технічного регулювання та якості

Райхерт Костянтин Вільгельмович, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рахім Амір Хуссейн, здобувач кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Родіна Наталія Володимирівна, доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Селіверстова Ганна Сергіївна, аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Сікорська Ольга Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету

Спаськов Олександр Миколайович, кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділом теорії пізнання та методології науки ДНУ «Інститут філософії Національної академії наук Білорусі»

Терзі Олена Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету

Тихомірова Фаріда Ахнявівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Фокін Артем Сергійович, магістр кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ханжи Володимир Борисович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету

Чернявська Тетяна Павлівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Шевчук Олена Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська морська академія»

Школьнікова Тетяна Юріївна, старший викладач кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Наукове видання

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
IV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

***ЛЮДИНА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ:
соціально-гуманітарний та природничо-науковий полілог***

20 травня 2021 р.

м. Одеса, Україна

Макетування, верстка та дизайн обкладинки – *Ляшенко В.В.*

На обкладинці використана картина *Ляшенко В.В.*